

GULNOZ XALLIYEVA

Karşılaştırmalı Edebiyat

TOSHKENT
“EFFECT-D”-2020

TAŞKENT DEVLET ŞARKŞİNASLIK ÜNİVERSİTESİ

Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek ve Orta Öğretim
Özel Eğitim Bakanlığı'nın 1186 sayılı emriyle ders kitabı olarak
yayınlanması tavsiye edilir.

ISBN: 978-605-06240-4-5

KBK: 83.3;

UO'K: 82.091(075)

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT

YAZAR

Prof.Dr. Gulnoz XALLIYEVA

Çeviri
Şirzad Atamurad

EDİTÖRLER

Doç.Dr. Necdet AYSAL
Dr. Davud KAPUCU
Tar.Uzm. Erdal KORKMAZ

Araştırma Taşkent Devlet Şarkşinaslık
Üniversitesi'nin mali desteği ile OT-F1-69 numaralı
projeye göre gerçekleştirildi. Kitapta sunulan teorik görüşler,
edebi kaynakların analizinde pratik yardım sağlar.

TOSHKENT
“EFFECT-D”-2020

YAZARIN ÖZGEÇMİŞİ

Prof.Dr. Gulnoz Xalliyeva, 1 Ekim 1974 yılında Özbekistan'ın Harezmi vilayetine bağlı Urgenç şehrinde doğmuştur. 1991-1996 yılları arasında Urgenç Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde lisans ve yüksek lisans eğitimi almıştır. 1997-2000 yılları arasında Urgenç Devlet Üniversitesi'nde "*Agehi'nin Musammamları*" konusunda doktora tezini vermiştir. Tezde, XIX. yüzyılın ünlü Harezmi şairi, tarihçisi ve çevirmeni Muhammed Rıza Agehi'nin (1809-1874) şiirleri incelenmiştir.

Prof.Dr. Gulnoz Xalliyeva, 2000-2005 yılları arasında Urgenç Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Özbek Klasik Edebiyatı Bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. 2005-2011 yılları arasında Taşkent Bilgi Teknolojileri Üniversitesi'nin Urgenç Şubesi Beşerî Bilimler Bölüm Başkanı olarak görev yapmıştır.

2006 yılında Klasik Milli Edebiyat alanında Doçent unvanını almıştır. 2011 ile 2012 yılları arasında Harezmi Vilayeti Pedagoji Kadro Hazırlama Yüksek Eğitim Merkezinde çalışmıştır. 2013-2014 yılları arasında Rusya Bilimler Akademisi (St. Petersburg) Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nde staj yapmıştır.

2015-2016 yılları arasında Özbekistan Devlet Dünya Dilleri Üniversitesinin post-doktora eğitimi, karşılaştırmalı edebiyat ve çeviri programını bir senede başarılı bir şekilde bitirmiştir. Post-Doktora çalışması olarak "*20. yüzyıl Rus Or-yantal Çalışmalarında Özbek Klasik Edebiyatının İncelenmesi*" konusunu çalışmıştır.

2017 yılında Özbekistan İnovasyon Bakanlığının bur-suyla Rusya Yazmalar fonlarında (St. Petersburg Oryantal El Yazmaları Enstitüsü kütüphanesinde) bulunan Harezmi Türkçesi el yazmaları üzerinde çalışmalar yapmıştır. 2019 yılında Özbekistan Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi Çevirmenlik Fakültesi Dünya Edebiyat ve Edebiyat İnce-lemeleri Bölüm Başkanı olarak göreve başlamıştır. 2020 yılında Karşılaştırmalı Edebiyat ve Çeviri Çalışmaları alanın-da profesör olmuştur.

Prof.Dr. Gulnoz Xalliyeva'nın; *Âgehî Musammatları, XX. Yüzyıl Rusya Doğu Bilimciliği ve Klâsik Özbek Edebiyatı, Rusya Doğu Bilimciliğinde Klâsik Özbek Edebiyatı ve Bilimsel Araştırma Esasları* gibi konularda eserleri ve akademik çalış-maları bulunmaktadır.

SUNUŞ

Bir sanat kolu olan Edebiyat, malzemesi dil olan ulusal kökenli bir disiplindir. İlgili disiplinin gelişimi; zaman, çevre, yer ve anlayış gibi birçok etkene bağlı olarak şekillenmektedir. Ulusal kaynaklı bu disiplin, zaman içerisinde etkileşimli bir yapı ve özelliğe kavuşmuştur. Bu durum; yazar, şair ve sanatçıların, zaman, yer, anlayış ve çevre faktöründen etkilenmeleri ile gerçekleşmiştir. Böylece edebiyat, zengin bir nitelik kazanmıştır.

Edebiyatta işlenen bazı konular aynı olsa da yöresel, kültürel ve dil farklılıkları gibi özellikleri onların farklı yönleri ile ön plana çıkmalarına yol açmıştır. Bu durum ilgili konuların, edebiyat bilimi açısından incelenmesini ve belirli bir karşılaştırmaya tabi tutulmasını gündeme getirmiştir. Edebiyat biliminin gelişimi, zaman içerisinde Karşılaştırmalı Edebiyat alt disiplininin doğmasına yol açmıştır. Karşılaştırmalı Edebiyat; iki veya daha çok edebiyat arasındaki benzerlik, farklılık, tesir, yakınlık gibi ilişkileri inceleyen alan olarak ön plana çıkmıştır. Bu disiplin, düşünce ya da biçim baz alınarak aynı dilde veya farklı dillerde yazılmış iki eseri inceleme görevini üstlenmiştir. Ancak bu inceleme, belirli bir sistem, kural ve sistematığe bağlı olarak şekillenmiştir.

Temelinde karşılaştırmaya dayanan karşılaştırmalı edebiyatın ilk tohumları XVI. yüzyılın başında atılmıştır. Daha sonra Alman edebiyatında Gottschedt, Lessing ve Schelling'le giderek daha sağlam temeller üzerine oturmaya

başlamıştır. Aslında kaynaklarda karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları konusuna eğilen ya da bu konu ile ilgili olarak düşüncelerini dile getirenlerin söylemlerine dikkat edildiğinde, temelde kendi ulusal kültürlerini daha ileriye taşımak ve daha da güçlendirmek amacı taşıdıkları görülmektedir.

Karşılaştırmanın bir yöntem olarak edebiyatın içinde yer almasından önce tıp, biyoloji, filoloji ve tarih gibi bilim alanlarında uygulama alanı bulduğu bilinmektedir. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, XIX. yüzyılın sonunda yeni ulus devletlerin oluşmaya başladığı bir dönemde gündeme gelmiştir. Karşılaştırma kavramı bu noktada, uluslararasındaki etkileşimi ortaya koyarak, barış ve huzur ortamını sağlamayı hedeflemiştir. Bu ortamda karşılıklı edebiyat bilimin kurumsallaşması ilk olarak, Fransa'da 1897'de gerçekleşmiştir.

Amerika'dan Etiyopya'ya, Hindistan'dan Rusya'ya kadar tüm dünyayı içine alan geniş bir şemsiye oluşturan karşılaştırmalı Edebiyat, edebi bir disipline sahiptir. Farklı ülkelerin edebiyatlarını, karşılaştırmalı örneklerle anlatmayı amaçlayan bu disiplin, ötekinin sayesinde kendi eserlerimize başka bir gözle, farklı bir bakış açısıyla bakmamızı sağlamaktadır. Bu kapsamda ilgili çalışma ile karşılaştırmalı edebiyat bilimi metodolojisine ait bilimsel-teorik meselelere ışık tutulacaktır. Bu kitap, filoloji bilim dalı araştırmacıları ve akademisyenler için hazırlanan kaynak bir eserdir. Bu kitabın hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Prof.Dr. Nadirhan Hasan'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

YAZARIN ÖZGEÇMİŞİ	iii
SUNUŞ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FİLOLOJİK KOMPARATİSTİK: ANLAMI VE MAHİYETİ	4
1.1. Filolojik Komparatistik Kavramı	4
1.2. Edebî Komparativistiğe Ait Özellikler	5
1.3. Bilim Dalı Olarak Karşılaştırmalı Edebiyat	8

İKİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİN BİLİMSEL TEORİK TEMELLERİ VE İLKELERİ	12
2.1. Karşılaştırmalı Analiz Konuları	12
2.2. Karşılaştırmalı Analizin Fonksiyonları	13
2.3. Karşılaştırma Sürecinin En Önemli Evreleri	15
2.4. Karşılaştırılabilirlik Tipik Durumlar	16
2.4.1. Aynı Mekân ve Zamanda Mevcut Olan Edebî Hadiseleri Karşılaştırma	17
2.4.2. Aynı Mekân Ama Farklı Zamana Ait Edebî Hadiselerin Karşılaştırılması	17
2.4.3. Aynı Zaman Fakat Farklı Mekânda Bulunan Hadiselerin Karşılaştırılması	18
2.4.4. Farklı Mekân ve Farklı Zamana Ait Edebî Hadiseleri Karşılaştırma	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ METODOLOJİSİ	20
3.1. Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Karşılaştırmalı Analiz	20
3.2. Karşılaştırmalı Tarihî Yöntem ve Karşılaştırma Yöntemi	22
3.2.1. Karşılaştırmalı Tarihî Yöntem	22
3.2.2. Karşılaştırma Yöntemi	23
3.3. Karşılaştırma Sonuçlarını Değerlendirme Kriterleri	24
3.4. Karşılaştırmalı Analiz Sonuçlarının Tarafsızlığını Sağlama Şartları	25

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BİLİMİ KONUSU OLARAK TERCÜME	27
4.1. Bilim Dalı Olarak Tercüme Teorisi	27
4.2. Tercüme Bilimine Ait Ana Kavramlar	28
4.3. Edebiyatlar Arası İletişim Vasıtası Olarak Tercüme	29
4.4. Komparativistiğin Objesi Olarak Tercüme	30

BEŞİNCİ BÖLÜM

ESER POETİĞİ, KOMPARATİVİSTİĞİN KONUSU	33
5.1. Poetik Hakkında Bilgi	33
5.2. Poetiğin Tasnifi	34
5.3. Sanatsallık ve Edebî Maharet	35
5.4. Poetiğe Ait Çağdaş Çalışmalar	36

ALTINCI BÖLÜM

EDEBİYATLAR ARASI SÜREÇLERİN ŞEKİLLERİ	38
6.1. Milli Edebiyat, Bölgesel Edebiyat ve Dünya Edebiyatı	38
6.2. Edebiyatlar Arası İlişkiler	39
6.3. Tipoloji ve Tipolojik Ortaklıklar	42
6.4. Edebiyat Biliminde Çok Kültürlülük	44

YEDİNCİ BÖLÜM

DÜNYA VE ÖZBEK EDEBİYATINA DAİR KARŞILAŞTIRMALI

ARAŞTIRMALAR	47
7.1. Aybek ve Dünya Edebiyatı	49
7.2. Avaz Öter ve Edebiyat Anlayışı	58
7.3. Hamse Karakterleri Sisteminde Âşık, Maşuka, Rakip Üçlüsü	62
7.4. Bahirler ve Onlardan Oluşturulan Vezinlerin Kıyası	63
7.5. Biyografik Romanda Mefkûre ve Muhtevanın Karşılaştırmalı Yorumu	79
7.6. Jack London ve Abdulla Kahhar'ın Sanatında Edebî Psikolojizm	88
7.7. Aman Muhtar ve Oscar Wilde'in Edebî Estetik Dünyası	92
7.8. Ali Şir Nevaî ve William Shakespeare'in Sanatının Karşılaştırılması	97
7.9. Bahçesaray Fıskıyesi ve Mirtemir'in Sanatı	102
7.10. Nâmatak (Kuşburnu) Şiirinin Rusça Tercümeleri Örneğinde Şiir Yorumunda Eşdeğerlik ve Yeterlilik	105
7.11. Sedd-i İskenderî (Nevaî) ile İskendernâme'nin (Nizamî) Dibaceleri	116
7.12. Ali Şir Nevaî Sanatının Azerbaycan Edebiyatına Etkisi	121
7.13. Gustav Rasch, G.Max Müller ve Dostoyevski'nin Oryantalizm'e Yönelik Eserlerinin Karşılaştırılması	124

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KOMPARATİVİST BİLGİNLER	136
8.1. Johann Gottfried Herder (1744-1803)	136
8.2. Johann Wplfgang von Goethe (1782-1832)	136
8.3. Theodor Benfey (1809-1881)	137

8.4. Alexander Potebnya (1835-1891)	137
8.5. Georg Morris Brandes (1842-1927)	138
8.6. Hans Georg Gadamer (1900-2002)	138
8.7. Kurt Weis (XX. yüzyıl)	138
8.8. Dioniz Dyurişin (1928-1997)	138
8.9. Aleksandr Dima (XX. yüzyıl)	139
8.10. Aleksandr Veselovskî (1838-1906)	140
8.11. Viktor Jirmunskî (1891-1971)	140
8.12. Nikolay Konrad (1891-1970)	140
8.13. Yevgeniy Bertels (1890-1957)	140
8.14. İrina Neupokoyeva (1917-1977)	141
8.15. Mixail Alekseyev (1896-1981)	141
8.16. Pavel Topper (1923-2010)	141
8.17. Boris Reyzov (1902-1981)	142
8.18. Yuriy Borev (1925)	142
8.19. Rüdiger Zymner (1961)	142
8.20. Venera Amineva (XX. yüzyıl)	142
SONUÇ	144
SÖZLÜK	146
KAYNAKÇA	149

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
a.g.t.: adı geçen tez
C. : Cilt
ev.: Çeviren, eviri
Lat. : Latince
OD. : Orijinal Dil
S. : Sayı
s. : Sayfa numarası
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
TD. : Tercüme Dili
vd. : ve diğeri/diğ erleri
Yay. : Yayınları
yy : yüzyıl

GİRİŞ

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi veya edebî komparatistik iki veya daha fazla edebi hadisenin karşılaştırılmasına dayanan bilim dalıdır. Uluslararası toplumsal, kültürel ve edebî ilişkilerin gün geçtikçe geliştiği günümüzde karşılaştırmalı edebiyat bilimi gelecek vaat eden bilim dallarından biridir.

Herhangi bir karşılaştırmalı çalışmada edebî hadiselerin ortak ve farklı yönleri tespit edilir. Bu da edebiyatlar arası genel teori kurallarının ortaya çıkmasında esas teşkil eder.

Disiplinin amacı; tüm araştırmacılara karşılaştırmalı edebiyat bilimi metodolojisi ve komparastik hakkında teorik bilgi aktarmak, edebî eserleri karşılaştırmalı incelemek yöntemlerini anlatmak, bu konudaki bilgileri geliştirmektir. Ayrıca disiplinin amacı, "...edebî hadiselerin (tasvir vasıtaları, edebî eser, yazarların edebî mirası, edebî ekoller, türler vb.) tipolojik ve kökensel mahiyetini tespit etmek, tarihî fenomen ya da kesin tarihî şartlanmışlığa bakmaksızın, edebî hadiseye ait iç kuralları edebî gerçek olarak ortaya koymaktır."¹

Disiplinin vazifesi; karşılaştırmalı-tarihî yöntem ve onun temelleri, esas kavramlar, makro ve mikrokomparastik, doğu ve batının edebî ilişkileri, tercüme eleştirisi, edebî yazının karşılaştırmalı analizi ile kriterleri hakkında bilgi vermek ve araştırmacılarda edebî hadiseleri karşılaştırma yetisini geliştirmekten ibarettir.

Söz konusu disiplinin sonunda araştırmacıların; karşılaştırmalı araştırma metodolojisi, karşılaştırmalı edebiyat bili-

¹ Diyoniz Dyurişin, **Teoriya sravnitel'nogo izuçeniya literaturı**, Progress Yay., Moskova, 1979, s. 69.

mine ait ana literatürü, tercüme, tercüme çeşitleri, tercüme eleştirisi hakkında genel bilgiye, özgün metin ve çeviri metni karşılaştırmaya ait bilgilere sahip olmaları, karşılaştırma yoluyla edebî hadiselerin ortak ve farklı yönlerini tespit etme, poetik, edebî ilişkiler ve edebî etkileşim gibi meseleleri inceleme yetisini kazanmaları beklenir.

Karşılaştırmalı edebiyatın ilkeleri üzerine özellikle Avrupa ve Rusya'da birçok araştırma ve inceleme eserler yazılmıştır. Bu kitaplar edebî komparativistiğin farklı meselelerini ele alır. Yalnız, Özbek edebiyatında söz konusu alanda çok fazla araştırma ve inceleme eser hazırlanmamıştır. Aynı zamanda karşılaştırma yönteminin bir bütün teorisi, metodolojisi ve yöntemleri geliştirilmemiştir. Karşılaştırmalı yöntemin analiz, sentez, tümevarım, dedüksiyon ve diğer yöntemlerle ilişkisi yeteri kadar işlenmemiştir. “Ne, ne zaman, neyle ve niçin karşılaştırılabilir?” sorusuna Özbek edebiyatının bugünkü teorisinde tam ve kesin yanıt bulunmamaktadır.

Dilraba Bahranova ve Abdugafur Kasimov, Azamcan Hamrakulov ile Sıddık Hocayev'lerin birlikte hazırladıkları Özbekçe eserler bu alandaki ilk çalışmalar olarak değerlendirilebilir.² Söz konusu kitaplarda bilim dalının gelişme evreleri, edebî ilişki türleri ve karşılaştırmalı analiz konularına yer verilir.

Özbekistan'da her sene “Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, karşılaştırmalı dil bilimi ve tercüme bilimi” (10.00.06) uzmanlık alanı üzerine onlarca bilimsel çalışma hazırlanmasına rağmen öğretimsel-yöntemsel kaynak ortaya

² Dilraba Bahronova, **Literatura comparada**, Turan Yay., Taşkent, 2019, s. 305; Abdugafur Kasimov vd., **Qiyosiy adabiyotshunoslik**, Akademnashr Yay., Taşkent, 2019, s.160.

koyma meselesi hâlâ güncelliğini korumaktadır. Neticede, karşılaştırmalı edebiyat bilimi metodolojisini iyi anlamadan bilimsel çalışmalar verilmekte, bu ise komparastik alanındaki araştırmaların seviyesini olumsuz yönde etkilemektedir.

İşte bu ihtiyaçtan yola çıkarak, karşılaştırmalı edebiyat bilimi metodolojisinin ele alındığı bu eser kaleme alınmıştır. Karşılaştırmalı edebiyat biliminin mahiyetini somut örneklerle ortaya koyabilmek amacıyla kitaba Özbekistan'da gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların listesi ve bunlardan bazı örnekler de ilave edilmiştir. Ayrıca dünya edebiyat biliminde tanınan komparativist bilim adamları ve onların eserleri hakkında özet bilgiler de aktarılmıştır.

Doğal olarak, düşüncelerimizi ileri sürerken daha önce Avrupa'da, Rusya ve Özbekistan'da meydana getirilen çalışmalardan esinlenilmiştir. Özellikle, Nikolay Konrad, Victor Jirmunski, Dionýz Ğurišin, İrina Neupokoyeva, Anatoliy Kokorin gibi uzmanların fikirleri eser için metatekst görevini üstlenmiştir. Bundan dolayı, bize kadar karşılaştırmalı edebiyat teorisi ve metodolojisinin temellerini şekillendiren tüm bilim adamlarını minnetle yad eder, saygılarımızı sunarız.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİLOLOJİK KOMPARATİSTİK: ANLAMI VE MAHİYETİ

1.1. Filolojik Komparatistik Kavramı

Komparatistik (Lat. comparativus- karşılaştırmalı, mukayeseli), muhtelif süreçlerin karşılaştırmalı araştırılmasına dayanan bilim dalı olup diğer alanların yanı sıra dil ve edebiyatı da kapsar.

Söz konusu terim ilk defa Fransa'da ("Littérature compare", 1817), daha sonra İngiltere'de ("Comparative literature" 1886) ardından Almanya'da ("Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte", 1887-1910) ve Rusya'da (A.N.Veselovskî'nin araştırmaları, 1889) kullanılmaya başlanmıştır.

Filolojik komparatistik, dil ve edebiyat alanında gerçekleştirilen karşılaştırmalı araştırmalardır. Bu bağlamda, filolojik komparatistik iki ana guruba ayrılır:

1. Dil bilimsel komparatistik, yani karşılaştırmalı dil bilimi.
2. Edebî komparatistik, yani karşılaştırmalı edebiyat bilimi.

Dil bilimsel komparatistik, birbirine yakın veya birbirlerinden uzak dilleri farklı yönden araştırmayı amaçlar. "Dillerin karşılaştırmalı analizi, dil biliminin ayrı ve bağımsız bir dal olarak kabul edilmesine zemin hazırlar."³ Edebî komparatistik, tüm edebî hadiselelerin ortak ve farklı

³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ravshanhoca Resulov, **Umumiy tilshunoslik**, Taşkent, 2010, s.78-115.

yönlerini araştırır ve bunlar için ortak kuralları ortaya çıkarır.

1.2. Edebî Komparativistiğe Ait Özellikler

Edebî komparativistiğin konusu, edebî süreçtir. Edebiyatla ilgili tüm meseleler örneğin, olay örgüsü ve muhteva, anlam ve şekil, eserin dili, yazarın tekniği vb. edebî komparativistiğin konusunu oluşturur. Birişim/sintetizm, zihniyet, anlayışlı estetik, intermetin(sel), parametin(sellik), metatekst, hipertekst, arkitekst, imgebilim, varislik, göstergebilim, tipoloji, motif gibi terimler karşılaştırmalı edebiyat biliminin temel kavramlarıdır.

Bilimsel kaynaklarda vurgulandığı üzere, eserin olay örgüsü ve muhtevası, dili, motifler, tercüme, eserin poetiği, yazarın mahareti, bir halkın diğer bir halkın edebiyatı hakkındaki görüşleri, yani edebî resepsiyon (başka bir halk edebiyatını kabullenme) karşılaştırmalı edebiyat biliminin konuları olabilir. (Örneğin, *“Rus okurlarının gözünde Neva”*, *“Puşkin ve Özbek okuru”*, *“Fıtratşinas Japonlar”* gibi konular). Bununla beraber, aynı eser üzerine uzmanların farklı görüşleri (Örneğin, Baburnâme hakkında Özbek, Rus, Japon, Alman uzmanların bilimsel çalışmaları), uluslararası edebî ilişkiler, karşılıklı etkileşim, geleneksellik ve yenilikçilik, muhtelif sanatların (*müzik, ressamlık, heykeltıraşlık, sinema*) edebiyata etkisi gibi meseleler de karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

Doğu bilimci N.İ.Konrad (1891-1970) karşılaştırmalı edebiyat biliminin konusu olabilecek beş yöne dikkat çeker:

1. Ortak tarihe sahip milletler edebiyatının karşılaştırılması (örneğin Farsça ve Tacikçe).

2. Farklı halkların edebiyatına ait tipolojik özelliklerin karşılaştırılması (örneğin, XIX. yüzyıl klasik gerçekçiliği).

3. Farklı yer ve zamana ait halkların edebiyatının karşılaştırılması (örneğin, Rus ve Özbek edebiyatı).

4. Birbiriyle ilgili olmadığı halde tipolojik benzerliklere sahip edebiyatların karşılaştırılması (örneğin, şövalye romanları ve Japonların askerî destanları).

5. Uluslararası edebî ilişkilerin karşılaştırılması. Burada yazar edebî etkileşim ve edebî ilişkileri özellikle vurgular.⁴

V.M.Jirmunskî'nin (1891-1971) vurguladığına göre yazarın sanatını, onu etkileyen millî ve uluslararası edebî geleneklerle birlikte karşılaştırmalı olarak araştırmak da çok büyük yöntembilimsel öneme sahiptir ve yazarın özgünlüğünü, millî edebiyat ve dünya edebiyatının gelişmesindeki yerini belirlemeye yarar.⁵

Almanya'da yayımlanan araştırma bir eserde komparatistik disiplini:

1. Edebiyat teorisi komparativistiği (Dichtungs-Literaturtheorie);

2. Edebiyat tarihi komparativistiği;

3. Kıyaslamalı intermedial araştırmalar (komparatistische Intermedialitätsforschung /Comparative Arts);

4. Kıyaslamalı kültür bilimi (komparatistische Kulturwissenschaft) gibi dört gruba ayrılarak incelenmiştir.⁶

⁴ Nikolay Konrad, **İzbranniye trudi. Literatura i teatr**, Nauka Yay., Moskova, 1978, s.32-33.

⁵ Viktor Jirmunskî, "Problemy sravnitelno-istoričeskogo izučeniya literatur", **İzvestiya AN**, C.19, S.3, Moskova, 1960, s.183.

⁶ Handbuch Komparatistik: Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis / Hrsg. von Zym-ner R., Hölter A. – Stuttgart, Verlag J.B. Metzler, 2013, s.405; Bu konuda bakınız: Sotsialniye i gumanitarniye nauki. Oteçestvennaya i zarubejnaya literatura. Ser. 7 // Literaturovedenie: Referativniy jurnal, Moskova, 2016, s.7-21.

İlgili çalışmalar ile yazarlar, edebiyatla ilgili her hadisenin komparastik yönden incelenebileceğini ileri sürmüştür.

Bunun dışında komparastik teorisine göre edebî süreç iki yaklaşım temel alınarak karşılaştırılabilir:

1. Edebî sürece tarihî kalıtımsal yaklaşım (*aynı kökten gelen veya birbirine yakın halkların edebiyatı*);

2. Edebî sürece karşılaştırmalı tipolojik yaklaşım (*hangi kökenden gelmesine bakmaksızın ortak yönlere sahip olan halkların edebiyatı*). Örneğin, muhtelif halkların edebiyatına ait konular, geleneksel kahramanlar, türler vb.

Edebiyatın karşılaştırmalı olarak araştırılması yönünden komparatistik iki ana guruba ayrılır.

1. Makrokomparastik, köken bağı olmayan türlü milletler çerçevesinde edebî hadiselerin karşılaştırmalı analizi (*örneğin: Shakespeare ile Nevaî'nin sanatı*).

2. Mikrokomparastik, bir millet veya bir bölgeye ait edebî hadiselerin karşılaştırmalı analizi (*örneğin: Abdulla Kahhar ve Ötkir Haşimov, Ahmed Yesevî ve Mahtumkulu'nun sanatı gibi*).

Bilimsel çalışmaların karşılaştırmalı analizi de makro veya mikrokomparativistiğin konusu olabilir. Y.E.Bertels (1890-1957) ile A.N.Malehova (1938-2009) aynı mekânda faaliyette bulunan Rus bilim adamlarıdır. Söz konusu bilim adamlarının Ali Şir Nevai'nin *Lisanü-t Tayr* destanına ait çalışmaları mikrokomparativistiğin örneğidir. Adı geçen doğu bilimcilerin bilimsel araştırmalarının birbiriyle karşılaştırılarak incelenmesi bizi aşağıdaki sonuçlara götürür:⁷

1. Y.E.Bertels (1928) ve A.N.Malehova'nın (1978) araştırmalarında yorumlama dengesi bozulmamış, metnin

⁷ Halliyeva, Gülnaz, **XX asr Rossiya sharqshunosligi va O'zbek mumtoz adabiyoti**, Taşkent, Muharrir Yay., 2018, s.133-134.

mahiyeti geçici mefkûre ve ideolojiler için kurban edilmemiştir. Y.E.Bertels'in 1940'lı yıllara ait çalışmaları için aynı şeyi söylemek zordur. Çünkü sürgün siyaseti onu dönemin ideolojisi ile hesaplaşmak zorunda bırakmıştır. Doğu bilimcilerin *Lisanü-t Tayr*'in olay örgüsü, Nevaî'nin tasavvufla ilişkisi, Farsça eserlerinde Fânî mahlasını seçmesi, Doğu nazireciliği gibi konulardaki düşünceleri hemen hemen aynıdır. Örneğin, Y.E.Bertels Nevaî ve tasavvuf meselesinde şairin tasavvuf öğretisini gâyet iyi bildiğini ama kendisinin sufi olmadığını kaydederken, A.N.Malehova tasavvufun şair için bir amaç olmayıp belki de bir vasıta olduğunu vurgular.

2. Y.E.Bertels, konuyu tarihî-biyografik açıdan, A.N.Malehova da yapısal-sistematik açıdan ele alır. Y.E.Bertels, eserdeki hikâyelerin mahiyetini siyasal, toplumsal kültürel planda en küçük detaylarına kadar irdeler. A.N. Malehova ise dikkatini eserin muhtevasına, yazarın kişiliğine, hikâyelerin tipolojisine yöneltir.

3. Söz konusu çalışmalar mahiyet itibarı ile birbirini tamamlar niteliktedir. Y.E. Bertels ile A.N. Malehova'nın bakışları tedrici *Lisanü-t Tayr* destanının farklı yönlerden araştırılabileceğini gösterir.

1.3. Bilim Dalı Olarak Karşılaştırmalı Edebiyat

Tarihten anlaşılacağı üzere, karşılaştırmalı edebiyat bilimi hakkındaki ilk teorik düşünceler edebî süreçlerin ortak ve farklı yönlerini açıklama ihtiyacı gereği XIX. yüzyılın başlarında Avrupa'da, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da geliştirilmiştir.⁸

⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Akademiçeskiye şkolı v russkom literaturovedenii**, Ed.: Pyotr Nikolayev, Moskova, 1975, s.516.

Karşılaştırmalı araştırmalar ilk önce dil bilimi ekseninde gerçekleştirilmiş, daha sonra edebiyat bilimine de kaymıştır. *“Karşılaştırmalı-tarihî yöntemin gelişmesinde Franz Bopp, Rasmus Rask, Jacob Grimm gibi Avrupa dil bilimcilerinin payı büyüktür ve onlar yenilikçi dilbilimciler olarak meydana çıkmışlardır.”*⁹

Komparativistiğe ait ilk teorik düşünceler Almanya’da geliştirilmiştir. Alman tarihçisi J.G.Herder (1744-1803) ile Alman Yazar J.W.Goethe’nin (1749-1832) araştırmaları, bu yöndeki önemli çalışmalardır. Bu konuda çalışanların başında gelen J.G.Herder, Avrupa halklarının kültür hayatına ait ortak yönleri dikkat çekmiştir. Onun düşüncelerini devam ettiren Alman Yazar J.W.Goethe ise, bu alana “dünya edebiyatı” kavramını kazandırmıştır. Bu kapsamda Batı ve Doğu kültürüne ait ortak özelliklere ışık tutmuştur.

Rus biliminde, *“karşılaştırmalı tarihî yöntem”*, ilk kez Rus tarihçisi ve kuramcısı A.N.Veselovskî (1838-1906) tarafından gündeme getirilmiştir. Karşılaştırmalı tarihî yöntem, dünya edebî sürecinin araştırılmasında toplumsal tarihî gelişmenin kurallarına dayanır. Tarihî süreç her coğrafi bölgede özgün niteliklere sahip olmakla birlikte birçok ortak noktalara da sahiptir. Bu yüzden ulusların ortak noktalarına dayanarak, farklı halkların edebiyatı kıyaslanarak araştırılabilir.¹⁰ Bu yüzden ki ilk çalışmalarından itibaren A.N.Veselovskî meseleye tarihîlik ilkesini temel alarak yaklaşmıştır. Örneğin, Alman bilgini G.Floto’nun *İlahî Komedi* hakkındaki makalesine (1859) yazdığı eleştiride, yazarın zamandan ayrı olarak düşünölemeyeceğini, dolayısıyla Dante mirasının

⁹ Ravşanhoca Resulov, **Umumiy tilshunoslik**, Taşkent, 2010, s.81.

¹⁰ Abdugafur Kasimov vd., **Qiyosiy adabiyotshunoslik**, Akademnashr Yay., Taşkent, 2019, s.24.

sadece Dante'ye değil, aynı zamanda zamana da ait olduğunun unutulmaması gerektiğini kaydeder. Bu çerçevede G.Floto'nun bazı fikirlerini eleştirir.¹¹ Ona göre edebiyat tarihi; toplumsal fikir, kültür ve bilim tarihidir. Bu yüzden şairin kişiliğini, tarihî ortam geliştirir. Şairin bireyselliği ve özel girişimciliğinin derecesini belirlemek için önce onun sanatının ne ile donandığını görmek gerekmektedir.

A.N.Veselovskî, bütün görüşlerini karşılaştırmalı metodolojiye dayanarak *Tarihî Poetik* adlı eserinde toplamıştır.¹² Rus bilgini M.G.Bogatkina'ya göre çağdaş komparastik metodolojisi metni inceleyen karşılaştırmalı yöntemlerin toplamı olup A.N.Veselovskî tarafından meydana getirilen karşılaştırmalı tarihî ekol geleneklerine dayanır.¹³

Özetle, karşılaştırma temelli araştırmalar için ana yöntem olan karşılaştırmalı tarihî yöntem, edebî süreç dinamiğinin, varislik ve gelenekler teatisinin tam olarak anlaşılmasına yardımcı olur.¹⁴

A.N.Veselovskî'den sonra edebî komparativistiğin diğer yönleri V.M.Jirmunskî, A.Dima, D.Dyurişin, N.İ.Konrad, İ.G.Neupokoyeva, M.B.Hrapçenko, A.Kokorin, M.Bogatkina, V.R.Amineva, Y.İ.Mineralov gibi uzmanlar tarafından incelenmiştir ve dünya edebiyat biliminde bu süreç günümüze kadar devam etmiştir.

Günümüzde karşılaştırmalı edebiyat bilimi her geçen gün gelişmektedir. Amerikalı V.Frederick (Amerika Uluslararası

¹¹ **Akademiçeskiye şkolı v russkom literaturovedenii** (Ed.: Pyotr Nikolayev), Moskova, 1975, s.211.

¹² Aleksandr Veselovskî, **İstoriçeskaya poetika**, Moskova, 1989, s.405.

¹³ Margarita Bogatkina, "O formirovanii novoy paradigmi v sovremennoy komparatistike", **Mejdunarodnaya nauçnaya konferensiya**, Kazan, 2004, s.75.

¹⁴ Bakınız: Abduresul İsanbabayev, "Qiyosiy-tarixiy metod haqida", **Özbek Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.4 (2008), s.38-46; Bahadır Kerimov, **Adabiyotshunoslik metodologiyasi**, Muharrir Yay., Taşkent, 2011, s.73-75.

Komparativistler Birlięi Başkanı) ile Rene Wellek'lerin başlat-tığı gelenekler devam ettiririlerek dñnyanın farklı noktalarında komparatistik bilimsel merkezler, ekoller kurulmaktadır. Moskova komparatistik ekolñ, Bñyñk Britanya ve Amerika karşılaştırmalı edebiyat bilimi birlikleri buna òrnek olarak gűsterilebilir.¹⁵

Bugñn dñnyada karşılaştırmalı edebiyat bilimi alanında birçok bilimsel dergi yayımlanmaktadır. Rusya'da yayımlanan "*İmagoloji ve komparatistik*", "*Tarihî poetik*", Fransa'daki "*Revue de litterature compare*" adlı ùnlñ dergilerde komparativistiğin ònemli meselelerine ait konular yayımlanmaktadır.¹⁶

¹⁵ www.bcla.org/index.htm; www.agla.org.

¹⁶ <http://journals.tsu.ru>; www.cairn-int.info/journal-revue-de-litterature-comparee.html

İKİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİN BİLİMSEL

TEORİK TEMELLERİ VE İLKELERİ

2.1. Karşılaştırmalı Analiz Konuları

Karşılaştırmalı analiz, geleneksel analizden farklıdır. Geleneksel analiz konulardan, konular ise iç bileşenlerden oluşur. Araştırmacıların bunu bilmeleri yeterlidir. Karşılaştırmalı analiz, konuların bileşenlerini de birbiriyle karşılaştırmayı amaçlar. Karşılaştırmalı analizin amacı, karşılaştırılacak konuların benzer ve farklı yönlerini tespit etmektir.

“Gerçek, kıyasla anlaşılır” sözünden hareketle, bilim ve uygulamanın her alanında karşılaştırma yöntembiliminden yararlanılmaktadır. Karşılaştırma yöntembiliminin anlamı, mahiyeti ve fonksiyonlarının daha derin anlaşılması için muayyen bilimsel-uygulamalı temeller bulunmaktadır.

Karşılaştırmalı analiz konuları; doğal, toplumsal ve manevî olmak üzere üçe ayrılır. Söz konusu bağımsız hadiseler birbiriyle uyum sağlar. Onlar bir bütün halde insanın yaşadığı ortamı ifade eder ve edebiyata karakter olarak yansır.

Karşılaştırmalı analiz konularının bir diğer çerçevesini toplumsal hadiseler oluşturur. Onların karşılaştırma yöntemi kendi özelliklerine sahiptir. Bu durumda analiz alanı genişler, göstergelerinin sayısı artar. Bunun nedeni toplumsal gelişme kuralları ile ekonomik, siyasi, manevi-fikrî, hukuki, bilimsel-teknik, enformasyon, askerî, ekolojik ve diğer ilişkilerdir.

Manevi ideolojik hadiseler, karşılaştırmalı analiz konularının bir diğer yönünü oluşturur. Bu süreç manevi-mefkûrevî konuların karşılaştırmalı analiziyle ilgilidir. Bu kapsamda bakıldığında, edebiyatta bulunan tabii, içtimai ve manevi-mefkûrevî hadiseler karşılaştırmalı analiz konuları olarak ön plana çıkar.

2.2. Karşılaştırmalı Analizin Fonksiyonları

Bilimsel kaynaklara göre karşılaştırmalı analizin epistemolojik, mantıksal, yöntembilimsel, yöntemsel, aksiyolojik fonksiyonları bulunmaktadır.¹⁷ Edebî hadiseleri karşılaştırırken bu aşamaları göz önüne almak gerekmektedir.

Karşılaştırmalı analizin epistemolojik fonksiyonu; onun mahiyeti, amaçları, karşılaştırma objeleri hakkında yeni bilgi edinmektir. Böylece aşağıdaki sonuçlar elde edilir:

Birincisi, karşılaştırmalı analiz sürecinde her karşılaştırılan konu ile ilgili yeni bilgiye sahip olunur.

İkincisi, karşılaştırılmakta olan edebî hadiselerin karşılıklı etkisi hakkında yeni bilgi edinilir.

Üçüncüsü, eğer konuların karşılaştırma süreci yeteri kadar net ve tam ise o zaman onların geçmişi, bugünü ve geleceği hakkında genel bilgiye ulaşılır. Aynı zamanda da karşılaştırma yöntembilimi teorisi zenginleştirilmiş olur.

Karşılaştırmalı analizin mantıksal fonksiyonu, edebî hadiselerin karşılaştırılması sırasında göz önüne alınması gereken mantıksal kuralları ifade etmektedir. Karşılaştırmalı

¹⁷Yuriy Mineralov, **Sravnitelnoye literaturovedeniye (Komparatistika)**, Yurayt Yay., Moskova, 2018, s.328; Viktor Jirmunskî, **Sravnitelnoye literaturovedeniye**, Nauka Yay., Moskova, 1979, s.493; Anatoliy Kokorin, **Sravnitelniy analiz: teoriya, metodologiya, metodika**, MGOU Yay., Moskova, 2009, s.148.

analiz sürecinde mantık kurallarından uzaklaşmamak için aşağıdakilere uymak gerekir:

1. Farklı temellere sahip edebî hadiselerin karşılaştırılması mantık dışıdır. Çoğu zaman edebî hadiselerin karşılaştırmalı analizi için farklı temeller seçilir. Bu durumda, karşılaştırma süreci kesinliğini kaybeder. Birçok açıdan elverişsiz hale gelir. Her olay, başka bir olay ve olgu ile karşılaştırılmaz. Örneğin, olay örgüsünü olay örgüsü ile eserin dilini ise diğer bir eserin dili ile kıyaslamak mantıklı olur.

2. Konu dâhilinde olmayan durumlar analiz dışı bırakılmazsa beklenen sonuç elde edilemez.

3. Karşılaştırma süreci boyunca çelişki ve terslikle karşılaşılabilir, bu gâyet normaldir. Birbiriyle tamamen çelişkili olan karakterlerde bile mantık çerçevesinde ortak yönler bulunabilir.

Karşılaştırmalı analizin yöntembilimsel fonksiyonu ilgili alanın diğer bir yönüdür. Karşılaştırma sürecinde birçok yöntem ve usullere başvurulur. Bu durum konuyla ilgili bilgilerin yanında, kimi problemlerin çözülmesinde ampirik bilgiyi, yani deneyimi artırır ve uygulamaya yönelik imkanları da genişletir.

Karşılaştırmalı analizde bir diğer önemli konu bakış açısı fonksiyonudur. Bilindiği gibi her süreç insanın bilgisine ve bakış açısına bağlı olarak gerçekleşir. Karşılaştırmalı analizin kapsamı tam olarak insanın bakış açısı ve bilgi seviyesi ile doğru orantılıdır. Bu kapsamda kişinin bakış açısı, kamu bakış açısının zenginleşmesini sağlayan bir nitelik ve özellik taşır.

Karşılaştırmalı analizin başka bir yönü ise, değerlendirci (aksiyolojik) fonksiyonudur. Bu durum birçok şekilde ortaya

çıkar. Karşılaştırdığımız şey her ne olursa olsun, sonunda bilimsel teorik fikirleri özetleyerek edebî hadiseyi değerlendiririz. Dolayısıyla karşılaştırmalı analiz mahiyet itibarı ile aksiyolojiktir. Yani onda benzerlik ve farklılık açısından kıyaslanan hadiselerin değerlendirilmesi bulunur. Bu da teorinin yanında bazı meselelerin çözüme kavuşmasında uygulamalı önem arz eder.

Karşılaştırmalı analizin bir diğer yönü deneysel fonksiyonudur. Karşılaştırmalı analizin deneysel fonksiyonu, uygulamalı faaliyetlerin çözümlenmesini sağlamayı amaçlar.

2.3. Karşılaştırma Sürecinin En Önemli Evreleri

Karşılaştırmalı analizden beklenen sonucun elde edilmesi için araştırmacı öncelikle bazı adımlar atmalı ve bazı aşamaları geçmelidir. Bu kapsamda ilk önce araştırmacı karşılaştırılacak konuları doğru seçmelidir. Çünkü karşılaştırılacak objelerin varlık durumu bu aşamaları meydana getirir.

Karşılaştırmalı analizin adımlarından birincisi, hadiselerin iç özelliklerini ve iç ölçülerini kıyaslamaktır. Bunlar yapılmadan, onların benzer ve farklı yönlerini tespit etmek imkansızdır. Bunların en önemlileri, karşılaştırılacak hadiselerin anlamı, mahiyeti ve sıfatlarıdır. Buna göre hadiselerin anlam, mahiyet ve sıfatları arasındaki benzerik ve farklılıklarını tespit etmek karşılaştırma sürecinde ilk aşama sayılır.

Karşılaştırmalı analizin adımlarından ikincisi; hadiselerin iç özellikleri, yani anlamı, mahiyeti ve sıfatıdır. Bu kapsamda karşılaştırılacak hadiselerin iç özelliklerini, onların ortaya çıkış bakımından benzerlik ve farklılıklarını araştırmak gerekir. Bu, karşılaştırmalı analizin ikinci aşaması sayılır.

Karşılaştırmalı analizin adımlarından üçüncüsü, kıyaslanan hadiselerin ortamı etkilemekle beraber ortamın da onları etkilemesidir. Burada dış koşulların hadiseleri etkileme özelliklerini karşılaştırmak öngörülür. Söz konusu aşamanın mahiyeti, hadiseleri etkilerken ortamın benzerlik ve farklılıklarını belirlemektir.

Karşılaştırmalı analizin adımlarından dördüncüsü, herhangi bir hadisenin ortaya çıkış sebebinin araştırılmasıdır. Her hadisenin ortaya çıkışı, varlığını sürdürmesi, gelişmesi ve faaliyetinde birçok ihtiyaç, önemli yer tutar ve bunların bazıları büyük önem arz eder. Bu, edebiyatta çoğunlukla motif kavramı ile ifade edilir. Bu çerçevede karşılaştırmalı analizi gerçekleştirmeden önce, onu ortaya çıkaran sebep ve ihtiyaçları da kıyaslamamız gerekir. Bu da bize hadiselerin varlığı çerçevesinde benzer ve farklı yönlerini ayırt etmeye yardımcı olur.

Bu bağlamda, ihtiyaç (motif) - hadise - mahiyet (netice) algoritması temelinde karşılaştırmayı gerçekleştirmek uygun olur. İhtiyaçları (motif) karşılaştırmak hadiseyi analiz etmenin önemli bir aşamasıdır. Çünkü ihtiyaç olmadan hiçbir şey meydana gelmez. Ali Şir Nevaî'nin *Lisanü-t Tayr*'inde asıl menzile ulaşmak için seçilen yedi vadinin ilki tam anlamıyla taleptir.¹⁸

2.4. Karşılaştırılabilir Tipik Durumlar

Bazen elde bulunan birçok malzemeye karşın, neyin neyle karşılaştırılacağı ortaya konulamamaktadır. Bu kapsamda bakıldığında şu tipik durumlar karşılaştırılabilir:

¹⁸ <http://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy>.

2.4.1. Aynı Mekân ve Zamanda Mevcut Olan Edebî Hadiseleri Karşılaştırma

Bu tür karşılaştırma süreci belli özelliklere sahiptir. İlki, karşılaştırılmakta olan hadiselerin mekân ve ortam birliği onun bu özelliklere etkisinin araştırılmasını gündemden çıkarır. Ortak mekân ve zaman, kıyaslanan hadiselerin ortamının aynı olduğunu gösterir ve bu ortam onlara hemen hemen aynı etkiyi yapar. Bu da karşılaştırmalı analizin iyice “basitleşmesine” ve “kolaylaşmasına” yol açar. Yine, kıyaslanan fenomenlerin aynı mekân ve zamanda bulunması doğal olarak onların tarihî birliği hakkında konuşmaya imkân sağlar. Örneğin, Ötkir Haşimov ve Tahir Melik’in sanatı karşılaştırılırsa aynı mekân ve zamanda yetişen yazarların ortak ve farklı yönleri tespit edilebilir.

2.4.2. Aynı Mekân Ama Farklı Zamana Ait Edebî Hadiselerin Karşılaştırılması

Aynı mekân, aynı ortam ve koşullarda, fakat farklı zamana ait olan ve olabilecek hadiseler karşılaştırıldığında meydana gelen durumdur. Farklı zamanlarda ama benzer ortamda bulunan hadiselerin karşılaştırılması çok zordur. Genellikle bu, bazı sorun ve zorlukları ortaya çıkarır. Aynı mekânda ve aynı ülke koşullarında bulunan hadiseler, zaman etkeni göz ardı edilerek karşılaştırılamaz. Örneğin, aynı mekân ama farklı zamanda yetişen Mukimî ile Muhammed Yusuf’un gençlik ya da gençlerle ilgili görüşlerinde muhakkak ki zamanın etkisi vardır. Diğer bir ifadeyle, karşılaştırılan hadiseler her ne kadar aynı ortama ait olsalar da zaman faktörünün, meselenin mahiyetini farklı etkilediğini unutmamak gerekir. Keza, hadiselerin yaşandığı koşullar hiç

değişmemiş olsa dahi bu süre boyunca hadiselerin kendisi değişmiş olabilir.

2.4.3. Aynı Zaman Fakat Farklı Mekânda

Bulunan Hadiselerin Karşılaştırılması

Aynı zaman ama farklı mekânda yetişen Özbekistanlı yazar Nasir Zahid ile Amerikalı yazar Victoria Schwab'ın aynı ismi taşıyan "*İntikam*" adlı romanları bulunmaktadır. Romanlardaki intikam motifi karşılaştırılırken ortamın hadiselere etkisini dikkate almak, son derece önemlidir. Çünkü karşılaştırmalı analiz sürecinde koşul ve sebeplerin hadiselere etkisi kaçınılmazdır.

2.4.4. Farklı Mekân ve Farklı Zamana Ait Edebî

Hadiseleri Karşılaştırma

Burada farklı ortam, mekân ve farklı zamana ait edebî hadiseler kıyaslanır. Bu, karşılaştırmalı analiz, yöntem bilimi için en karmaşık konudur. Örneğin, "*Shakespeare ile Ali Şir Nevaî'nin eserlerinde bilim*" ya da "*Abdulla Kahhar ile Jack London'un eserlerinde edebî psikolojizm meselesi*" gibi konuların araştırılmasında şunlar dikkate alınmalıdır:

Birincisi, karşılaştırılacak hadiselerin mahiyetinin anlaşılması lâzım. *İkincisi*, karşılaştırmalı analiz hadiselerinin bulunduğu daha önceki koşul ve ortamları da daha derin araştırmak, onların Shakespeare ile Nevaî ya da Abdulla Kahhar ile Jack London'un bakış açısına etkisini belirlemek lazımdır. Çünkü farklı zaman ve mekânda yetişen yazarların eserlerini meşhurluk dışında daha neyin birleştirdiğinin anlaşılması için birçok edebî hadiseyi incelemek gerekir.

Karşılaştırılan hadiselerin mekân ve zaman göstergeleri dolayısıyla analist bazı zorluklarla karşılaşır. Yalnız,

kıyaslanan edebî hadiselerin gelişme sürecinde ortaya çıkan durumlarının özellikleri dikkate alınırsa onlar çözüme kavuşturulabilir. Eğer karşılaştırmalı analizi gerçekleştiren araştırmacılar birbirinden farklı, çelişkili hadiseleri karşılaştırma tekniği ve metodolojisine sahip iseler sonuç verimli olur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ METODOLOJİSİ

3.1. Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Karşılaştırmalı Analiz

Karşılaştırmalı analiz, metodolojinin evrensel hadiseleri bilme ve edinme aşamalarından biridir. Karşılaştırma metodolojisi belli mekân ve zamana ait farklı süreçleri karşılaştırma temellerini geliştirir. Bundan dolayı metodolojide karşılaştırmalı analizin yerinin belirlenmesi gerekir.

Bilindiği üzere metodoloji, bilimsel araştırma yöntemlerini inceleyen bilim dalıdır. Tüm bilim dallarında bilimsel araştırma yöntemleri deneysel ve teorik olarak ikiye ayrılır. Deneysel ve teorik yöntemlere dayanarak her bilim dalı gibi edebiyat bilimi de araştırma tekniklerini geliştirir. *“Araştırma yöntemleri olmadan hiçbir bilim dalı amacını (stratejisini), araştırma konusunun mahiyetini ortaya koyamaz. Çünkü bir bilim dalının doğal ve toplumsal hadiseleri tespit etmesi, onlara özgü kuralları bulması, onlar hakkında bilimsel-felsefî fikirler üretmesi hiç kuşkusuz uygun yöntemler vasıtası ile gerçekleşir.”*¹⁹

Deneysel yöntem gözleme ve denemeyi gerçekleştirmekle ilgili olup planlama, nitelendirme, istatistik gibi aşamalardan oluşur. Teorik yöntemler analiz, sentez, soyutlama, tümevarım, tümdengelim, benzeşim ve oylumlamadır. Teorik yöntemlerin hepsi karşılaştırma, genelleme, sınıflandırma, değerlendirme gibi aşamalardan geçer. Karşılaştırma tüm

¹⁹ Ravshanhoja Resulov, **Umumiy tilshunoslik**, Taşkent, 2010, s.291.

teorik, bilimsel sonuçların ana aşamalarından biridir. Bu yüzden karşılaştırmalı analizi gerçekleştirmeden önce bilimsel araştırma yöntemlerinin iyice idrak edilmesi, onların karşılaştırmadaki yerinin anlaşılması gerekir.

Teorik yöntemlerden; analiz-çözümleme, sentez-bireşim, abstraksiyon-soyutlama, endüksiyon-tümevarım, dedüksiyon-tümdengelim, anoloji-benzeşim, modelaj-oylum-lama (prototip yaratma: örneğin: dünyanın edebî modeli) anlamlarına gelmektedir. Söz konusu teorik yöntemlerin her biri karşılaştırma aşamasından geçebilir. Karşılaştırmalı analizde çözümleme, bireşim, tümevarım ve tümdengelim çok önemli unsurlardır ve onlar olmadan karşılaştırma yapılamaz. Örneğin tümdengelim hadiseleri bileşenlere ayırma sürecini, karşılaştırmalı analiz de bu sürecin sonuçlarını bünyesinde bulundurur.

Karşılaştırmalı analiz, hadiseleri bilme ve anlamaya yönelik tüm teorik yöntemleri etkiler.

Bundan dolayı bilimde karşılaştırmalı sentez, karşılaştırmalı endüksiyon, karşılaştırmalı dedüksiyon gibi kavramlar kullanılır. Örneğin karşılaştırmalı sentez, hadiseler arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirleme sürecidir. Burada onları oluşturan unsurlarda bilimleri bütünleştirme sonuçları esas alınır. Mahiyet itibarı ile sentez, *“karşılaştırmalı analiz objeleri arasındaki fark nedir?”* sorusunu yanıtlar.

Karşılaştırmalı endüksiyon, özelden genele doğru hareket, kıyaslanan edebî hadiselerin benzer ve farklı yönlerini tespit etme sürecidir.

3.2. Karşılaştırmalı Tarihî Yöntem ve Karşılaştırma Yöntemi

Karşılaştırma metodolojisinde karşılaştırmalı tarihî yöntem ve karşılaştırma yöntemi iki ana metottur. Söz konusu metotlar birbirine yakın olmakla birlikte, farklı yönleri ile ön plana çıkmaktadır.

3.2.1. Karşılaştırmalı Tarihî Yöntem

Karşılaştırmalı Tarihî Yöntem, edebî hadiselerin özel ve genel yönlerini tarihî gelişme süreci ile bağlı halde kıyaslama yöntemidir. Karşılaştırmalı tarihî yönteme dayanan ilk teorik görüşler Aristoteles'in *Poetik* adlı eserinde beyan edilir. Aristoteles, edebiyatı epos, lirik, dram olarak üçe ayırırken onları karşılaştırır ve onların mahiyetini anlatmaya çalışır. Karşılaştırmalı tarihî yöntem hakkında bilimsel kaynaklarda birçok teorik bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, edebiyatçı Bahadır Kerimov karşılaştırmalı tarihî yöntemi kullanarak aşağıdaki alanlarda bilimsel çalışmaların gerçekleştirilebileceğini kaydeder:

1. Dünya edebiyatının eserleri veya millî edebiyatın örnekleri birbiriyle karşılaştırılır.
2. Edebî eserler yaratıldıkları döneme göre karşılaştırılarak incelenir.
3. Herhangi bir millî edebiyat temsilcisinin kıyas için elverişli eserleri araştırılır.
4. Millî edebiyat örnekleri dünya edebiyatı bağlamında irdelenir.
5. Edebî süreç veya edebiyat tarihinde var olan edebî hadiselerin farklı ve benzer yönleri araştırılır.
6. Konu ya da bilimsel mesele açısından birbiriyle yakın olan yazarların eserleri incelenir.

7. Edebî estetik evrim gözlenirken bir yazara ait eserler konu olarak seçilir.²⁰

Karşılaştırmalı tarihî yöntemin kuramsal temelleri A.N.Veselovskî, V.M.Jirmunskî, N.İ.Konrad, A.Dima, A.Dyurişin, V.R.Amineva gibi uzmanlarca detaylı olarak araştırılmıştır.²¹

3.2.2. Karşılaştırma Yöntemi

Filolojik hadiseleri sistemli olarak araştırmaya yönelik yöntemdir ve daha çok farklı özellikleri belirlemeye yarar. Bu yüzden dil bilimde “*kontrastif metot*” olarak anılır. Her ne kadar teorik temelleri işlenmemiş ise de antik çağlardan beri muhtelif filolojik hadiseleri karşılaştırmaya yönelik eserler verilmiştir. Ali Şir Nevaî’nin Farsça ve Türkçe’nin tartışıldığı *Muhakemetü-l Lügateyn* adlı eseri karşılaştırma yönteminin güzel örneklerinden biridir. Bilimde söz konusu yöntemin teorik temelleri dil bilimci İ.A.Boduen de Kurtene tarafından XIX. Yüzyılda atılmıştır. Y.D.Polivanov, L.V.Şerba, S.İ.Bernşteyn, A.A.Reformatskî, Ş.Balli gibi bilginler de bu alandaki bilimsel çalışmaları devam ettirmişlerdir.²²

Dil bilimci R.Resulov’un vardığı bilimsel sonuçlara göre karşılaştırma yöntemi iki veya daha fazla akraba olan ya da akraba olmayan dilleri, dil hadiselerini karşılaştırma yöntemi olup bu yönüyle sadece akraba dilleri karşılaştırarak araştıran, karşılaştırmalı tarihî yöntemden ayrılır. Bunun yanı sıra karşılaştırmalı tarihî yöntemden farklı olarak

²⁰ Bahadır Kerimov, **Adabiyotshunoslik metodologiyasi**, Muharrir Yay., Taşkent, 2011, s.74.

²¹ Bu konuda yine bakınız: Abduresul Eshanbabayev, “Qiyosiy-tarixiy metod haqida”, Özbek Dili ve Edebiyatı Dergisi, S.2, 2008, s.38-46;

²² Yevgeniy Polivanov, **Russkaya grammatika v sopostavlenii s uzbekskim yazıkom**, Taşkent, 1933, s.182; Aleksandr Reformatskî, “Osopostavitelnom metode”, **Russkiy yazık v natsionalnoy şkole**, S.5, 1962, s.23-33.; **Metodı sopostavitelnogo izuçeniya yazıkov**, Moskova, 1988, s.96.

kıyaslanan dillerin tarihine, kökenine, gelişmesine dikkat etmez, onları temel almaz.²³

Yukarıdaki teorik fikirler kapsamında; bir tek millet veya bir bölge edebiyatı çerçevesinde yapılan inceleme karşılaştırmalı tarihî yöntem (örneğin, klâsik Özbek edebiyatında sembollerin karşılaştırılması); farklı milletlere ait edebiyatların tetkiki ve analizi temelinde (örneğin, Rus ve Özbek, İngiliz ve İspanyol) yapılan inceleme ise karşılaştırma yöntemi olur.

3.3. Karşılaştırma Sonuçlarını Değerlendirme Kriterleri

Karşılaştırma sonuçlarını değerlendirme yukarıda ele alınan karşılaştırmalı analiz fonksiyonlarının yerine getirilmesiyle birçok açıdan bağlantılıdır. Bilimsel kaynaklarda karşılaştırma sonuçlarını değerlendirmenin; tarihî, epistemolojik, mantıksal, metodolojik, manevi mefkûrevî gibi kriterleri bulunmaktadır. Bunların daha net anlaşılması için tarihî kriter, epistemolojik kriter, mantıksal kriter, metodolojik kriter ve manevi mefkûrevî kriter kavramlarının açıklanarak ortaya konulması gerekmektedir.

Tarihî kriter, karşılaştırmalı analiz sonuçlarının tarih gerçeklerine uygunluğunu değerlendirmektir. Epistemolojik kriter, karşılaştırmalı analiz sonuçlarını, bilme teorisi kurallarına ve ilkelerine uygunluğu açısından değerlendirmektir.

Mantıksal kriter, karşılaştırmalı analiz sonuçlarının mantık kurallarına uygunluğunu değerlendirmektir.

Metodolojik kriter, karşılaştırmalı analiz sonuçlarının hangi yöntemlere uygunluğunu değerlendirmektir.

²³ Ravshanhoca Resulov, **Umumiy tilshunoslik**, Taşkent, 2010, s.263.

Manevi mefkûrevî kriter, karşılaştırmalı analiz sonuçlarının toplum maneviyatı ve mefkûrelerine uygunluğunu değerlendirmektir.

Yukarıdaki kriterler, karşılaştırmalı analiz sonuçlarını değerlendirme, komparatistik araştırmanın bilimsel teorik yönlerini belirleme imkânı sunar.

3.4. Karşılaştırmalı Analiz Sonuçlarının Tarafsızlığını Sağlama Şartları

Karşılaştırmalı analizde gerçek ve nesnel sonuç elde etmek için;

Birincisi, karşılaştırmalı analizi sonuna kadar götürmek isteyen araştırmacının karşılaştırmalı edebiyat biliminin teorik, metodolojik ve yöntemsel temellerini bilmesi gerekir. Bu konuda araştırmacının, bilmenin teorik ve deneysel vasıtalarının imkânlarından verimli bir şekilde yararlanabilmesi önemlidir.

İkincisi, karşılaştırmalı analiz hadiselerinin bulunduğu ortamın özellikleri dikkate alınmalıdır. Diğer bir ifadeyle, araştırmacının karşılaştırmalı analiz sürecini etkileyebilecek tüm durumlarını tahlile çekmesi gerekir.

Üçüncüsü, karşılaştırma sırf bilgi toplamak ve bilgi ulaştırmaktan ibaret olmamalıdır. Karşılaştırma hadiseleri devamlı olarak değiştiği için araştırmacı bunun farkında olmalıdır. Araştırılmakta olan hadiselerin istatistik tablosunun onların dinamik özellikleri ile tamamlanması gerekir. Bu kapsamda istatistik, dinamikle birlikte tahlil ve yorumlanmalıdır.

Dördüncüsü, analizde öznel yaklaşım tarzından uzak durulmalıdır. Sahte kıyaslama kimi menfaatlere hizmet edebilir ama bilimin gelişmesine katkı sağlamaz. Bazı

araştırmacıların birbirine uymayan filolojik hadiseleri kıyaslaması böyle bir sahte karşılaştırmaya yol açar. Böyle bir durum, karşılaştırmalı analizin anlam ve sonuçlarının hata vermesine neden olur. Örneğın Abdulla Kahhar'ın Geçmiş Günler adlı eserindeki Atabek'in aşk maceraları ile George Bayron'un Don Juan karakterinin aşk serüvenlerinin karşılaştırılması beklenen sonucu vermez.

Demek ki karşılaştırmalı analizin ana kuralları, talepleri yerine getirilmezse edebî hadiseleri karşılaştırma süreci nesnel olmayan sonuçlar doğurur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BİLİMİ KONUSU OLARAK TERCÜME

4.1. Bilim Dalı Olarak Tercüme Teorisi

Tercüme tarihine baktığımızda onun kökeninin Milattan Önceki dönemlere dayandığını müşahade ederiz. İlk yazılı tercüme, Eski Roma şairi, oyun yazarı ve tercüman Livius Andronicus (M.Ö. 280-205) tarafından gerçekleştirilmiştir. Livius, Homeros'un meşhur Odysseia destanını Yunancaya çevirmiştir.

Tercüme teorisi hakkındaki ilk görüşler M.Ö. 1. Yüzyılda Tullius Cicero'nun (106-43) eserlerinde kaydedilmiştir. Ona göre *"tercümede şekli değil anlamı iletmek lazım. Kelime kelimesine tercüme, tercümanın acziyetine delalet eder."*²⁴

Orta çağda tercüme, dinî kitaplara karşı ihtiyaçtan dolayı meydana gelmiştir. Uyanış döneminde (XIII. Yüzyılın sonu XIV. Yüzyılın başı) Avrupa'da dinî eserlerin yanında edebî eserler de çevrilmeye başlamıştır.

XX. yüzyıla gelince tercüme nazariyesi bilim dalı olarak gelişir ve birçok teorik eserler meydana gelir. G.Salomov'un *Tercüme Nazariyesi Esasları* adlı bilimsel eseri Özbek edebiyatında tercüme kuramına ait en başarılı eserlerden biridir.²⁵ Söz konusu kitapta kültürel bilimsel işbirliği ile tercüme, edebî ilişki ve edebî tercüme, tercüme tarihi ve tercüme

²⁴ <http://linguisticus.com/ru>

²⁵ Gaybulla Salamov, *Tarjima nazariyasi asoslari*, O'qituvchi Yay., Taşkent, 1983, s.232.

dersleri, edebî tercümede yöntem, milli özellikleri yansıtanın anlam ve içeriği, milli uygunlaştırma ilkeleri (başka bir halka ait sanat eserini kendi halkının özelliklerine uydurmak, *örneğin, Nevaî'nin Rusça'ya aktarılan şiirlerinin Rus halkının mülküne dönüşmesi*) şiir tercümesinde vezin transformasyonu gibi meseleler aydınlatılır. Yine aynı kapsamda B. İlyasov'un çalışmaları, şiir tercümesi, tercüman mahareti gibi konuları kaleme alır.²⁶

Çağdaş tercüme kuramına ait bilimsel çalışmalarda daha çok tercüme teknikleri, tercüme eleştirisi, tercümenin kültürler arası ilişki ve karşılaştırmalı edebiyat biliminin konusu olarak önemine dikkat çekilir.²⁷

4.2. Tercüme Bilimine Ait Ana Kavramlar

Tercüme nazariyesi genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılarak araştırılır. Genel tercüme teorisi, genel dil kurallarını araştırır ve tüm çeviri çeşitlerini içerir. Özel tercüme teorisi ise bir dilden başka bir dile yapılan tercümenin sadece dil bilimsel yönünü inceler.

Tercüme, iletişimsel bir süreçtir ve buna göre iki özelliği vardır:

1. Dil içi yönler, metin üslubu, metinle ilgili dil bilimsel özellikler.
2. Dil dışı yönler, dil bilimsel kültürel özellikler ve kültürel geleneklerin özgün metinde ve tercümedeki ifadesi.

²⁶ "Zamisel avtora i perevodçeskiye pleonazmı", Zundeloviçeskiye çteniya: **Materialı mejdunarodnoy konferensii**, Semerkand, 2000, s.102-105; **Iskusstvo poetičeskogo perevoda**, Fan Yay., Taşkent, 2007, s.124.

²⁷ Pavel Toper, **Perevod v sisteme sravnitel'nogo literaturovedeniya**, Moskova, 2000, s.254; Yelena Belik, "Perevod kak raznovidnost mejkulturnoy kommunikatsii", **Prepodavatel XXI vek**, Moskova, 2013, s.289-293; Anastasiya Utrobina, **Teoriya perevoda**, Moskova, 2010, s.141; Kudret Musayev, **Tarjima nazariyasi asoslari**, Fan Yay., Taşkent, 2005, s.352.

4.3. Edebiyatlar Arası İletişim Vasıtası Olarak Tercüme

Dil dışı yönleri (Örneğin, diğer halkın kültürünü) iyi bilmemek, tercümeyi zaafa düşürür. Tercüme sürecinde hukuki uygunluk teorisi vardır. Söz konusu teorinin esas mahiyeti, kökenine göre uygun ve uygun olmayan diller arasındaki tercüme ile ilgilidir. Tercüme teorisinde transformasyon, semantik imgesel, durumsal ve iletişimsel modeller önemli argümanlardır.

Tercümenin transformasyon modeli, diğer bir dile aktarıldığında dilin kendini koruma derecesidir. Tercümenin semantik (anlamsal)-semiyotik (imgesel) modeli, özgün eser semantiğinin korunma derecesidir. Tercümenin durumsal modeli, tercümede kimi durumların (örneğin, milli kültürel) göz önünde bulundurularak çevirilmesidir. Tercümenin iletişimsel modeli, tercüme sırasında halkın kültürünü dikkate alma ve başka bir dile uydurma modelidir.

Tercümenin dört dil bilimsel boyutu vardır:

1. Leksik-semantik.
2. Deyimsel.
3. Gramatikal.
4. Stilistik.

Leksik semantik boyut, tercümede mümkün mertebe özgün anlamı, dil bilimsel yapıyı korumaktır. Deyimsel boyut, tercümede deyimlerin karşılıklarını bulma meselesidir. Burada önemli nokta kültürel milli özellikleri tercümede aktarabilme becerisidir. Gramatikal boyut, özgün metinle tercümenin gramer kuralları ve cümle yapısına göre uygun olup olmamasıyla ilgilidir. Tercümede stilistik boyut, yazarın üslubunun korunması ve sunulması ile ilgili süreçtir.

Tercüme sürecinde yeterlilik, sözlü iletişimle birlikte tüm koşulları dikkate alarak çevirmektir. Tercüme sürecinde yeterliliğe erişme vasıtaları arasında; referansiyel vasıtalar, pragmatik vasıtalar ve gramatikal vasıtalar önemli yer tutmaktadır.

Referansiyel vasıtalar; işaretler ve sembolleri içermektedir. Bu kapsamda referansiyel vasıtalar, daha çok edebi yapıtlar ve tarihî eserlerin ortaya konulmasında kullanılır. Pragmatik vasıtalar, konuşma sırasındaki stilistik ve duygusal vasıtalarlardır. Söz konusu vasıtalar iletişim sürecinin önderi sayılır. Örneğin, diyaloglar, atışmalar bu süreci yansıtan öğelerdir. Gramatikal vasıtalar ise, her çevirmene ana dilinin gramer kuralları temelinde tercüme etmesine yardımcı olan vasıtalarlardır.

Tercümenin mümkün mertebe özgün esere yakın ve doğru olması gerekir. Şiir tercümesinde ritim eşitliğine de dikkat edilir. Ritim eşitliği, doğru ritim, yani ritmi koruyarak tercüme etmektir. Yanlış tercüme yanlış yoruma yol açar. Muhakkak ki tercümede yanlışlıklar yapılır. Yalnız, yukarıdaki durum dikkate alınmazsa tercüme özgün eserden epey uzaklaşır. Tercüme teorisine ait bilimsel kaynaklarda sık sık OD, TD gibi kısaltmalara rastlarız: OD-original dil, TD-tercüme dili demektir.

4.4. Komparativistiğin Objesi Olarak Tercüme

Tercüme, dil bilimi ve edebiyatın yanı sıra karşılaştırmalı edebiyat biliminin de konusudur. Çünkü eserin kendisi ve tercümesi karşılaştırma temelini oluşturur. Tercüme karşılaştırmalı edebiyat bilimi açısından araştıran bilgin, muhakkak konuyla ilgili teorik kaynakları gözden geçirmeli, özgün eserle tercüme eserin tam olarak hangi yönlerini karşılaştırması gerektiğini anlamalıdır.

Tercüme mahiyet itibarı ile komunikasyon (iletişim) ve resepsiyon (kabul etme) süreçlerinden ibarettir. Aynı süreçler karşılaştırmalı edebiyat bilimi için de geçerli olup iki ayrı millete ait edebî eserler karşılaştırılırken söz konusu süreçler analiz edilir. Örneğin Nasır Zahid ile Amerikalı yazar Victoria Schwab'ın birbirinden farklı ama aynı adı taşıyan İntikam romanları, hem Özbek hem de yabancı okuyucular için edebi olarak kabul görür. Bu resepsiyon sürecidir.

Bu iki romanı karşılaştırmaya çalışmak, iki millet, iki kültür, iki yazar arasındaki iletişimi sağlamaya dönük bir adımdır. Yani iletişim ve resepsiyonun varlığı, tercümeyi karşılaştırmalı edebiyat biliminin konusu yapar.

M.Topper'e göre karşılaştırmalı edebiyat bilimi, dünya edebiyatındaki farklı edebiyat örneklerini kıyaslama imkanı verir. Bu da tercüme bilimine olan merakı artırır.²⁸

Edebî eserin tercümesi ile ilgilenmek isteyen araştırmacı daha çok aşağıdaki konuları araştırabilir:

1. Özgün eser ile tercümenin uygunluğu.
2. Yazar ile tercümanın sanatsal özgünlüğü.
3. Edebî ilişki ve tercüme.
4. Eser ve onun resepsiyonu. (nasıldı, nasıl kabul edildi?)
5. Tercüme ve edebî etkileşim meselesi.
6. Türler arası tercüme: lirik, epik, dramatik eserlerin tercümelerinde benzerlik ve farklılıklar.
7. Tercüme ve kültürler arası komunikasyon.
8. Edebî tercümede dil bilimsel dünyanın yeniden canlandırılması meselesi.
9. Yazar ve tercüman mahareti vs.

²⁸ Pavel Topper, **Perevod v sisteme sravnitel'nogo literaturovedeniya**, Moskova, 2000, s.254.

Yukarıda anılanların tümünde karşılaştırmalı yöntemden ve metodolojinin analiz, sentez, indüksiyon, dedüksiyon, modelaj gibi teorik yöntemlerinden yararlanılır.

Tercüme, karşılaştırmalı edebiyat biliminin konusu olarak araştırılırken söz konusu araştırma diğer komparatistik çalışmalarda olduğu gibi tarihî, epistemolojik, mantıksal, metodolojik, manevi mefkûrevî kriterler temel alınarak değerlendirilir. Özetle, *“özgün eserin ruhunu mümkün mertebe doğru ve tam ifade eden tercüme metninin yaratılması için tercümanın hem yetenekli, hem de mahir bir tercüme bilgisinin olması gereklidir.”*²⁹

²⁹ Kudret Musaev, **Tarjima nazariyasi asoslari**, Fan Yay., Taşkent, 2005, s.334.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ESER POETİĞİ, KOMPARATİVİSTİĞİN KONUSU

5.1. Poetik Hakkında Bilgi

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi üzerine gerçekleştirilen araştırmaların büyük çoğunluğu “*poetik*” kavramı ile ilgilidir. Poetiğin esas amacı, eserin ortaya çıkmasına hizmet eden tüm edebî unsurları açığa çıkarmak, değerlendirmek ve yazarın maharetini ortaya koymaktır. Bir yazar ya da şairin edebî eserine özgü özelliklerinin doğru analiz edilebilmesi için önce poetik teorisinin bilinmesi gerekmektedir.

Poetik terimi ilk defa Aristoteles tarafından kullanılmıştır.³⁰ Filozof; edebiyatı epos, lirik, dram olmak üzere üçe ayırmakla birlikte edebî özellikleri analize çeker. Poetik, Yunanca “*sanat, yaratıcılık, maharet*” demektir. Aristoteles’ten sonra Doğu ve Batı’da poetikle ilgili birçok bilimsel eser meydana gelir. Rus bilgini A.A.Potebnya (1835-1891) bilim tarihinde ilklerden olarak poetiğin teorik temelleri hakkında bilimsel yapıt verir.³¹ Bilgin, *Tarihî Poetik* adlı eserinde nesir ve nazım, edebî tasvir vasıtaları, poetik ve mitolojik düşünce, stilistik figürler hakkında bilimsel teorik görüşlerini ortaya koyar. Onun edebiyat bilimine ait bazı çalışmaları³² daha sonra Rusyalı M.M.Bahtin tarafından devam ettirilir.³³ U.Corakulov’un vurguladığına göre büyük

³⁰ Aristoteles, *Poetika*. Ob iskusstve poezii, Moskova, 1961, s.184.

³¹ Aleksandr Potebnya, **Estetika i poetika**, Moskova, 1976, s.612; **Teoretiçeskaya poetika**, Moskova, 1990, s.344.

³² Aleksandr Potebnya, **Iz zapisok po teorii slovesnosti**, Harkov, 1905, s.652

³³ Mihail Bahtin, **Estetika slovesnogo tvorçestva**, Moskova, 1979, s.424.

kuramcı M.M.Bahtin'in hiçbir eseri, tarihî ve teorik poetik sentezi haricinde gerçekleştirilmemiştir.³⁴

Rusyalı V.M.Jirmunski'ye göre, poetik nazmı sanat derecesinde araştıran bilim dalıdır. Bu bağlamda bilginin *"edebiyat hakkındaki bilim, poetik markası altında gelişir"*³⁵ fikri bugün de günceldir.

5.2. Poetiğin Tasnifi

Çağdaş edebiyat biliminde poetiğin genel, betimleyici, düzgüsel, teorik ve tarihî olmak üzere beş çeşidi vardır:³⁶

1. Genel poetik, tüm edebiyatlara özgü edebilik kriterlerini araştırır. (Örneğin yaratıcılık ilkeleri, yazarın tutumu vb.)

2. Betimleyici (özel) poetik, bir eserin ortaya çıkış süreci ve yazarın edebî âlemini araştırır. (Örneğin, H.Alimcan'ın edebî âlemi, Çolpan nesri poetiği vb.)

3. Düzgüsel poetik, *"Edebî eser nasıl yazılmalı?"* sorusuna yanıt arar. Düzgüsel poetik, edebî eserleri değerlendirir ve edebî eleştiri konusu sayılır. U.Toyçiyev'in *Özbek Edebiyatında Edebiyat Kriterleri Ve Ölçüleri*, B.Sarımsakov'un *Edebiyat Kriterleri* adlı eserleri düzgüsel poetiğe ait bilimsel çalışmalardır.³⁷

4. Teorik poetik, dolaysız olarak edebiyat teorisi ile ilgilidir ve her ele alınan edebî hadisenin teorik yönünü

³⁴ Mihail Bahtin, **Romanda zamon va xronotop shakllari. Tarixiy poetikadan ocherklar**, Çev: U.Corakulov, Taşkent, 2015, s.287.

³⁵ Viktor Jirmunski, **Zadaçi poetiki / Teoriya literaturı. Poetika. Stilistika**, Leningrad, 1977, s.15; **Istoriçeskaya poetika: İtogi i perspektivi izuçeniya**, Moskova, 1986, s.12.

³⁶ Alua Temirbolat, **Poetika literaturı. Uçebnoye posobiye**, Almaatı, 2011, s.168.

³⁷ Ummat. Toyçiyev, *O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlari va ularning maromlari*, Taşkent, 2011, s.508; Bahadır Sarımsakov, *Badiiylik asoslari va mezonlari*, Taşkent, 2004, s.121; Abdugafur Resulov, *Badiiylik – bezavol yangilik*, Sharq Yay., Taşkent, 2007, s.336.

aydınlatır. (Örneğin, Aybek'in romanlarında psikolojizm, Puşkin'in şiirlerinde şekil ve anlam gibi). U.Corakulov'un teorik poetik meseleleri kaleme alan eserinde poetiğin yazar, tür, kronotop gibi yönlerine ışık tutulur.³⁸

5. Tarihî poetik, burada eserin meydana çıkarılmasına hizmet eden tüm edebî unsurların kökeni araştırılır. Sanatçının edebî âlemi ve mahareti, tarihî edebî süreç ve dönemin ruhu ile bağlı halde aydınlatılır. Tarihî poetiğin gelişmesinde A.Veselovskî, M.Jirmunskî, N.Konrad, İ.G.Neupokoyeva, M.M.Bahtin gibi bilginlerin bilimsel çalışmaları ayrı öneme sahiptir.³⁹

İ.V.Stebleva, A.B.Kudelin, B.Y.Şidfar, Y.E.Bertels, V.İ.Braginskî, R.Musulmankulov, Ş.M.Şükürov gibi uzmanların bilimsel araştırmaları doğu bilimindeki tarihî poetik meselelerine aittir.⁴⁰

5.3. Sanatsallık ve Edebî Maharet

Poetik veya edebî maharet, yazarın özgün edebî âlemi, edebî eser yaratma maharetidir. Yazarın edebî mahareti eserin dilinden, karakterlerin sunuluşundan, edebî tasvir vasıtalarının yerinde ve maharetle kullanılışından, eserin

³⁸ Uzak Corakulov, **Nazariy poetika masalalari**, Muallif, Janr. Xronotop, G'ofur G'ulom Yay., Taşkent, 2015, s.354.

³⁹ Aleksandr Veselovskî, **İstoriçeskaya poetika**, Moskova, 1989, s.648; Viktor Jirmunskî, "İstoriçeskaya poetika A.N.Veselovskogo i yee istočniki", **Uçeniye zapiski LGU**, S.3 (1939), s.3-19; Nikolay Konrad, **Zapad i Vostok**, Vostočnaya literatura Yay., Moskova, 1966, s.520; Aleksandr Mihaylov, "Problemi istoriçeskoy poetiki v istorii nemetskoy kulturi", **Oçerki iz istorii filologiçeskoy nauki**, Moskova, 1989, s.230; Mihail Hrapçenko, "İstoriçeskaya poetika: osnovnie napravleniya issledovaniy", **Voprosi literaturı**, S.9 (1982), s.73-79; **İstoriçeskaya poetika: İtogi i perspektivi izuçeniya**, Moskova, 1986, s.336.

⁴⁰ **Problemi istoriçeskoy poetiki literatur Vostoka. Kollektivnaya monografiya**, Nauka Yay., Moskova, 1988, s.313.

içeriğinin doğru ve sistemli şekilde oluşturulmasından anlaşılır.

Bunların dışında edebiliğin şu on kriteri⁴¹ yazarın edebî maharetini belirlemeye yardımcı olur:

1. Hümanizm (insancılık).
2. Estetik duyguyu geliştirebilme.
3. Hayat gerçeğine sadıklık.
4. Derin düşünme.
5. Yazarın mefkûresinin mantığı uygunluğu ve fantezisinin genişliği.
6. Genelleştirme ve tipikleştirme yeteneği.
7. Edebî detayların netliği ve herhangi bir fikre hizmet etmesi.
8. Olay örgüsü ve karakterler sistemini şekillendirme mahareti.
9. Karakterlerin iç dünyasının ustalıkla aydınlatılması.
10. Eser dilinin zenginliği ve renkliliği.

5.4. Poetiğe Ait Çağdaş Çalışmalar

Edebî eserin içeriğine hizmet eden her unsurun poetiği araştırılabilir ve bilimsel çalışmalar gerçekleştirilebilir. Örneğin Rusyalı D.S.Lihaçev eski Rus edebiyatı poetiğini, İ.V.Silanev motifler poetiğini, V.V.Vinogradov olay örgüsü ve üslup poetiğini, N.E.Falikova kronotop poetiğini, N.Bandurina ile Z.Suvanov karakter poetiğini, Y.Salicanov edebî dil poetiğini, K.Hamrayev muhteva poetiğini incelemiş, önemli bilimsel teorik sonuçlar elde etmişlerdir.⁴² Bilhassa eserin

⁴¹ Alua Temirbolat, **Poetika literaturı. Uçebnoye posobiye**, Almatı, 2011, s.168.

⁴² Dmitriy Lihaçev, **Poetika drevnerusskoy literaturı**, Moskova. Leningrad, 1967, s.303; İgor Silantev, **Poetika motiva**, Moskova, 2004, s.104; Viktor Vinogradov, **Syujet i stil**, Moskova, 1963; Natalya Falikova, "Hronotop kak kategoriya istoričeskoy poetiki", **Problemi istoričeskoy poetiki**, S.2 (1992), s.374. //

olay örgüsü ve türler tipolojisi ile ilgilenmek isteyenler için O.M.Freydenberg'in çalışması önemli bir teorik kaynak arz eder.⁴³

Edebiyatçı bilginlerin düşünce tarzı ve araştırmacılık mahareti de poetik açıdan araştırılabilir. Örneğin Rusyalı O.Presnyakov kuramcı A.A.Potebnya'nın bilimsel çalışmaları poetiğini araştırmıştır.⁴⁴

Poetiğe ait yeni araştırmalar esas itibarıyla teorik ve tarihî poetik meselelerine aittir. Tarihî poetiğe ait özel bir dergi de yayımlanmakta olup dergide dünya edebiyatının en iyi makaleleri Rusça, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolca gibi dillerde yayımlanmaktadır.⁴⁵

<http://poetica.pro>; Natalya Bandurina, Poetika obraza v literaturnom tvorçestve V.G.Şerşeneviça, Moskova, 2012, s.165; Zevkiddin Suvanov, **Tog'ay Murod nasrida obrazlar poetikasi**, PhD tez özeti, Taşkent, 2019, s.163; Yoldaş Salicanov, **XX asrning 80-90-yillari o'zbek nasrida badiiy nutq poetikasi**, Doktora tezi, Taşkent, 2002; Kamilcan Hamrayev, **Hozirgi o'zbek hikoyasida kompozitsiya poetikasi**, PhD tezi özeti, Taşkent, 2018, s.137.

⁴³ Olga Freydenberg, **Poetika syujeta i janra**, Labirint Yay., Moskova, 1997, s.448.

⁴⁴ Oleg Presnyakov, **Poetika poznaniya i tvorçestva: Teoriya slovesnosti A.A. Potebni**, Moskova, 1980, s.218.

⁴⁵ Problemi istoričeskoy poetiki, <http://poetica.pro>

ALTINCI BÖLÜM

EDEBİYATLAR ARASI SÜREÇLERİN ŞEKİLLERİ

6.1. Milli Edebiyat, Bölgesel Edebiyat ve Dünya Edebiyatı

Milli edebiyat, bölgesel edebiyat ve dünya edebiyatı her zaman karşılıklı ilişki içinde gelişir ve birbirini tamamlar. Dünyada hiçbir edebiyat kendi kabuğu içinde, sadece kendi gelenekleri çerçevesinde gelişmez. Edebiyatlar, diğer edebiyatların öncül tecrübelerine dayanarak kendi gelişme istikametini belirler.

Milli edebiyat, halkın kültür hayatının bölünmez parçası, milletin edebî mirası, lirik ve nesir incileri, ölümsüz eserleridir. Rusyalı komparativist B.G.Reizov'a göre milli edebiyat birçok edebî ve kültürel gücün, eğilim ve imkanların birleşmesidir.⁴⁶

Milli edebiyatın temel göstergesi edebiyata halkın zihniyetine özgü geleneklerin, örf ve âdetlerin, millet ruhunun yansımasıdır. Bölgesel edebiyat; Orta Asya halkları edebiyatı, Avrupa edebiyatı, Orta Doğu edebiyatı gibi belirli sınırlar içinde bulunan mahalli edebiyattır. Bunları tarihî gelişme aşamaları, gelenekler ve aynı bölgede bulunmaları birleştirir. Böyle bir tasnif, aynı kökene sahip ya da tarihen aynı kaderi paylaşan halkların edebiyatına özgü ortak özellikleri belirlemeye yardımcı olur.

⁴⁶ Galina Danilina, **Sravnitelnoye literaturovedeniye. Hrestomatiya**, Tyumen, 2011, s.134.

Örneğin, “Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Tacik ve Karakalpak halkları coğrafi açıdan benzer veya toplumsal tarihî koşulları ortak olan bölgede ikamet etmekle birlikte onların dili, edebiyatı, tarihi ve örf âdetlerinde ortak noktalar çoktur. Onların sözlü geleneği ve yazılı edebiyatında benzerlikler fazladır. Söz konusu etkenler Orta Asya edebiyatlarını birbirine yaklaştırmaya, onlar arasındaki edebî ilişkiler ve etkileşimin ortaya çıkmasına, başarıyla gelişmesine hizmet eder.”⁴⁷ Dünya edebiyatı dendiğinde, bir ülkede meydana getirilmiş, ancak estetik ve ilgi seviyesine göre tüm dünyada kabul gören eserler anlaşılır.⁴⁸

Herhangi bir meşhur eser, ilk önce bir millet temsilcisinin sanatsal mirası, bir halkın manevi zenginliğidir. Örneğin, Ali Şir Nevaî’nin eserleri Türk halklarının manevi mirası olmakla birlikte tüm dünya halklarının entellektüel mülküdür. Çünkü şairin şiirlerinde kullandığı insancılık, mertlik, dostluk gibi genel insanlık fikirleri bütün halklar için aynı derecede değerli ve önemlidir.

Milletler edebiyatı, dünya edebî düşüncesinin bölünmez parçasını oluşturur. Esere karşı duyulan ilgi ve eserin okunması, edebî eserin önemini belirleyen en önemli kriterdir. Bir halkın dünyaya tanınması ilk önce bu halkın kültürü, sanatı ve edebiyatının yayılması ve kabul görmesi ile gerçekleşir.

6.2. Edebiyatlar Arası İlişkiler

Edebiyatlar arası ilişkiler, her milletin manevi kültürel gelişmesinde büyük önem arz eder. Edebî ilişkilerin

⁴⁷ Kerimbay Kurambayev, **Adabiy aloqalar – milliy adabiyotlar taraqqiyotining qonuniyatlaridan biri**,

http://uzadab.ndpi.uz/adabiy_aloqalar.html.

⁴⁸ Abdugafur Kasimov vd., **Qiyosiy adabiyotshunoslik**, Akademnashr Yay., Taşkent, 2019, s.35.

karşılaştırmalı edebiyat biliminin konusu olarak yeri ve mahiyeti hakkında birçok bilimsel eserler verilmiştir. A.Dima, İ.Neupokoyeva, N.Konrad, M.Jirmunskî, B.Nazarov, N.Kerimov, B.Kerimov ve diğer uzmanların çalışmalarında edebî ilişkiler ve onların edebiyat bilimindeki yeri konusunda önemli bilimsel teroik görüşler ileri sürülmüştür.

T.T.Hamidova, M.Y.Resulî, S.Matkerimova, T.Sultanov ve diğer uzmanların bilimsel araştırmaları edebî ilişkilere aittir.⁴⁹ İ.G.Neupokoyeva, uluslararası edebî ilişkileri tipolojik ve genetik olmak üzere ikiye ayırır ve onu araştırırken toplumsal etkenlere dikkat edilmesi gerektiğini kaydeder. Ayrıca, edebî ilişkilerin tarihî gereksinim ve deneyim teatisini sağlayan bir vasıta olduğunu özellikle vurgular.⁵⁰

N.İ.Konrad, edebî ilişkileri bir halkın edebiyatının diğer bir halkın edebiyat dünyasına girişi olarak tanımlar ve edebiyatlar arası ilişkilerin beş ana çeşidini sayar:

1. Edebî eseri orijinalden okumak, öğrenmek ve kendi halkına yaymak. Örneğin, Avrupa veya Rus doğu bilimcileri Nevaî'nin eserlerini orijinalde okuyabilmişlerdir.

2. Tercümeler, bir halk edebiyatının diğer bir halk edebiyatı âlemine girmesini sağlayan bir diğer edebî ilişki şeklidir. Burada tercüman edebî aracı görevini üstlenir.

3. Aynı konunun farklı halklar edebiyatında kaleme alınması da edebiyatlar arası ilişki şekli sayılır. Örneğin,

⁴⁹ Tursun Hamidova, **Russko-uzbekskiye literaturniye svyazi v godı Velikoy oteçestvennoy voynı**, Taşkent, 1973, s.439; Масыд Расули, **К проблеме взaimovliyaniya i vzaimoobogaşeniya russkoy i uzbekskoy literatur**, Fan Yay., Taşkent, 1978, s.293; Salamat Metkerimova, **An'ana, yangilik va badiiy mahorat (Xorazm shoirlari ijodida Navoiy an'analari misolida)**, DSc tez özeti, Taşkent, 2020, s.93; Tolkin Sultanov, **Ali Şir Nevaî va Ozarboyjon edebiyatı: tarixiy ildizlar, an'analar, vorisiylik (Kishvariyy va Sodiqiy asarlari misolida)**, PhD tez özeti, Taşkent, 2020, s.198.

⁵⁰ İrina Neupokoyeva, **İstoriya vseмирnogo literaturı. Problemi sistemnogo i sravnitel'nogo analiza**, Moskova, 1976, s.85.

Nizamî, Dihlevî, Nevaî'lerin *Hamse*'leri böyle bir ilişki sonucu meydana gelmiştir.

4. Dünya edebî ilişkileri tarihi bir halk edebiyatının diğer bir halk edebiyatı âlemine girmesini sağlayan bir başka şekildir. Edebî ilişkilerin bu türünü N.İ.Konrad "*milli adaptasyon*" olarak açıklar. Örneğin, *Otogi Boko* (1666) ilginç olayları kaleme alan hikâyeler kitabıdır. Eserdeki olaylar birçok açıdan *Szyanden Sinxua* adlı Çin hikâyeler kitabıyla aynıdır. Yalnız, Çin hikâyelerinden esinle yazılan Japon hikâyeleri, Japonların düşünce tarzına uyarlanarak yazılmıştır.

5. Tüm halklar edebiyatında bulunan menkıbe kıssalar (yaşam kıssaları) ve bunların edebî ilişkisi bu sürecin farklı bir boyutudur. Örneğin, cömertlikte benzersiz Buda, güzelliğin sembolü Yusuf bu duruma örnek verilecek önemli menkıbe kıssalardır.⁵¹ Bu tür hikâyelere bugün narrativ nesir denilmektedir. Bu bağlamda, eser yazarken narrativ usulden (öyküleme sanatı) çok verimli şekilde yararlanılmaktadır.⁵²

M.Jirmunskî'ye göre edebî ilişkiler ve edebî etkileşim meselesi tarihî bir kategoridir ve tarihî koşullarda, farklı şiddet ve şekillerde ortaya çıkar.⁵³ Edebiyatçı K.Kurambayev'in vurguladığı gibi, edebî ilişkiler ve etkiler meselesi, artık ispat gerektirmeyen bir gerçeğe dönüşmüştür.

Dünyada sadece kendi kabuğu içinde, kendi gelenekleri ile diğer milli edebiyatların öncül deneyimlerine dayanmadan zirveye ulaşan hiçbir edebiyat yoktur.⁵⁴

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nikolay Konrad, "K voprosu o literaturnih svyazyah", **Literatura i teatr**, Nauka Yay., Moskova, 1978, s.49-59.

⁵² Bakınız: O narrativnih texnikah, [http:// litmasters.ru/pisatelskoe-masterstvo/o-narrativnyx-texnikax.html](http://litmasters.ru/pisatelskoe-masterstvo/o-narrativnyx-texnikax.html).

⁵³ Viktor Jirmunskî, **Sravnitelnoye literaturovedeniye**, Leningrad, 1979, s.77.

⁵⁴ Kerimbay Kurambayev, **Adabiy aloqalar – milliy adabiyotlar taraqqiyotining qonuniyatlaridan biri**,
<http://uzadab.ndpi.uz/adabiy_aloqalar.html.

Ş.Rizayev, edebî ilişkinin herhangi bir edebiyatın gelişmesinde büyük önem taşıyan bir etken olduğunu vurgularken edebî mahdutluk ve edebî düşüncenin darlık içinde kalmasının diğer edebiyatları öğrenmemekten, kendi edebiyatına eleştirel bakış atmamaktan, karşılaştırma imkânının olmamasından ileri geldiğini, bu yüzden uzak veya yakın her edebî hadiseyle tanışmanın, edebî yenilikleri takip etmenin, okumanın ve sanatsal ilişkiler kurmanın edebî süreci profesyonel açıdan beslediğini vurgular.⁵⁵

6.3. Tipoloji ve Tipolojik Ortaklıklar

Tipoloji, genetik bağları olmayan, dili, tarihi, kültürü tamamen birbirinden ayrılan halkların edebiyatındaki ortak yönleri tespit etmeye yarayan komparatistik yaklaşımdır. Edebî hadiseleri tipolojik açıdan araştırma, dünya edebiyatının yaşadığı ortak süreçleri anlama, edebiyatlar arası ilişkileri ortaya çıkarma konusunda önemli yer tutar.

Karşılaştırma tipolojisi dendiğinde ortak özelliklerine (türü, etnik özellikleri vb.) göre edebiyat örneklerinin karşılaştırılması anlaşılır. Tipoloji sonucunda kimi edebiyatlara özgü ortak kurallar gelişir.

Slovakyalı D.Dyurişin, edebiyatı tipolojik açıdan araştıran dünyanın en önemli uzmanıdır. Dyurişin, çalışmalarında tipolojik analizin, edebiyat biliminin önemli meselelerinden biri olduğunu kaydederek onun vazifesinin edebî etki mahiyetini belirlemek, iç kuralları aydınlatmaktan ibaret olduğunu vurgular.⁵⁶

⁵⁵ Adabiy aloqalar ijodiy jarayon ko'zgusi (yuvarlak masa toplantısı, 2014), <https://ziyouz.uz>

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Diyoniz Dyurişin, **Teoriya sravnitel'ngo izuçeniya literaturı**, Moskova, 1979, s.318.

D.Dyurişin tipolojik benzerlikleri üç gurup halinde araştırmayı tavsiye eder:

1. Toplumsal tipolojik benzerlikler: Burada toplumsal koşulların eserin mefkûrevî felsefi anlamına yansması söz konusudur. Burada edebiyata yansıyan bilim ve sanat dalları, hukuki şuurun gelişmesine katkı sağlayan sosyal, siyasal, mefkûrevî görüşler, ahlaki meselelerle ilgili hadiseler göz önünde bulundurulur.

2. Edebî tipolojik benzerlikler: Bu tür benzerlikler saf edebî hadiseye dayanır. Edebiyatın bu alanı karşılaştırmalı tipolojik araştırma konusu olup, tam bu noktada edebiyat teorisi ile birleşir. Edebî eserdeki ortak ve farklı yönler, karakterlerin tavsifi, muhteva, olay örgüsü, motifler, karakterler dizisi, tasvir vasıtaları, şiirin yapısal unsurları gibi edebiliği sağlayan bileşenler açısından araştırmak edebiyat bilimi için önemli sonuçlar verir. Edebiyatçı Ş.Siraciddinov'un Ali Şir Nevaî eserlerinin karşılaştırmalı tipolojik metinsel analizine ait çalışması edebî tipolojik benzerliklerin analiz edildiği önemli bir bilimsel çalışmadır.⁵⁷

3. Psikolojik tipolojik benzerlikler: Modern edebiyat biliminde edebî eserin edebî süreçteki yerini belirlemek amacıyla tür-üslup açısından araştırmaya büyük önem verilmektedir. Burada sanatçı şahsının bir eseri yaratırken bireysel psikolojik eğilimi öngörülür. Komparativistler çoğu zaman bu durumu kıyaslanmakta olan sanatçıların doğasındaki ruhsal yakınlıkla açıklarlar.⁵⁸

N.Tairova, A.Kasimov, B.Halikov, Z.Kabilova, T.Prohorova, O.Pohlenkov gibi uzmanların araştırmaları tipolojik analize

⁵⁷ Şuhrat Siraciddinov, **Ali Şir Nevaî manbalarining qiyosiy-tipologik tekstologik tahlili**, Akademnashr Yay., Taşkent, 2011, s.277.

⁵⁸ Detaylı bilgi için bakınız: Abdugafur Kasimov vd., **Qiyosiy adabiyotshunoslik**, Akademnashr Yay., Taşkent, 2019, s.160.

ait bilimsel çalışmalardır.⁵⁹ Dünya edebiyat biliminde edebî türler tipolojisine ait çalışmalar da bulunmaktadır.⁶⁰ Bu tür çalışmalar genetik bağı olmayan halkların edebiyatına ait ortak yönleri aydınlatmakla birlikte uluslararası edebî ilişkilerin gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır.

6.4. Edebiyat Biliminde Çok Kültürlülük

Edebiyatlar arası ilişkiler sisteminde çok kültürlülük önemli bir yer tutar. Çok kültürlülüğün mefkûrevî temeli çok milletli ülkelerde halkın birlik ve beraberlik içinde yaşamalarına, dostluk ilişkilerini kurmalarına, birbirlerinin kültürü, tarihi ve edebiyatına saygı göstermelerine hizmet eder. XX. Yüzyılın son çeyreğinde ABD’de geliştirilmiş bir siyasettir.⁶¹ Çok kültürlülük toplumsal hayatın tüm yönlerini ve edebiyatı da içine alır.

Çok kültürlülük karşılaştırmalı edebiyat biliminde, özellikle de edebiyatlar arası süreçlerin mahiyeti belirlenirken

⁵⁹ Abdugafur Kasimov, **Tipologik o’xshashliklar va o’zaro ta’sirning nazariy muammolari (A.de Sent-Ekzyuperi va A.Kamyu ijodi misolida)**, DSc tez özeti, Taşkent, 2007, s.237; Nergize Tairova, **Badiiy adabiyotda ko’zgu va surat ramzlarining g’oya-viy-estetik vazifalari (Omon Muxtor va Oskar Uayld asarlari asosida)**, PhD tez özeti, Taşkent, 2018, s.154; Bahadır Halikov, **Detektiv romanlarda voqelikning badiiy talqinini tizimli modellashirish (Mario Pyuzoning “The Godfather” va Tohir Malikning “Shaytanat” asarlari misolida)**, PhD tez özeti, Taşkent, 2018, s.166; Nergisebigim Kabilova, **Jek London va Abdulla Qahhor ijodida badiiy psixologizm**, PhD tez özeti, Taşkent, 2020, s.24; Tatyana Prohorova, “Neojidannie shojdeniya: o tipologicheskoy blizosti poetiki L.Petrushkevskoy i A.Ahmatovoy”, **Problemy filologii, kulturologi i iskusstvovedeniya**, S.1 (2008), s.157-162; Oleg Pohalenkov, Konsept “vrag” v tvorchestve Eriha Marii Remarka i sovetskoy “leytenantskoy proze” 1950-60-h gg.: kontaktniye svyazi i tipologicheskoye shojdeniya, Smolensk, 2011, s.224.

⁶⁰ Mihail Bahtin, **Estetika slovesnogo tvorchestva**, Moskova, 1979, s.424; Asiya Esalnek, **Tipologiya romana**, Moskova, 1991, s.159; Viktor Jirmunskî, “Tipologiya vostochnoy poemy”, **Sovetskaya tyurkologiya**, S.4 (1973), s.35-48.

⁶¹ Natalya Gasanova, **K opredeleniyu konsepta “multikulturalizm”**, <https://cyberleninka.ru/article/v/k-opredeleniyu-konsepta-multikulturalizm>.

büyük önem arz eder. Çok kültürlülüğün temelini Avrupa merkezilikten (*Avrupa halkları kültürü, edebiyatı, tarihi ve diğer özelliklerini başka halklardan üstün tutma*) vazgeçme, bir halkı diğerinden üstün tutmama, kültür ve edebiyatın tek modelini yaratma fikri oluşturur. Bu bağlamda çok kültürlülük temsilcileri insanlık uygarlığını, ezcümle dünya edebiyatını büyük bir mozaîge benzetirler. Onlara göre dogmacı bir savla, merkezleştirme mantığı ile bir edebî hadise değerlendirilemez. Edebiyattaki çok kültürlülük tüm edebî hadiseleri eşit görerek birini diğerinden eksik görmeden araştırmayı öngörmelidir.

Rus edebiyat biliminde çok kültürlülükle ilgili ilk görüşlere XX. Yüzyılın başında yayımlanan bilimsel makalelerde rastlanır. Rusyalı S.A.Vengerov'un (1919) vurguladığına göre, gerçek edebiyatçı dikkatini edebiyatın meşhur temsilcilerinin yanı sıra diğer temsilcilerine de çevirmelidir. Çünkü bazen tam bu temsilciler dönemin özelliklerini daha net yansıtır.⁶²

Bazı bilimsel makalelerde aynı mesele üzerine farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülür. V.M.Jirmunskî (1891-1971) ve N.İ.Konrad (1891-1970) aynı mekân ve zamanda yetişerek karşılaştırmalı edebiyat bilimi metodolojisinin gelişmesine büyük katkı sağlayan ünlü bilginlerdir. Onların Ali Şir Nevaî ve Rönesans meselesini ele aldıkları yazılarında N.İ.Konrad çok kültürlülük fikirlerine,⁶³ V.M.Jirmunskî ise Avrupa merkezci akidelerine⁶⁴ yer vermiştir.

⁶² **Akademiçeskiye şkolı v ruskom literaturovedenii**, Nauka Yay., Moskova, 1975, s.179.

⁶³ Nikolay Konrad, **Srednevostoçnoye vozrojdeniye i Alişer Navai**, İnostrannaya literatura, S.2 (1966), s.212-220.

⁶⁴ Viktor Jirmunskî, "Alişer Navai i problema Renessansa v vostochnih literaturah", **Uçeniye zapiski LGU**, S.59 (1961), s.86-97.

N.İ.Konrad *Leyla ile Mecnun*'daki kareleri Batı edebiyatındaki *Tristan ile İzolda*, *Usta ile Margarita* ile karşılaştırır; V.M.Jirmunskî Nevaî'nin düşüncelerini Dante Alighieri, Leonardo da Vinci, Petrarka'nın görüşleri ile kıyaslar. N.İ.Konrad, Nevaî'deki evrenselliğe dikkat çekerek Nevaî'nin tüm halkların şairi olduğunu söyler. V.M.Jirmunskî de Nevaî'nin "*Batı Uyanış dönemi titanları*" ile fikirdeş olduğunu, aynı fikirlerin Nevaî'nin de eserlerinde kaleme alındığını ileri sürer.

Her iki yazıda da Rönesans ortak meydan olarak ele alınır. Fakat V.M.Jirmunskî, Batı kültürü, maneviyatı ve bilimsel başarısının Doğu'ya oranla daha yüksek olduğunu kanıtlamaya çalışır. N.İ.Konrad ise Doğu kültürü ve maneviyatının kadim temellere dayandığını ve bu konuda Batı'ya ihtiyaç duymadığını kaydeder. N.İ.Konrad, çok kültürlülüğün halklar arası eşitliğe dayanan ilkesi temelinde hiçbir halkın diğerinden üstün tutulmaması gerektiği fikrini destekler.⁶⁵

Özetle, milli edebiyat, bölgesel edebiyat, dünya edebiyatı, edebî ilişkiler, çok kültürlülük ve diğerleri edebiyatlar arası süreçlerin şekilleri sayılır.

⁶⁵ Nikolay Konrad, *Srednevostoçnoye vozrojdeniye*, s.220.

YEDİNCİ BÖLÜM

DÜNYA VE ÖZBEK EDEBİYATINA DAİR KARŞILAŞTIRMALI ARAŞTIRMALAR

Özbek edebiyat biliminde karşılaştırmalı bilimsel çalışmaları gerçekleştirme süreci XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlatılmıştır. N.Vladimirova'nın Rusçadan Özbekçeye aktarılan tercümelerin teorik temellerini araştıran çalışması, A.Mirzoyev'in *Fânî ile Hafız* şiirini ele alan bilimsel araştırmaları bu alandaki ilk çalışmalardır.⁶⁶

Bugün komparatistik araştırmaların sayısı da kapsamı da artmış durumdadır. *Hamse*'nin Ali Şir Nevaî sanatının en büyük başarısı olduğunu söyleyen Nevaîşinas A.Hayitmetov söz konusu eserin hem Özbek edebiyatı tarihinde hem dünya edebiyatı tarihinde büyük hadise teşkil ettiğini, "*Nevaî ve dünya edebiyatı*" konusu görece yeni olduğundan henüz az sayıda çalışmanın gerçekleştirildiğini vurgulamıştır.⁶⁷

Bilimsel edebî ilişkiler sayesinde gerçek eserler diğer halkların edebiyat dünyasına hızla girerek onların da manevi mülküne dönüşür. Bu kapsamda bakıldığında; Nevaî, Babur, Shakespeare, Dante ve diğer birçok şair ve yazarın eserleri de dünya halklarının ortak entelektüel mülküdür. Bu süreçte karşılaştırmalı bilimsel araştırmaların önemi tartışılmaz.

⁶⁶ Ninel Vladimirova, *Nekotoriye voprosı hudojestvennogo perevoda s russkogo yazıka na uzbekskiy yazık*, Doktora tezi özeti, Taşkent, 1957; Abdugani Mirzayev, *Foniy va Hofiz // Navoiy va adabiy ta'sir masalalari*, Fan Yay., Taşkent, 1968, s.53-62.

⁶⁷ Abdukadir Hayitmetov, *Temuriylar davri o'zbek adabiyoti*, Fan Yay., Taşkent, 1996, s.68.

Özbek edebiyat biliminde; S.R.Babayeva Gafur Gulâm'ın eserlerini, G.Halliyeva Nevaî ile Babur'un eserlerini, Z.Mirzayeva Abdulla Kahhar ile diğer Cedid yazarlarının eserlerini, B.Halikov Tahir Melik'in eserlerini, N.Tairova Aman Muhtar'ın eserlerini, F.Haciyeva Maksud Kariyev'in eserlerini, N.Kabilova Abdulla Kahhar'ın eserlerini dünya edebiyatı genelinde araştırarak, karşılaştırmalı edebiyatın gelişmesine katkı sağlamıştır. Edebî ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilen bilimsel çalışmalara; M.Halbekov, Ş.Şam-sarov, A.Kasimov, M.Bakayeva, S.Kamilova, T.Sultanov, S.Metkerimova gibi uzmanların araştırmaları da önemli katkı vermiştir.

E.Açilov'un *"XX. Yüzyıl Fransız şiiri Özbekçede (tercümede anlam ve şekil birliği meselesi)"* konulu çalışması, M.Taciho-cayev'in *"Martin Hartmann tercümesi ve yorumu ile Özbek edebiyatı örnekleri"* adlı eseri, F.Sapayeva'nın Mahtumkulu şiirlerinin Özbekçe tercümesinin karşılaştırmalı analizine ait araştırması, R.Şirinova'nın âlemin milli görünüşünün edebî tercümede yeniden canlandırılmasını işleyen doktora tezi, tercüme bilimi çalışmalarına örnek teşkil etmektedir.

Uluslararası kültürel edebî ilişkilerin gün geçtikçe daha da geliştiği günümüzde karşılaştırmalı araştırmalar edebiyatın gelecek vaat eden dallarından biri olmuştur. Uluslararası edebî ilişkiler çerçevesinde komparatistik araştırmaları gerçekleştirirken en az iki halkın, iki edebiyatın, bilhassa da manevi değerlerin, lirik ve nesrî eserlerin mahiyetini daha derinden idrak etme imkânı elde edilmektedir.

Karşılaştırmalı araştırmayı konu alan birçok çalışma edebi manada ortaya konulmuş ve araştırmacı kitlesinin incelemesine sunulmuştur.

7.1. Aybek ve Dünya Edebiyatı

XIX. yüzyılın 50'li-60'lı yıllarında Çar Rusyası'nın Orta Asya'yı zapt etmesiyle Özbekistan'da sömürge dönemi başlamış oldu. Bu dönemde cami ve medreseler kapatılarak Arapça ve Farsçanın manevi kültürel gelişme vasıtası olarak makamı düşürüldü. Onların yerini Rusça ve Rus edebiyatı süratla doldurmaya başladı. Bu durum bir yandan milli tarihin araştırılması, milli dil ve edebiyatın gelişmesini olumsuz yönde etkiledi ise de diğer yandan Özbek halkının Rusça ve Rus edebiyatı vasıtasıyla Avrupa ve Amerika halklarının edebiyatını, yani yeni edebî kültürel âlemi keşfetmesini sağladı. Özbek yazarları dünya edebiyatının elde ettiği edebî başarı ve deneyimleri öğrenerek milli edebiyata yeni edebî şekil ve türlerin, yeni edebî yöntemsel vasıtaların girmesini sağladılar.

Bu süreç boyunca Mahmudhoca Bihbudî, Fitrat, Çolpan, Aybek, Gafur Gulâm, Hamid Alimcan, Şeyhzade, Abdulla Kahhar, Mirtemir, Osman Nasır, Zülfiye, Askad Muhtor, Adil Yakubov'lar hem şair ve yazar olarak hem yetenekli tercümanlar olarak dikkate şayan çalışmalar gerçekleştirdiler. Özbek halkının dünya edebiyatı incileri ile tanışmasında, bu eserlerin tıpkı Nevaî ve Kadirî gibi sevilerek okunmasında edebî tercüme, altın köprü görevini üstlendi.

Yalnız, bu işin pek kolay olmadığını da vurgulamak gerekir. XIX. Yüzyılın 70'li yıllarına kadar Farsça ve Arapça eserleri Türkçeye (Özbekçe) aktaran çevirmenler için Avrupa dilleri, bilhassa Rusça yabancı bir dildi. Bu yüzden 1870 yılında Özbekçe yayımlanmaya başlayan *Türkistan Vilayetinin Gazetesi* çok önemli bir görev üstlenerek İ.A.Krilov, A.S.Puşkin, L.N.Tolstoy, N.A.Nekrasov'ların çocuklar için yazılan küçük eserlerini Özbekçeye aktarmayı başlattı. Bu

işin gerçekleştirilmesinde gazetenin redaktörü N.A.Ostroumov'la birlikte Şahimerdan İbrahimov, Çanişev, Aydarov, Sattarhan, Molla Alim gibi isimlere önemli görev verildi. Rus edebiyatının ilk tercümanları tarafından eski Özbekçeye aktarılan eserlerin bazıları Seidresul Azizî, Ali Askar Kalinin, Abdulla Avlanî gibi eğitimcilerin eserlerine alınarak, Rus-Tuzem ve Cedid okullarının öğrencilerine bu eserler okutuldu. Çocuklara uygun edebî şekil ve ibretli sözlerle yoğurulmuş söz konusu eserler, Özbek edebiyatı ve folkloru gelenekleri ile Cedid çocuk edebiyatının meydana gelmesinde büyük önem taşıdı.

Yukarıdaki tercümelere günümüz edebî kriterleri ile baktığımızda onların dil ve üslup açısından daha zor olduğu anlaşılır. Bunun esas nedeni tercümanların edebî tercüme deneyimlerinin yetersiz olmasıdır. Özbek edebî dilinin daha sonraki gelişmesinde ilk önce Çolpan ile Kadirî'nin yazar ve tercüman olarak hizmetleri ihmal edilemez. Onlardan sonra Özbek edebî dilinin gelişmesi ve Özbek halkının dünya edebiyatı ile tanışmasında büyük katkı sağlayan söz sanatçısı Aybek'tir.⁶⁸

Aybek'in hayat yılları, Nevaî'nin deyimiyle ilim hazinesini toplama faslı, iki tarihî dönemin karşılaştığı yıllara denk geldi. Aybek hayatının ilk döneminde az süre de olsa medresede eğitim görerek Arapça ve Farsçayı öğrendi, devrim fırtınasıyla başlayan yeni dönemde ise dikkatini dönemin önemli toplumsal meselelerine yöneltti.

Bu dönem, Aybek'in hocası Münevver Kari Abdureşidhanov ve onun yol arkadaşları için 1917'den sonra bağımsızlık ümidinin uyandığı, Şubat 1918'de Türkistan

⁶⁸ Naim Kerimov, **Oybek va jahon adabiyoti**, <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/naim-Kerimov-oybek-va-jahon-adabiyoti>.

Muhtariyeti'nin feshedilmesinden sonra ümit çiçeklerinin solduğu, buna rağmen aydınların "*Umut Allah'tan*" diye bağımsızlık mücadelesine devam ettiği yıllardı. Onlara göre devlet mercilerini yönetebilecek, eğitim, bilim, kültür ve ekonominin tüm alanları için kaliteli milli kadroları hazırlamadan bağımsızlık mücadelesi vermek boşunaydı. Bu yüzden 1922 yılında Buhara Halk Şura Cumhuriyeti'nin tahsis ettiği para ve fedakâr aydınların dua ve selamları ile 70 genç Almanya'ya eğitim almak üzere gönderildi. Onların planına göre her sene bu sayıda genç Almanya gibi gelişmiş ülkelere ve Rusya'nın Moskova ve Leningrad şehirlerine gönderilmeli ve milli kadro sorunu beş on senede çözülmeliydi.

"*Finansı poyut romansı*" (Finans romantizm söylüyor) bu yılların sloganıydı. Münevver Kari'nin elinde yetişen Aybek'in de hayali ekonomist olmaktı. Fakat Aybek ekonomiye ait eserlerin yanında Ten'in *Sanat Üzerine Mütalaa*, Friche'nin *Sanat Tarihi*, Belinskî'nin *Edebî Hayaller*, Lunaçarskî'nin *Pozitif Estetik Hakkında* adlı eserlerini dikkatle okudu.

Aybek'in Rus nazmı klâsikleri ile tanışmasında Rusça ve Rus edebiyatı öğretmeni Goryanov'un büyük katkısı oldu. "*Sözleri, el işaretleri ile tahtaya yaza yaza Rusçayı öğretmeye çalışan*" Goryanov sayesinde Puşkin, Nekrasov, Blok gibi şairlerin şiirlerinin güzelliğini ilk defa keşfetti. Özellikle Puşkin'in şiirleri onu meftun etmişti. "*Ben Puşkin'in şiirleriyle yaşamaya başladım. Yeni bir dünyaya girdim, yeni hayat, yeni ilham keşfettim*" der yazar 1920'li yılları hatırlarken.

Orta Asya Devlet Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinin Ekonomi Bölümü'nde tahsil görmeye başlayan Aybek, daha çok bilgi edinmek üzere eğitimini Leningrad Halk Ekonomisi Enstitüsü'ne taşı mıştır. Aybek'in çocukluk arkadaşı Hamil Yakubov Aybek'le Leningrad'da karşılaşmalarını şöyle

anlatır: “...1927 yılının sonbaharında Aybek Leningrad’a geldi... Selamlaştıktan sonra biz hemen Özbekistan’daki durumu öğrenmeye çalıştık. Aybek’in sözlerine göre Özbekistan’da ideolojik savaş başlamış. Edebiyat meydanındaki yabancı ideolojiyle mücadele bahislerine Aybek de katılmış. Aybek bunları anlatırken öyle heyecanlıydı ki, biz edebiyatın çoktan onun bölünmez bir parçasına dönüştüğünü anlamıştık. Ona göre sanatçının mefkûrevî açıdan istikrarlı ve çok bilgin olması gerekir. Yanlış yolda olan bir yazar başkalarını asla Hak yoluna sevk edemez, demişti...”

Anı yazarının kayıtlarına göre Aybek “...Artık tüm imkânları seferber ederek ve sadece uzmanlık dersleriyle yetinmeden serbest okuma yoluyla edebî teorik bilgilerini derinleştirmek, Rus ve Güney Avrupa edebî hazinesi ile yakından tanışmak niyetinde olduğunu heyecanla anlatmıştır. Ayrıca, sosyal, ekonomik ve felsefî bilimlere merakı gittikçe artarak, Ekonomi Fakültesi programı çerçevesinde sistemli olarak felsefe tarihi, eski ve yeni dünya felsefesini derinlemesine öğrenmeye başlamıştır. Ya edebî eserler? diyordu anı yazarı; onlar (Aybek’in odasında N.K.) rafları doldurmuştu. Aybek bu kitapların birçoğunu okumuş, okumakla kalmayıp onların mefkûrevî edebî mahiyetini kavramıştı. O, en çok şiiri seviyordu. Puşkin, Lermontov, Nekrasov, Blok, Mayakovskî, Yesenin gibi şairlerin şiirlerini bize ezbere söylüyordu. Biz de dikkatle onu dinlerdik...”

Aybek, Taşkent ve Leningrad’da öğrenciyken yukarıda adları anılan şairler örneğinde Rus şiirinin güzelliği, duyguların parlaklığı, edebî tasvir usullerinin renkliliğinden zevk almıştı. Yalnız Rus şiirinden önce, Türkiye’de eğitim gören hocası İsan Efendi ile Çolpan’ın sayesinde yeni Türk şiirine ilgi duymuştu. Aybek; *Edebiyat, Tarih, Çağdaşlık*

(1966) konulu söyleşide konuyla ilgili görüşlerini ilk defa paylaşarak şöyle demişti: *“Yeni Türk şiiri bana lirik deneyimsizlik yolunda arayış içine girmeyi öğretti. Ben Türk şiiri ile teknik okul öğrencisiyken tanıştım. O sıralarda Bakü’de Yahya Kemal, Rıza Tevfik, Abdülhak Hamit gibi Türk şairlerinin eserleri yayımlanırdı. Bu eserler benim de elime ulaştı. Onları hâlâ gözüm gibi koruyorum. Bir gün onları tekrar incelerken ilk etkilendiğim anları hatırladım. Çok önemli ve karmaşık meseleler çok basit bir dille ifade edilebiliyormuş meğer. Gönlü fetheden duyguları, derin lirizmi ifade etmek için şaşaalı sözlere gerek yokmuş... En önemlisi, günlük hayat eşyaları, günlük konuşma poetik âlemin tüm haşmeti ve çekiciliğini hiçe çıkaracak gibiydi.”*

Aybek, 1920’li yıllarda Taşkent’teki *Turan Kütüphanesi*’nde bulunan Türk şairlerinin şiirleri ve *Serveti Fünun* dergisinde yayımlanan eserlerini okurken basit üslubu ve ateşli duyguları ile geleneksel Özbek şiirinden farklı olan Türk şiirine sevgi beslemişti. Aybek, Ziya Gökalp’in etkisiyle *Özbekistan* adlı şiirini yazmıştı. Sovyet ideologlarının deyimiyle Pantürkizm fikirleri ile beslenmiş bu şiir, Aybek’e Özbek şiirinin güzel bir örneğini yaratma sevincini yaşattı. Ziya Gökalp şiirinde Türkçeyi övdü ise, Aybek de şiirinde vatani Özbekistan’ı methetti.

Aybek Türk şiirine merak salmadan önce, okul yıllarında Doğu klâsikleri ile tanışarak Heratlı büyük Nevaî ile Türk edebiyatının büyük siması Füzulî’ye karşı büyük bir ilgi beslemişti. Bu ilgi, onun hayatı ve sanatını ömrü boyunca şekillendirdi.

Aybek, 1926 yılında ilk defa dünya edebiyatına başvurarak Anatole France’ın *Beşeriyet Tarihi* adlı hikâyesini tercüme etmiştir. *Beşeriyet Tarihi*, aslında ayrı bir kitap

olmayıp Fransız yazarının *Jerome Coignard'ın Düşünceleri* adlı kitabından alınmıştır. Söz konusu kitap ilk önce *Echo de Paris* gazetesinin 15 Mart-19 Temmuz 1893 yılı sayılarında tefrika edilmiştir. Eser, nakil şeklinde beyan edilen diyaloglardan ibarettir ve bunlarda kahramanın; devlet yapısı, ordu, savaş, ahlâk ve hukuk üzerine görüşleri ifade edilir. Anatole France'ın hikâyesi Doğu efsanelerine dayanmasına rağmen Aybek tarafından gerçekleştirilen Özbekçe tercümeden sonra okuyucularda büyük merak uyandırdı. Aybek bu hikâyeyi tercüme etmekle kalmayıp kendisi için dersler de çıkarır. Aybek bu doğrultuda dünya halkları tarihi ve kültürünü öğrenmekle kalmayıp, edindiklerini genç kuşağa ulaştırmaya karar verir.

Aybek, 1930'da Orta Asya Devlet Üniversitesinin Sosyal Bilimler Fakültesini tamamladığında, elinde diploması ile birlikte birkaç şiir kitabı ile toplumsal hayata katılır. Bu süreçte Aybek, şiirleri ile hayranlarının sevgisini kazanan bir şair olur.

1935 yılına gelindiğinde Özbekistan; Berlin, Moskova, Leningrad ve diğer ülkelerde eğitim görerek ülkesine dönen gençler sayesinde ülkedeki kadro açığını kapatmış bir ülke haline gelir. Böyle bir ortamda Aybek'in ya ekonomiyi ya da edebiyatı seçmesi gerekir. O da çok sevdiği edebiyatı seçme yoluna gider.

1930'lu yılların ortalarında okullardaki edebiyat öğretim programları yeniden gözden geçirilerek ders kitapları ve antolojilere Özbek ve Rus yazarları dışında dünya edebiyatı klâsiklerinin de eklenmesi kararı alınır. Maarif Halk Komiserliğinin bu konudaki kararı Aybek'in tam istediği şekilde olur. Aybek, 1935 yılında ortaokulun 9.sınıf ders kitabı olarak hazırlanan Edebiyat Kitabı için Heinrich

Heine'nin *Sicilya Dokumacıları, Köleler Gemisi* adlı şiirlerini çevirir. 1937'de Aybek'i, Dil ve Edebiyat Enstitüsü ve Yazarlar Birliği'nden çıkaran fırtına dinince Aybek 1938 yılının sonu ile 1939 yılının başlarında Prof. N.F.Deratani tarafından hazırlanan *Antik Edebiyat Kitabı*'nın Roma edebiyatı için tahsis edilen birinci cildini Özbekçeye çevirmekle görevlendirilir.

Kitap, her ne kadar M.Ö. III.-I. yüzyıl Roma edebiyatının Plautius, Terentius, Catullus gibi sanatçılarından İmparatorluk dönemi (M.S. I.-II. yüzyıl) edebiyatının Petronius, Apuleus gibi temsilcilerine kadar birçok romancıyı kapsamış olmasına rağmen kitapta bu sanatçıların sadece birkaç eseri ya da hacimce büyük eserinden parçalar sunulmuştur. Yine de kitabın yayımlanması Özbek halkı için büyük bir hadise oldu. Okuyucular Aybek'in tercümeleri sayesinde ilk defa Roma edebiyatı ve onun ünlü temsilcileri ile tanıştılar. Antik Yunan ve Roma edebiyatı, Aybek'in dünya edebiyatını öğrenme ve tercüme etme deneyiminin zirve noktası olmuştur.

Yukarıdakilerden anlaşılmaktadır ki 1930'lu yıllarda Özbekistan'da Rus edebiyatı örneklerinin yanında dünya edebiyatının en güzide eserlerini tercüme ederek Özbek edebiyatına kazandırmaya ciddi önem verildi. Çolpan, Aybek, Hamid Alimcan, Gafur Gulâm, Şeyhzade, Mirtemir, Osmon Nasir gibi şairler fırsatı değerlendirerek Ş.Rustaveli'nin *Aslan Derisini Örtünen Pehlivan*, W.Shakespeare'in *Hamlet*, A.S.Puşkin'in *Yevgenî Onegin*, *Boris Godunov*, *Bahçesaray Fıskiyesi*, *Kafkas Esiri*, *Su Perisi*, *Bakır Atlı*, M.Y.Lermontov'un *İblis* gibi onlarca eseri Özbekçeleştirdiler. Aybek, 1930'lu yıllarda süratla başlatılan bu çalışmalara 1940'lı yıllarda da devam ederek dünyanın usta komedi yazarı Jean Baptiste Moliere'in *Tartuffe* adlı oyununu Özbekçeye aktardı. Fakat

Özbek Milli Dram Tiyatrosu'nun siparişi ile aceleyle getirilmesi ve yazarın o sıralar dönemin daha önemli meseleleri ile meşgul olması nedeniyle tercüme büyük küçük kusurları ile birlikte yayımlandı. Buna rağmen Aybek'in eserin mefkûresini, karakterlerin seciyesini derinden hissederek onları tercümeye yansıtabildiğinin altını çizmek gerekir.

Sovyet dönemi edebî kültürel siyasetinin temelinde eski Birlik topraklarında yaşayan halkları komünist parti ve Sovyet devleti mefkûrelerine sadakat ruhuyla eğitme, beynelmilelcilik maskesi altında onları Ruslaştırma amacı yatıyordu. Sovyetler döneminde klâsik ve modern Rus edebiyatı temsilcilerinin birçok eseri milli dillere, onların yanında Özbek diline çevrildi. Yalnız, 1920'li yıllarda A.Serafimoviç'in *Demir Akım*, M.Şaginyan'ın *Hidrolik Merkez* gibi dönemin güncel konularını ele alan eserleri tercüme edildi ise de, 1930'lu yılların ortasına gelince Rus ve kardeş diller edebiyatının en güzel eserlerini çevirme ihtiyacı doğdu. A.S.Puşkin vefatının 100. yıldönümü dolayısıyla şairin en güzel şiirlerinin Özbekçeye aktarılması da bu yıllara denk geldi. Aybek, "*Rus hayatının aksiklopedisi*" (V.G.Belinskî) olarak nitelendirilen *Yevgenî Onegin* romanını Özbekçeye çevirirken Puşkin'i dünya nazmının büyük şairlerinden biri olarak keşfetti. Eseri çevirme ve Puşkin'e özgü poetik maharet sırlarını öğrenme süreci boyunca hem kendi sanatında hem Özbek şiirinde yükseliş olacağını hissetmişti. Bu his ve Puşkin şiirlerinin güzelliği *Yevgenî Onegin*'in büyük bir başarıyla Özbekçeleştirmesine yetmişti. Aybek, meslektaş dostlarının da Puşkin'in eserlerini Özbekçeye aktarmalarına çok sevinmişti. Bunu şöyle dile getirir: "*Bu yıl Özbek edebiyatı için mutlu bir yıl oldu. Puşkin'in birçok şiir ve destanı,*

hikâyeleri tercüme edildi. Miftahu-l cinanları okuyarak ahiret acıları korkusuyla gözde yaşlarla uyulan dönemler çoktan tarih oldu. Artık Özbek okurları Puşkin'in şiirlerinin güzelliğini, musikisini duyarlar."

Yevgenî Onegin, Aybek'in Puşkin sevgisinin son eseri değildir. Aybek, V.G.Belinskî'nin Puşkin'in eserlerini araştıran çalışmalarını titizlikle öğrenmiş, onun "*Nazmın Çeşit ve Türlerine Bölünmesi*" başlıklı makalesini, Puşkin'in bu makaleden yer alan *Köy, Gecenin Aydınlığı, Bulut* gibi şiirlerini tercüme etmiştir. Ona göre çapa, traktör, korna, fabrika hakkındaki şiirlerden bıkmış okurların artık Puşkin'in şiirlerinde ifade edilen düşüncelerden, duygu ve musikiliğin güzelliğinden zevk almaları, şairlerin de şairden poetik maharet sırlarını öğrenmeleri mümkün oluyordu. Aybek, Puşkin'in yanında Lermontov, Tutçev, Tolstoy, Çekov, Gorkî, Blok'ların da "*zengin hazinesini*" detaylıca inceleyerek onlardan ders çıkarmaya çalıştı. Zira dünya edebiyatının önemli parçası olan Rus edebiyatı maharetinin yükselmesine, sanatının gelişmesine büyük katkı sağladı.

Aybek'in bu sözlerini okurken Puşkin gibi büyük dehanın yetişmesinde İngiliz şairi Bayron'un rolünün az olmadığını hatırlarız. Diğer Rus şair ve yazarlarının da gelişmesinde İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan edebiyatının büyük isimlerinin tesiri büyüktür. Genel olarak edebî etki, edebî ilişki; edebiyatı harekete geçiren, onu zenginleştiren önemli bir etkindir. Aybek 1930-1950'li yıllarda eserini Özbekçeye çevirdiği her şair ve yazara dünya edebiyatının önemli bir ismi olarak bakmış, onun sanatsal başarıları ve deneyimlerinden yararlanmaya, böylece de kendi sanatını yükseltmeye çalışmıştır.

Aybek, birçok yetenekli şair ve yazarın eserini tercüme etmiştir. I.A.Krilov (masallar), M.Y.Lermontov (Maskeli Balo), M.Gorkî (Makar Çudra, Doğan'ın Şarkısı), Anna Ahmatova (Mertlik, Bahçede Garip Çukur...), A.Tvardovskî (Harmon) bunların cümlesindendir. Bunların arasında savaş yıllarında hasbelkader Taşkent'e gelen Çek şairi, Leh edebî dilinin kurucusu Ondra Lisakovskî de vardı. Şairin *Semerkand Sonbaharı*, *Bambardıman Sırasında*, *Madenci Partizanlar Şarkısı*, *Ben Şair* gibi şiirleri 1943 yılında *Kılıç ve Kalem* derlemesinde Aybek'in tercümesinde dünya yüzünü gördü.

Aybek, dünya edebiyatının İngiliz, Alman ve Fransız edebiyatı dışında Fars, Hint, Azeri, Özbek ve Rus edebiyatının ölümsüz eserlerini de titizlikle öğrendi veya tercüme etti. Her iki durumda da onlardan estetik zevk aldı ve onlara edebî maharet okulunun üstatları olarak baktı. Aybek'in, *Kutlu Kan*, *Nevaî* adlı romanları ve güzel, uzun ömürlü şiirleri ile dünya edebiyatı hazinesine önemli katkı sağladığını söyleyebiliriz.

7.2. Avaz Öter ve Edebiyat Anlayışı

Meşhur çağdaş şairlerden biri "*İstidadin tabiatı isyandır*" demişti. Nitekim her gerçek yetenek sahibi dünyadaki zulüm ve haksızlıkla mücadele ve isyan etmek üzere dünyaya gelir. Hayat ve toplum; gerçek yetenek sahibinin gözüyle kendine bakar, onun söz ve ifadelerindeki kederi, musibeti kabullenirse, fakir fukarayı umutsuzluk ve karamsarlıktan bir tutam muhafaza etmiş olur. Kimse düşünmüyorken şair bunun farkındadır. Halk zalim kaderin karşısında tir tir titrerken bile şair hayata dayanır.

Zira hayatla omuz omuza olan sanatçının ömrü baki olur. Kadim Harezm'in yetenekli ve isyankâr şairi Avaz Öter böyle eşsiz şairlerden biriydi. Avaz'ın şiirleri, geleneksel edebiyat

ile yeni Özbek edebiyatı arasında sağlam bir köprü vazifesini üstlendi.⁶⁹

Avaz, Türk ve Fars edebiyatındaki seleflerinin sanatından ilham alarak yetişti. Hem âşıkane hem ârifane şiirlerinde Pehlivan Mahmud, Ali Şir Nevaî, Füzulî, Âgâhî, Bedil gibi büyük üstatların layık vârisi ve halefi olduğunu gösterdi. Çünkü Avaz; ruh, mânâ, güzellik ve hakikatın feyzine ulaşmanın asıl manevi kaynaklarına dayanmıştı.

İstegil dervişlerdin feyz-i mânâ isteseng

Kim, harabı köhnelerde bolgusi mahsur-i genc.

Açıklaması:

Dervişlerden mânânın feyzini talep et,

Ki, köhne harabelerde define mahsur kalır.

Avaz Öter'in düşünce hayatı, ahlâki manevi kısmeti, ızdırapları kapsamı ve ruhsal yükselişi diğer şairlerinkinden birçok yönüyle farklıdır. Onun eserlerinde şiirlerde sık sık kullanılan gam, hasret ve hüzünden daha güçlü ve feci olan duygu, yani yaratıcı ihtiras vardır. Bu ihtiras başkaldırdığında şair bazen kendini unuttur bazen de kendinden kaçarak fenadan yardım umut eder.

Dünyada zebun halk ve vatan sevgisi ile kıvranan kalp kadar, ulu kılavuz olamaz. Yalnız, basiretsiz ve şuursuz kişiler bunu idrak etmezler. Çünkü onlar güzellik ve kalkınma düşmanları, “*riyazet bile bermeyin nefse renc*”, işi “*hord-u hab*” olan boğazına düşkünlerdir. Böyleleri “*dem-bedem bidad-u cebr-u zorluklar*” ederek “*zulüm ile*” milleti harap ederler. Avaz'ın bencil bürokratlara karşı nefretinin sindirildiği şiirler çoğaldıkça ona karşı düşmanlık saldırıları da artar. Sadece otuz beş sene yaşam sürmüş, kısa ömrünün son yıllarını acı

⁶⁹ İbrahim Hakkulov, **Ishq, dard va isyon shoiri**, <http://kh-davron.uz>

ve belalar işkencesinde geçirmiş olmasına rağmen şair büyük bir miras bırakabilmiştir.

Avaz; ümidin, türlü güvensizlikler içinde ayakta kalabilen dileklerin şairidir. O, her şeyden çok hayattaki değişimlere, kölelik ve cahillik zincirinin bir gün parçalanacağına inanmış sanatçıdır. Avaz, esin fırsatlarını gazel yazmakla değerlendirir. Gazel, insan kalbinin hüznü ahenkleri, dertli ruhun ayrı ve bir bütün tablosudur. Gazel, ruhun inceliklerini yansıtır. Bu mânâlar, ister aşka ait olsun ister felsefî ya da ahlâkî olsun, hayat ya da ölüm mahiyetinde bahse giren Ruh'un hür olmasındadır. Çünkü ruhsal yükselişin olmadığı bir kalpte zihnî yüksekliğin olması zordur.

Gelenek, yeteneği eğitir. Zevk, seviye imkânlarının açılması ve genişlemesini etkiler. Yalnız, o, kalbi yakmaz. Avaz'ın yorumladığı âşığa göre âlem ve âdemdeki tüm kötülükler ve eksiklerin temelini “*ehli âlemin*” sevgisizliği oluşturur. Ona göre gerçek mutluluk ve paklık sevgidedir:

Ta muhabbetni külahın kiymesem uşşak ara,

İmdi İskender masallık tac-ı Darayı nitey?

Açıklaması:

Âşıklar arasında aşk külahını giymezsem,

Artık İskender masallı Dârâ'nın tâcını ne yapayım?

Avaz, mazlumları seven şairdir. Ezilmiş ulus ve yurdun acıları onun ruhunu mekan tutmuştur. Bu yüzden onun halk adına konuşma, “*milleti mazluma ahvalin perişan*” kılanlarla halk adına poetik mubahase etme mahareti yüksektir. Onun bu yöndeki şiirlerinde sözler konuşma diline yaklaşır, halkın asrî dertleri, yaşamı ve kaderine ait sorular sorularak poetik vurgular yapılır:

Bizni eyleb har-u zar-u natavan etmek için,

Bermeyin asari hürlik bendi zindan etdingiz.

*Bu felaketler için mes'ul olursiz akibet,
Zülmi istibdad ile milleti veyran etdingiz.*

Açıklaması:

*Bizi zavallı ve yoksul etmek için,
Bize hürlük vermeyip zindana attınız.
Bu felaketler için sorumlu olacaksınız er geç,
Zulüm ve istibdat ile milleti viran ettiniz.*

Avaz, kendinde baş gösteren isyanı ve düşünce yükselişini dönemden bilir ve şuuru açılan kişileri kendine benzetir.

Sanatta bazen öyle şiirler dünyaya gelir ki bu şiirler dönemin soluğunu belirlemeye yardımcı olur. Böylesi şiirler okunduğunda “Şair kimdir ve onun maharet gücü nedir?” sorusuna yanıt buluruz:

*Yok cihan mülkide bizdek âciz-u biçâre halk,
Zulüm tığı birle bolğan bağı yüz ming pare halk.*

Açıklaması:

*Dünyada bizim gibi güçsüz ve çaresiz halk yoktur,
Zulüm tığı ile bağı bin pâre olan halk.*

Şairin görevi, kırık gönlü daha da ezmek, ahvalin çetinliğini vurgulayarak ruhu perişan etmek değildir. Onun vazifesi, her türlü zorluk ve çaresizliğin sebebine ışık tutmak, bunlara karşı itiraz uyandırarak mücadeleye davet etmekten ibarettir. *Halk* adlı şiirinde kendisi de tam bu konumda bulunarak kalem oynatır.

“Edebiyat edindiği amaçlara ulaşmak için metaforlardan, alegorilerden, poetik vezinlerden, işaretlerden yararlanır” der Rabindranat Thokur. Şiirde uygulanan poetik tasvir usulleri ve vasıtalarından amaç da şudur: duygulara dayanan düşünceyi çekici, gönüllere işleyecek tarzda ulaştırma başarısını yakalamak. Şair bunu kusursuz bir şekilde yerine

getirirse maharet sahibidir. Onun kaleminde de sır vardır. O da öğrenciyi heyecana düşürme sırrıdır.

Avaz'ın şiirleri sadece fikir ve duyguları ile değil aynı zamanda edebî vasıtaları, güzel teşbihleri, özgün karakterleri ile de takdire şayandır. Bu açıdan şairin sözleri ile

Meni hâlim eş'ârım içre durur,

Beyan-u, beyan-u, beyan-u beyan,

Açıklaması:

Benim hâlim şiirlerimin içindedir,

Beyan ve beyan ve beyan ve beyan.

der Avaz. Bu, bir gerçek! Avaz sevdiği karakteri olan âşığın iç dünyasını, dertleri ve düşüncelerini kaleme alırken kendi hâl ve ızdıraplarını da bunlara uydurur. Diğer bir ifadeyle, Avaz'ın gazellerini onun kişiliği, kişiliğine özgü erdemi süsler.

Avaz Öter'in düşünce hayatı, manevi kısmeti, kalp ızdırabı ve ruh isyanı diğer şairlerinkine benzemez. Onun şiirlerinde şairler tarafından sık sık kullanılan gam ve hasretten daha kuvvetli bir duygu vardır. Avaz, dili ezik, “yaraları açık” (Askad Muhtar) şairlerdendir. Onun feryat ve nedametlerini, gam ve hasretlerini içinden hissedenden kişinin karşısına Avaz, Özbek'in en büyük cefakeş şairlerinden biri olarak çıkar.

7.3. Hamse Karakterleri Sisteminde Âşık, Maşuka, Rakip Üçlüsü

Avrupa edebiyatının bir dönemine (diyelim, antik döneme) ait teorik ilkelerin başka bir döneme (diyelim, orta çağ veya uyanış dönemine) ait nazari ilkelerle eşdeğer olmadığı görülür.⁷⁰ Bunun toplumsal, tarihî dönem, düzen,

⁷⁰ Çünkü aynı coğrafi konuma, aynı zihniyete sahip milletlerin hayatında Antik Çağ politeizm (çok tanrıcılık), Orta Çağlar ve Uyanış döneminde monoteizm (tek

edebî ortam, poetik kurallar, milli ve bireysellik gibi birçok objektif ve sübjektif nedenleri vardır. Bunlar arasında en önemli olanı üç zaman ve üç mekan hadisesini poetik idrak etme usulü, yani bakış açısı ve inanç meselesidir. Nazari poetik kuralların çeşitli olmasının en önemli sebebi de tam olarak budur.

Hamse bünyesindeki beş destan ayrı tür, olay örgüsü, muhteva, vezin, yapı özellikleri, konu düzeni, karakterlerin tarihî, rivaî, halkçıl temelleri farklı zaman ve mekana ait olsa bile onlara yegâne kronotop meydanı çerçevesinde bakılmadıkça Nevaî'nin ileri sürmek istediği edebî konseptin tam mahiyeti idrak edilemez. *Hamse*'deki Ferhad'ın Çinli, Şirin'in Ermeni, Mecnun ile Leyla'nın Arap, Behram ile Ravşanak'ın Fars, İskender'in Rumlu, Mihirnaz'ın Hintli olduğu doğrudur. Onlar arasındaki zaman ilişkisini tam olarak tespit etmek de imkansız. Çünkü onların bazılarında tarihilik (örneğin İskender ve Behram) özelliği, diğerlerinde rivayet (Ferhad, Mecnun, Şirin, Leyla) özelliği baskındır.⁷¹

Hamse karakterlerini yegane sisteme uyduran, onları bir bütün kronotopun kolları olarak ortaya koyan esas konsept nedir? Hangi teorik kritere dayanarak "*Hamse'deki karakterler sistemi*" meselesini masaya yatırabiliriz? Eğer bu sistem mevcutsa o nasıl bir poetik yapıya sahiptir ve onun temelinde yatan nedir? Bulduğumuz bölümün ana vazifesi bu tür sorulara cevap bulmaktır. O zaman biz Doğu-İslam edebiyatına özgü poetik kriterlerin özgünlüğü, *Hamse*

tanrıcılık) görüşü üstünlük taşımıştır ki bu onların düşüncesi, edebî kaynaklarına direk olarak yansımıştır. (U.J.)

⁷¹ Corakulov Uzak, **Alisher Navoiy «Xamsa»sida xronotop poetikasi. Monografiya**, Turan-İkbal Yayınevi, Taşkent, 2017, s.260.

karakterleri sistemi, ona özgü kronotop poetiği hakkında sonuçlar elde edebiliriz.

Bölümde inceleyeceğimiz *âşık, maşuka, rakip* karakterleri edebiyat tarihinde Hamse'den önce de işlendi. Eski (yani Hamse geleneğine kadar) destan, roman ve şiir türlerinin (kaside, gazel, sone, ode, rubai gibi) bünyesinde geleneksel karakterler grubu olarak yaşayageldi. Daha önceki bölümlerde vurguladığımız gibi söz konusu sistemin klâsik Doğu destancılığı, özellikle *Hamse* karakterleri ile doğrudan genetik bağı vardır. Bu bağlamda söz konusu sistemin ortaya çıkışını, gelişme aşamalarını, poetik fonksiyonlarını doğru belirleyebilmek için *âşık, maşuka ve rakipten* ibaret üçlü karakterler kökeni üzerinde kısaca durmamız icap eder.

Âşık, maşuka, rakip üçlüsünün *Hamse* kronotopuna doğru poetik ve kronolojik istikâmeti yaklaşık olarak şöyledir: ilahi kitaplar-mit-epos-roman-kıssa-destan-*Hamse*. Bu karakterler dizesi anlamsal yapısal özelliğine göre şu senkretizm, ayrımlaşma ve sentetizm evrelerini aşmıştır:

a. İlahi Kitaplar (Zebur, Tevrat, İncil, Kur'an-ı Kerim).

İlahi kitaplar, beşeriyet için gerekli, onun gelecek faaliyeti için önemli bir bilgi olarak nazil oldu.⁷² İlahi bilgilerde beyan

⁷² Bu bilgi Âdem Aleyhisselam, Havva Ana ve İblis arasında yaşanan hadise olarak ilahi kitaplarda, özellikle Kur'an-ı Kerim'de gerçekçi deliller, reddedilemez tarihî esas, yüksek edebî tarzla (îcaz makamı) hikâye edilir. Bu anlamda söz konusu hadise ayet, ilahi talimat, şeriat yolu, ibret, nasihat, iyiliğe davet (emir bil mâruf), kötülükten alıkoyma (nehyi anil münker) olmakla birlikte bir sanatçının yararlanabileceği, ülkü edinebileceği bir öyküdür de. Hakikaten, edebiyatın ilk örnekleri bu asıl kaynak temelinde gelişmiştir. Yoktan var etme gücüne sahip olmayan insanoğlu diğer işlerde olduğu gibi kendi edebiyatını keşfederken de her şeye gücü yeten kadir Zat'ın (Allah'ın) kitaplarına taklit eder. Bu delile dayanarak âşık, maşuka, rakip üçlüsünün katıldığı söz konusu hadisenin beyan etildiği metni şartlı olarak "ilk süje" kabul ettik. «Konuya ait ilk bilimsel araştırmalar için bakınız: Drama janri (yazılış senesi 2011) // **Corakulov U. Nazariy poetika masalalari**, Taşkent, 2015, s.49-53; Birinchi o'zbek romani – "O'tkan kunlar" (yazılış senesi

edildiğine göre dünyaya gelen her kişi sonunda Yaradan'ına geri döner. Diğer bir ifadeyle, yer yüzünde ikâmetin asıl amacı Yaradan'ın emrine uygun yaşam sürmektir. İnsan bunu yaparsa ebedi saadete (O'na) kavuşur. Yalnız, bu yolda ciddi engeller vardır. Engellerden biri İblis olup onun vazifesi insanı asıl amacından, yani Yaradıcı'nın emrine uymaktan alıkoymak, onu O'nun cemaline vasıl olmaktan mahrum etmektir. Bu geniş süreçte İblis'in yardımcıları çoktur: şeytan, cinler, insan nefsi, nefis yoluna giren insanlar (şeytanat), türlü dünya nimetleri (servet, makam, eğlence) vb. Demek ki ilahi kitaplarda Hak cemaline (cennet, ecir-mükafat) talip olan kişi yani âşık, insan bu nimetleri veren Yaradan (Allah) yani maşuka (veya maşuk), âşık ve maşuka arasında engel olmaya çalışan güç (İblis) yani rakip olarak ortaya çıkar. Bu sistem ilahi kitaplarda nasıl beyan edildi ise ahir zamana kadar böyle kalır, mutlak hakikat olarak asla değişmez. Bu sistem beşeriyetin dinî marifi, manevi sosyal ihtiyaçlarını ifade eder.

b. Mit

Burada olay örgüsü ve karakterler düzeni değişir. Bazen maşukanın yerini rakip alır, bazen de âşığın dikkati tamamen başka şeylere yönelir. Bu durumda o bazen bir hami bazen de bir dost olarak yorumlanır. Burada kesin olarak değişen, âşığın asıl amacından şaşmasıdır. Onun davranışları kaotik şekil alır. Her üç karakter de bireysel sıfatlarını kaybeder, genelleşir. Burada beşeriyetin nefsanî, fiziki ve ruhsal çabaları akseder.

c. Epos

Epos üçlüsü kısmen ilahi kitapların kısmen de mitin etkisiyle gelişmiştir. Zamanların değişimine (burada mitin

2014) // Corakulov Uzak, **Nazariy poetika masalalari**. – Taşkent, 2015, s.151-193; **Ishq qismati shu azal-abad** // **Tefekkür**, 2014. S.3, s.54-61 (U.J.)

hâkim olduğu cahiliye dönemi ve ilahi akidelerin hüküm sürdüğü marifet dönemi kastedilmekte) göre üçlünün mahiyeti, eposun olay örgüsü de değişikliğe uğradı. Karakterler toplumsal, felsefi, edebî ve estetik açıdan millileşti. Âşık milli kahramana, maşuka millet anasına, rakip millet rakibine dönüştü. Burada insanlığa özgü toplumsal ulusal amaçlar ifade edilir.

ç. Roman, Hikâye, Destan Türleri

Bu türler çerçevesinde *âşık, maşuka, rakip* üçlüsünü birleştiren tek nokta sistemin genelden özele, özelden genele doğru yönelmesidir. Doğu ve Batı edebiyatında geniş zaman ve mekanı işgal eden bu türler ilahi, beşerî, ulusal meseleleri (amaç, dert, çaba) tam anlamıyla özelleştirir. Söz konusu türler çerçevesinde âşık, çiftinin taleplerini karşılayan insanı; maşuka, çiftin kendisini; rakip de çiftler arasındaki diğer bir talibi temsil eder. Bunun örneği olarak *Tahir ile Zühre, Âşık Garip ile Şahsanem, Behram ile Gülendâ* tipi destanları, *Siyavuş ile Sudaba, Yusuf ile Züleyha* tipi hikâyeleri, *Levkippa ile Klitafont, Armeniy ile Tusenilda, Tristan ile Izolda* tipi romanlarını gösterebiliriz. Burada insanın yaşamsal, maddi, fiziki ihtiyaçları ortaya çıkar. İstisna olarak, kilise nişanı ve Yaradan'ın emriyle mücadele eden Avrupa şövalye romanları, Allah yolunda hizmet veren din adamları hakkındaki dinî mistik hikâyeler ve dramaları da kaydetmek lâzım. Ama Doğu-İslam edebî ortamında meydana gelen *İsmail Aleyhisselam, Zufnün, Kâbu'l Ahbar, İbrahim Edhem, Şah Meşreb* kıssaları, İslam şeriatı ve tarikatı ruhunda meydana getirilen destanlar bu kümenin dışındadır. Aynı zamanda bu tip eserlerin *Hamse* edebî konsepti ve karakterler sisteminin gelişmesinde önemli yer tuttuğunu bir kez daha vurgulamakta fayda vardır.

d. *Hamse* türü

1. Evrensel edebî metin kapsamına sahip oldu. Beş destan bir bütün hale getirildi.

2. Epik tasvir çapı genişledi. Mekân-zaman açısından tüm dünyayı kuşattı.

3. Konseptüel açıdan ilahi çapa geri döndü. Ebrar-insanın âşıklık yolu Kur'an-ı Kerim temelinde geliştirildi.

4. *Âşık-maşuka-rakip* hakkındaki ilahi bilgi edebî planda yorumlandı. Eserin poetik dairesine esas olarak alındı.

5. Üçlü karakter sistemi üç makamda aşama aşama edebî şekilde betimledi: avam aşkı, havas aşkı, sıddık aşkı ya da hayvani (şehvani aşk), mecazi aşk, hakiki aşk.

Âşık-maşuka-rakip üçlüsünün temelinde aşkın üç aşaması yattığı ilk defa *Hamse* türü örneğinde evrensel çapta ortaya atıldı. Bu bağlamda “*karakter*” kavramı, karakterler sistemi mahiyetini belirleyen esas aşk fenomeni sayılır. Bir ya da birkaç karakterin tabiatı, iç semantiği, makamı (seviyesi), kronotopik şekil ve kapsamını direk aşk belirler.

Klâsik Doğu ve Özbek edebiyatında, İslam tasavvufu simgeleri teorisine ait kaynaklarda âşık aşkın, aşk da âşığın güç kaynağı olarak kaydedilir. Âşığın mahiyeti onun ortaya çıkardığı aşkın makamı ile belirlenir. Âşığın etrafındaki tüm kişi, eşya ve hadiseler onun ulaştığı makam kronotopu dairesindedir. Buna göre âşığın maşukaya doğru aldığı yolu onun aşkının derecesi, durumu ve kriterleri ile ölçülür. Ayrıca, âşığın davranışları maşukanın davranışlarından, âşığın isteği maşukanın isteğinden, âşığın durumu maşukanın durumundan ileri gelir. Bu bakımdan âşık, maşuka suratının yansıması, gölgesine benzer.

Âşık-maşuka-rakip üçlüsü için sınav meydanı ve aşkı, benliği anlama süreci ilk buluşma, ayrılık, visal gibi

kronotoplarda meydana gelir. Genelde söz konusu kronotop şekilleri olay örgüsünün poetik bileşenleri (motifleri) sayılır. Ama onların asıl mahiyeti olay örgüsünden ziyade karakterin doğası aydınlatılırken daha net görülür. Daha doğrusu, edebi eserdeki herhangi bir karakterin “*hayat yolu*”, söz konusu kronotoplar arasından geçer. Bu kronotop meydanlarında sınanan kahraman kim olduğunu, hangi görev için dünyaya geldiğini, nelere kadir ve layık olduğunu ispatlar. Özetle, ilk buluşma, ayrılık, visal kronotopları sadece *âşık-maşuka-rakibi* değil aynı zamanda eserdeki tüm karakterleri uygun halde analiz etme imkanını sunar. Edebî eserin olay örgüsü, karakter, imge, portre, detay, üslup gibi diğer önemli bileşenleri bile sadece buluşma (temas) sürecinde (zıtlık, karşılaştırma, mülakat şeklinde) kendini tam olarak ortaya koyabilir.

Hamse’deki *âşık-maşuka-rakip* sisteminin bir bütün tür kronotopunda evrenselleşmesi tam olarak *Mahbubu-l Kulub*’un tasnifinden ileri gelir. Yazarın kendisi bile havas aşkının tarifi için *Hamse* karakterlerine gönderme yapar ki, bu da bizim *âşık-maşuka-rakip* üçlüsünün bir bütün *Hamse* türü çerçevesinde iç anlamsal yapısal ilişkide olduğu, aşk aşamalarının tedrici olarak birbirini tamamladığı, evrensel edebî konsepti ifade ettiği yönünde sonuç çıkarmamızı sağlar. Nevaî yazar: “*İnadı alında teng hem padşah, hem geda. Bidadi kaşında bir hem fasık, hem parsa. Âşık könglige maşuk havasın salguçi hem ul ve bir cilvesi bile nakdi havasın alguvçi hem ul. Ve âşık mundak belaning giriftari ve mundak afetning biihtiyari... Aşk köhistani bidadining nâşadlaridin biri Ferhaddur ve sehayi cünun zebunlaridin biri Mecnundur...*”⁷³

⁷³ Navoiy, a.g.e., s.66.

Bu bağlamda *Hamse* karakterleri sistemindeki *âşık-maşuka-rakip* üçlüsünü *Mahbubu-l Kulub*'un tasnifine göre araştırmak bir yandan Doğu-İslam edebiyatının poetik özgünlüğünü gösterirken, diğer yandan *Hamse*'deki karakterler sistemi mahiyetini doğru belirlememizi sağlar, diyebiliriz.

Mahbubu-l Kulub tasnifine göre aşkın ikinci makamı havas aşkıdır. Aşkın bu makamını temsil eden âşık karakterine *Hamse*'nin ikinci ve üçüncü destanlarında rastlarız. Onların aşkı, aşk yolundaki deneyimleri *Mahbubu-l Kulub*'da tarifi edilen makama uygundur. Yukarıda hatırlattığımız gibi, *Mahbubu-l Kulub*'da söz konusu iki kahramana açık işaretler olmakla birlikte bu kahramanların doğası, yaşam tarzı ile ilgili birçok noktanın *Mahbubu-l Kulub*'daki tarife tamı tamına uyduğunu görürüz.⁷⁴

Nevâî, *Ferhad ve Şirin*'deki aşk konseptine “*ehli namaz*”ın yani İbrahim Edhem'in yolunu esas alır. Eserdeki *âşık-maşuka-rakip* üçlüsü de bu makam üzerine kurulmuştur. Ferhad, maşukaya doğru götüren yolun mihnet ve zorluklarından geçer. O da tıpkı İbrahim Edhem gibi belli bir harita istikametinde ilerler. Onun faaliyetinde tevekkül esas yer işgal etmez. Onun tevekkülü daha önceden hazırlanmış planın çerçevesinden çıkmaz. Örneğin, tılsımdaki yazıya göre Ahriman'ı yenen Ferhad'ın tevekkülü de önceden belirlenmiştir. Ayrıca, Ferhad'ın biyografisi doğumundan ölümüne kadar belli bir dinamiğe dayanır. Ferhad önce okuma, yazma, meslek, harp ilmi gibi sıradan insanların sahip olabileceği tüm bilimleri edinir. Ferhad'ın ulaşacağı her aşama belli bir bilim, riyazet ve mihneti gerektirir.

⁷⁴ Örneğin, Mecnun Leyla'ya kavuştuğunda şöyle bir tasvir kaleme alınır: Her işki ötüb helaklikdin / Ayru imes irdi paklikdin / Aşk ehli bu nev olsalar pak / Ger vesil muebbet olsa ne bak... (“L.M.”, s.250.)

Ferhad böyle zorlu sınav yolunu geçtikten sonra yâr cemaline kavuşur. Ama bu yolda ona rakip engel olur. Eserde rakip vazifesini Husrev üstlenir. Husrev tıpkı masal, destan ve hikâyelerdeki rakipler gibi görevini mükemmel bir şekilde yerine getirir. Türlü yolları deneyerek âşığın visal saadetine kavuşmasını engellemeye çalışır. Şirin'i istetir, Ferhad'ı tutsak eder, adam yollayarak onun ölümüne neden olur. Yalnız, Husrev sadece görünürde rakiptir. Mahiyet itibarı ile ise âşığın asıl amacına ulaşmasını sağlayan bir vasıtaadır.

Ferhad'ın gerçek rakibi hayatın kendisidir. Onun gerçek maşukaya, yani Allah'ın visaline kavuşmasında kendi hayatı engel teşkil eder. Husrev de onun bu engelden kurtulmasında yardımcı olur. Bu açıdan bakıldığında Şirin'in makamı ikinci seviyeye düşer. O da Husrev gibi bir vasıtaya dönüşür. Sonuçta ise Ferhad'ın ölümü bir facia olmayıp meselenin çözümü olduğu anlaşılır. Diğer bir ifade ile, İbrahim Edhem gibi sonsuz meşakkatla menzile ulaşan Ferhad, Kabe'yi bulmaz. Muradına ermez. Sefer'in ikinci aşaması (Şirin'in ülkesinde yaşananlar kastedilmekte) Ferhad için ezeli derdin zirve noktası kabul edilir. Sadece ölüm onu asıl amacına, Yâr visaline ulaştırır.

Ferhad ile Şirin, Leyla ile Mecnun eselerine havas aşkı konsepti temelinde bakıldığında işte böyle basit aynı zamanda gâyet çetrefil bir yorum meydana gelir. Aslında havas aşkı görece düzensizliğe dayanır. Bu yüzden bu yolda karışık, çetrefil, anlaşılmaz noktalar çoktur. Çünkü bu yolda insanın âli alçak her sıfatı sınavdan geçer. Bu da karakterin yorumunda bir takım zorlukları meydana getirir. Buradaki *âşık-maşuka-rakip* sistemi de iki katmanlı hareket yörüngesine sahiptir.

Bu konseptten yola çıkarsak, *Seddi İskenderî*'de kaleme alınan yolun sıdk yolu, edebî yorumun da sıdk aşkına yönlendirildiği anlaşılır. Nitekim, Ferhad ve Mecnun karakterlerinden farklı olarak İskender sıdk aşkını temsil eder. Yazar, Ferhad ve Mecnun karakterlerini çizerken geleneksel halk efsanelerinden yararlanır. İskender'i ele alırken de *Kur'an-ı Kerim*'e dayanır. *Kur'an-ı Kerim*'e göre İskender her şeyden önce tarihte yaşamış bir kişiliktir. İkincisi ve en önemlisi, o tam anlamıyla bir sıddıktır. Yani Allah'ın emrettiği vazifeyi hiçbir tereddütsüz Yaradan'a sonsuz aşkla yerine getiren Hak âşığdır.

Fakat İskender de rakip meselesinde Ferhad ve Mecnun'la aynı kaderi paylaşır. Ama o öyle bir rakiptir ki onu öğrenme ve yenme yolunda maşukanın talimatlarına harfiyen uymak gerekir. Bu yüzden İskender herhangi bir tılsım haritası veyahut aşk cezbesiyle meydana gelen kaotik yollardan geçmez. Onun yolu kesin ve güvenilir, yani İskender *Kur'an-ı Kerim* haritasına göre hareketlenir. Bu haritayı İskender hiçbir zaman elinden bırakmaz. Haritada işaretlenen yoldan asla şaşmaz. Kalbindeki ilahi aşk onu böyle kararlı ve sadık kılmıştır. Bu yüzden İskender'e tam bir sıddık, onun aşkına da sıdk aşkı deriz.

Yukarıdaki iki eserden farklı olarak *Sedd-i İskenderî*'de "arus-i dehr" kronotopunda türlü rakiplere çok az dikkat edilir: cihangirlik şöhreti, bol servet, dünyanın en güzel kadınları (Ravşanak, Mihrnaz, Çin güzeli) halledici rol üstlenmezler. İskender kararlılık ve sonsuz gayretle görevini yerine getirir. Bundan dolayı Allah'ın merhametine kavuşur. Dünya hayatında velilik, nebilik makamına yükselir. Ne Ferhad'ın ne de Mecnun'un aşk saltanatında elde ettiği makam buna eşit olabilir.

Hayretu-l Ebrar'ın XLIX bölümünde İskender hakkındaki meşhur rivayet beyan edilir. Aynı rivayete *Sedd-i İskenderî*'nin sonunda da rastlarız. Rivayet dünyanın vefasız olduğu, dünyadan kimsenin hiçbir şey götüremeyeceği hakkındadır. Rivayette sıdk ehlinin dünya görüşü ifade edilmiştir. Genel olarak, bu bakış *Hamse*'deki konseptüel sentezi, aynı zamanda da yazarın dünya hakkındaki düşüncelerini de yansıtır. Yaşlılık veya ölüm öncesi (ölümün genci yaşlıyı seçmediği de önemli bir sonuç), ahir zaman veya kıyamet, evrensel anlamda dünya hayatının intihasıdır. Söz konusu evrensel vaka Doğu edebiyatında genellikle kış olarak tasvir edilir. Yedi iklimi hükmü altına alan İskender, âlemşümül seferleri sonunda kış mevsiminde üstadı Aristoteles ile insan ömrünün intihası üzerine konuşur. Mahiyet itibarı ile *Hamse*'deki “boş el” konseptinin teorik temeli bu sohbette açığa kavuşur.

Zaten *Hamse*'nin neresinde bunalım, yaşlanma, intihaya ait olaylar varsa elbette kışla ilişkilendirilir. İskender'le ilgili olayda da bu konu “boş el” konseptinden önce gelir. Sanki yazar bununla kahramanını dünya ve onun mahiyeti hakkındaki büyük bir sonuca hazırlar. Bu sonuç yazarın dilinden şöyle beyan edilir:

Nevâî, cihandin vefa isteme,

Tutub binevaliğ, neva isteme!

Biravga cihandin yetişmes anâ

Kim, ul tutsa ayin-i fakr-u fenâ... (Sedd-i İskenderi, s.533)

Açıklaması:

Nevâî, dünyadan vefa isteme,

Nevasızlığı tutup neva isteme!

Dünyadan birşey yetişmez insana,

Ki, o fakr-ı fenâ yolunu tutarsa.

Bu sonuç *Hamse*'deki diğer kahramanların sonu ile tam olarak uygun olmakla birlikte yazarın edebî konseptinin Doğu-İslam edebiyatı, özellikle epik şiirindeki küresel mülakatın büyük ve önemli parçası olduğunu gösterir.

Buradan çıkarılacak sonuç, Doğu-İslam düşüncesinde ölüme büyük bir facia olarak bakılmamasıdır. *Kutadgu Bilig*'in yazarının dediği gibi insan var ki muhakkak ölür (aslında bu *Kur'an-ı Kerim*'den alınmıştır: “*Her canlı ölümü tadacaktır.*” 3: 185). Önemli olan ölümü ne halde karşılamaktır. Başka bir deyişle, dünya meydanını nasıl bir sonuçla terk edecektir.

7.4. Bahirler ve Onlardan Oluşturulan Vezinlerin Kıyası

Aruz sisteminde vezinler birleşerek bahirleri oluşturur. Bahir, Arapça “*deniz*” demektir. Kaynaklarda bahrin “*deniz*”le ilişkisi hakkında herhangi bir bilgi aktarılmamıştır. Fakat Sufî bu kelimeyi denizle ilişkilendirerek şöyle yorumlar: Bahir, deniz demek ama Fars şiirinde vezinler takımını ifade eder. Denize benzetilir çünkü deniz de birçok şeyi, mercanları, bitkileri, hayvanları ve başka şeyleri içinde barındırır. Şiirler de farklı bahirler ile yazılır. Kimilerine göre ise buradaki benzerlik “*konum*”la ilgilidir. Kişi su dibine battığında boğulur, şiir denizine girdiğinde de vezinlerin çok olmasından dolayı şaşırır.⁷⁵ Sufî bahir kelimesinin kelime ve ıstılah anlamı arasındaki ilgiye dikkat çekerken aruz

⁷⁵ Seyfî, **Aruzi Sayfiy**, haz.: H.Bloshman, Kalkutta, 1872, s.15.

sistemindeki hiçbir terimin tesadüf olmayıp kesin temellere dayandığını vurgulamak ister.⁷⁶

Hem Nevaî hem Babur aruza ait risalelerinde zihaf ve rükünden sonra gelen esas meselenin vezin değil, belki de bahir olduğuna dikkat çeker. Bu durum Özbek aruz bilimine Arap ve Fars aruz biliminden gelenek olarak geçmiştir.⁷⁷ Hakikaten, Timurlular dönemine kadar verilen tüm risaleler, örneğin bu dönem aruz bilimi için esas teşkil eden kuramsal kaynaklarda da asli rükünler ve zihaflardan sonra bahirlerin vasfına geçilir.

Remel (Arapça “*hasır dokuma*”; “*devenin yorgalaması*”), Türk ve Fars şiirinde yaygın olarak kullanılan aruz bahridir. Remeldeki *vetedi mecmu*’lar (V-) ve *sebebi hafif*’ler birbirinin arasına yerleşmiş olması ve hasırı anımsatması nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Kimi uzmanlara göre bu kelime devenin yorgalamasını anlatan “*ramalan*” sözcüğünden alınmıştır. Çünkü bahrin okunuş ahengi devenin yorgalamasını anımsatır.⁷⁸ Ayrıca, bazı rivayetlere göre remel bir koşuk adıdır ve bu vezinde yazılır. *Remel* bahri *fâilâtün* (– V – –) asli rükünün beyitteki tekrarına dayanır. Esas itibarı ile *müsemmen* ve *müseddes*, bazen de *murabba* rükünlü ölçüleri bulunur. *Fünunu-l Belaga*’da *Remel* bahrinin 8 adet müsemmen rükünlü, 3 adet müseddes rükünlü, bir adet murabba rükünlü ve bir adet mütetevvel rükünlü (toplam 13 adet) vezinleri kaydedilir.

⁷⁶ Dilnavaz Yusupova, **Temuriylar davridagi aruzga doir risolalarning qiyosiy tahlili. Monografi**, Ta’lim-Medya Yay., Taşkent, 2019, s.266.

⁷⁷ Ummat Toyçiye, **O’zbek poeziyasida aruz sistemasi**, Fan Yay., Taşkent, 1985, s.74.

⁷⁸ Şems Kays Razî, **Al-mu’jam / Muallifi sarsuxanu tavzehot va hozirkunandai chop U. Tairov**, Adib Yay., Duşanbe, 1991, s.65; Seyfî, **Aruzi Sayfiy**, haz. H.Bloshman, Kalkutta, 1872, s.47 (Farsça); Muhammed Gıyasuddin. *Mîracü-l Aruz*.

Dikkat edilirse *Remel* bahrinin eserde hezec bahri gibi detaylı olmadığı görülür. Bunu yazar şöyle açıklar: “*Bilgilkim, biz yukarı aytib erdukkim, üç bahirni şerh etali dib. İmdi bu bahrin (Remel bahrinin – D.Y.) muzahifatining terkinin ve tertibin hezec bahrindin kıyas kılsak, malum bolurkim, her bahirğa ne miktar şubelazım bolur. Eger barçasın biter bolsak, bu kitab aning ihtimalin kıla almaz...*”⁷⁹ Böylece yazar *Remel* bahrinin sadece “*metbui meşhur ve muteber*” vezinleri üzerinde durur.

Ali Şir Nevaî *Mîzânü-l Evzân*’da söz konusu bahrin yedi adet müsemmen rükünlü veznini, dört adet müseddes rükünlü veznini, iki adet murabba rükünlü veznini ve bir adet mütetevvel rükünlü veznini (toplam 14 adet) sayar. Babur’un risalesinde *Remel* bahrine ait 59 adet vezni kaydedilir. Bunlardan 38’i müsemmen, 13’ü müseddes, 6’sı murabba ve 2’si mütetevveldir. Onlardan 31’i müste’mel, 28’i muhtere’, 12’si müste’meli metbu’ vezinleridir.⁸⁰ Abdurahman Camî’nin *Risale-i Aruz*’unda *Remel* bahrinin toplam 14 vezni hatırlatılır. Bunlardan 7’si müsemmen, 5’i müseddes ve 2’si murabba vezinleridir. *Remel* bahrinin vezinleri konusunda Nevaî ile Camî’nin risalelerinde yakınlık vardır.

Ataullah Hüseyinî *Remel* bahrinin Araplarda aslında müseddes şeklinde kullanıldığını, müsemmen şeklinin de Fars şiirinde benimsendiğini belirtmekle yetinir, bahirden oluşturulan vezinler üzerinde durmaz. *Aruzi Seyfî*’de ise bahrin 19 vezni sunulur, onların 12’si müsemmen, 7’si müseddes rükünlüdür. *Remel* bahrinin risalelerdeki yeri ve vezinler miktarı aşağıdaki şemada daha net görülebilir:

⁷⁹ Şeyh Ahmed ibn Hudaydad Terazî, *Funun ul-balog’a* (Bodlian Kütüphanesi’nde korunan Eliott №-127 numaralı elyazma), s.115a.

⁸⁰ Seidbek Hasanov, **Boburning «Aruz risolasi**, Fan Yay., Taşkent, 1981, s.77.

Risale adı	Bahrin geliş yeri	Bahrin ait olduğu daşre	Müsemme n vezinler	Müseddes vezinler	Murabba vezinler	Mütetevve l vezinler	Toplam
Fünunü-l Belaga	3		8	3	1	1	13
Mîzânü-l Evzân	3	Mü'telif	7	4	2	1	14
Aruzi Seyfî	3	Müctelib e	12	7	-	-	19
Risale-i Aruz	3	Mü'telif	7	5	2	-	14
Aruz Risalesi	5	Müctelib e	38	13	6	2	59
Bedâyiü-s Senâyi	8	Müctelib e	-	-	-	-	

Tirmurlular döneminde meydana getirilen aruz eserlerindeki bahirler meselesini karşılaştırarak şu sonuçları elde ettik:

1. Halil b. Ahmed'in geliştirdiği aruz sisteminde 15 adet bahir (*Tevil, Medid, Basit, Vâfir, Kâmil, Hezec, Recez, Remel, Sari', Münsarih, Muzari', Hafif, Muktezab, Müctess ve Mütekârib*) vardı. Daha sonar onun takipçisi Abul Hasan Ahfeş Belhî bir bahir daha (*Mütedârik*) ekleyerek onların sayısını 16'ya çıkardı. Bu sayı ondan sonar meydana getirilen *El Kistas* (Mahmud Zemahşerî), *El Kâfi Fil Aruz Vel Kavafî* (Ebu Zikriya Hatip Tebrizî), *Aruzi Endelüsî* (Ebu Ceyş el-Ensârî Endelüsî) vb. Eserlerde aynen tekrarlanır.

2. Fars aruz uzmanları Halil bin Ahmed'in sistemini daha da geliştirerek bahirler sayısını artırdılar. Behram Sarehsî, Büzürg mihr Kasımî'ler aruzun yeni bahirlerini icat ettiler. Günümüze kadar ulaşan aruza ait ilk Farsça eser *El-Mü'cem*'deki 16 bahre üç adet yeni bahir (*Garib, Karib,*

Müşakil) daha eklenerek analize çekilen bahir sayısı 19'a ulaşmakla birlikte aruz uzmanları yeni icat edilen 21 müstehdes (yeni) bahir üzerinde de dururlar.

3. Nâsuriddin Tusî'nin *Mi'yârü-l Eş'ar* adlı eserinde 18 bahir sayılarak daha önceki eserde adı geçmeyen *Maklubitevil* bahrinin kaydedilmesi ve *Müşakil* ile *Garib* bahirlerinden bahsedilmemesi yazarın bu konuda selefinden farklı düşündüğünü gösterir.

4. Timurlular dönemi aruz biliminde bahir sayısı bahsinde ihtilaflar bulunmaktadır. Şeyh Ahmed Tarazî risalesinde 40 adet bahirden bahsederken Molla Abdurahman Camî, Ataullah Hüseyinî, Ali Şir Nevaî, Seyfî Buharî'ler onların sayısını 19 olarak işaretlerler. Bunların arasında Abdurahman Camî meseleye biraz farklı yaklaşarak *Risale-i Aruz*'da 14 bahri örneklerle açıklar, Arap aruzuna ait *Tevil*, *Kâmil*, *Basit*, *Medid*, *Vâfir* bahirleri üzerinde detaylı olarak durmaz. Babur'un *Aruz Risalesi*'nde ise bu bahirlere ek olarak iki bahir (*Ariz* ve *Amik*) daha tetkik edilir. Sözünü ettiğimiz risaleler arasında sadece *Aruz-i Seyfî*'de bahirlerin sözcük anlamları üzerinde durulur.

5. Şeyh Ahmed Tarazî'nin *Fünunü-l Belaga*'da belirttiği 40 bahrin 20'sine, aruza ait diğer kaynaklarda rastlanmaz. Bu durum, söz konusu bahirlerin klâsik aruz ilmi içinde yeni olduğunu ve onların bir çoğunun yazar tarafından icat edildiğini gösterir.

6. Şeyh Ahmed Tarazî bahirleri müttefikül erkan ve muhtelifül erkan olmak üzere iki gruba ayırırken incelemesi onun Mahmud Zemaşerî'nin *El-Kıstas*'ına dayandığına delalettir. Söz konusu tasniften daha sonar Baburda istifade etmiştir.

7. *Fünunü-l Belaga*'da muhtelifül erkana ait bahri oluşturulurken çiftleştirme (uhti) ilkesine uyulması gerektiği

vurgulanır. Buna göre yeni bahir oluşturulduğunda bu bahrin rükünlerinin önceki bahrin rükünlerinin tersini tekrarlaması zorunludur ki aksi takdirde bahir olarak Kabul edilmeyecektir. Bu ilkeye Timurlular dönemine ait diğer risalelerde rastlanmaz.

8. Aruz ilminde *mef'üvlâtü* asli rüknünün bahir türetmediği konusunda kati bir görüş hâkimdi. Şeyh Ahmed Tarazî bu rükünden *Sakil* bahrinin oluşturulabileceğini kanıtlayarak risalesinde bahrin iki vezninden bahseder ve *Sakil* bahrini aruz nazariyesine kazandırmış olur.

9. Ali Şir Nevaî'nin *Mîzânü-l Evzân*'ında 19 bahir, 160 adet vezin kaydedilir. Nevaî, Abrudahman Camî'nin *Risale-i Aruz*'una dayanarak risalesini yazdığı için sadece mevcut 19 bahir üzerinde durmuştur.

10. Zahiriddin Muhammed Babur'un *Aruz Risalesi*'nde geleneksel 19 bahre ek olarak *Ariz* ve *Amik* bahirlerinden bahsedilir ve toplamda 21 bahir oluşmuş olur. Buna göre risalede 9 daireye ait 537 vezin analiz edilir.

11. Şeyh Ahmed Tarazî'nin eserinde adı geçen *Cevil* bahri Zahiriddin Muhammed Babur'un dile getirdiği *Ariz* bahri ile, *Cedid* de *Amik* bahri ile aynı olup sadece kaynaklarda farklı isimlerle anılmıştır.

12. Aruz sistemi vurgu ile ilgili şiir ölçüsü olup burada kelime vurgusu değil rükün vurgusu önemlidir. Bu tür vurgu ahenk yaratmaya hizmet ettiğinden ona ritmik vurgu da denir. Klâsik aruz ilminde vurgu üzerine özellikle durulmamış ise de mütetevvün hadisesinin Timurlular dönemine ait risalelerde kayda geçmesi ritmik vurgunun aruz ilmi tarihinde muayyen yere sahip olduğunu ve klâsik uzmanların aruzu vurgu ile birlikte yorumladıklarını gösterir.

Özetle, sanatçıların aruza ait risalelerini bahirler ve vezinler örneğinde karşılaştırmak Türk aruzunun Timurlular döneminde tedricî tekamülüne ulaştığını gösterir.

7.5. Biyografik Romanda Mefkûre ve Muhtevanın Karşılaştırmalı Yorumu

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi alanında gerçekleştirilen araştırmalarda farklı edebî hadiseler ele alınır. Bir veya birkaç edebî hadiseyi tipolojik karşılaştırma merkezine yerleştirmekle edebî eserlerin ortak ve farklı yönleri tespit edilir.⁸¹ Geniş çaplı analiz gerçekleştirilir. Günümüzde karşılaştırmalı edebiyat bilimine önemli katkı sağlayan Rus araştırmacı Y.İ.Mineralov edebî kıyaslamamanın kullanım çapının oldukça geniş olduğunu, bir milletin edebiyatının tıpkı dil biliminde farklı dillerin karşılaştırıldığı gibi başka bir edebiyatla, bir yazarın sanatının veya onun herhangi bir eserinin olay örgüsü, muhteva, tarz, fikir yönünden karşılaştırılabileceğini, edebiyatın sanatın bir dalı olarak müzik, ressamcılık gibi diğer dallarla kıyaslanılabileceğini vurgular.⁸²

Özbek edebiyatında geniş çaplı tipolojik araştırmaya örnek olarak A.Kasimov'un *Tipologik Benzerlikler ve Karşılıklı Etkileşimin Teorik Meseleleri* konulu doktora tezi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁸³ Çalışmanın amacı A.de Saint-Exupery ile A. Camus'un sanatında gelenek, yenilikçilik

⁸¹ Firûze Hacıyeva, **Biografik roman janri xususiyatlari (I. Stoun, M. Qoriev va N. Normatov asarlari asosida)**, PhD tez özeti, Taşkent, 2018, s.154.

⁸² Yuriy Mineralov, **Sravnitelnoye literaturovedeniye (Komparatistika)**, Yurayt Yay., Moskova, 2018, s.3.

⁸³ Abdugafur Kasimov, **Tipologik o'xshashliklar va o'zaro ta'sirning nazariy muammolari (A.de Sent-Ekzyuperi va A.Kamyu ijodi misolida)**, DSc tezi özeti, Taşkent, 2007, s.45.

meselerini, yazarın Özbekçeye aktarılan tercümelerini incelemek, A.Camus'un çağdaş Özbek nesrine etkisini araştırmaktan ibaret olup vazifeleri mefkûrenin yorumu, gelenek, yenilikçilik, tür ve karakterler arasındaki tipolojik benzerlikleri tespit etme, A.Camus'un maharet özelliklerini belirleme ve başkalarıdır. Tipolojik karşılaştırma sadece bir tek edebî hadiseyi değil aynı zamanda birkaç tipolojik benzerlikleri incelemeyi de öngörür. O zaman çalışmamızda biyografik romanın özelliklerini gösterebilmemiz için türe ait örnekler imkân dahilinde farklı yönlerden analiz edilmelidir. Roman türüne ait özelliklerden biri roman poetiği meselesidir.

Biyografik romanda olay örgüsü ve muhteva, konu ve mefkûre, ekol, diyalog, portre, peyzaj, rüya, halüsinasyon, edebî detay, edebî öge gibi kavramlar özgün bir şekilde ortaya çıkar. Olay örgüsü prototip hayatını yansıtır. Eserdeki konu ve mefkûreler prototipin faaliyeti ve yaşam felsefesiyle ilişkilendirilir.

Özbek yazarlarına ait *İbni Sina*, *Ruzi Çariyev'in Son Vasiyeti* ve Amerikalı yazar İrving Stone'un *Izdırap ve Coşku*, *Yaşama Tutkusu* romanlarının her birinde konu ve mefkûre, olay örgüsü ve muhteva özgün bir şekilde ortaya konulur.

İbni Sina ile *Izdıraplar ve Coşku* romanlarında farklı dönemlere ait olaylar kaleme alınmış olmasına rağmen olay örgüsünün şekillendirilmesinde benzerlik vardır. Her iki eserde gerçekçi üslupla yazıldığı için olaylar dinamik tarzda sebep-sonuç zincirinde gelişir. Romanların olay örgüsü biyografisi beyan edilmekte olan kişilerin hayat yolunu betimleyen ve onların vefatı ile son bulan çizgilerden ibarettir. Her iki romanında olay örgüsü geleneksel biyografiden farklanır. Romanlar, kahramanların dünyaya

geliş hadisesi ile başlar. Biri, on üç yaşındaki çocuğun hayat yolunu belirlediği anlardan yani Michelangelo'nun sanata adım atması ile; ikincisi, onsekiz yaşındaki İbni Sina'nın henüz genç olmasına rağmen şöhret basamaklarını tırmandığı, biliminin zirve noktasına ulaştığı dönemle başlar. Karakterlerin çocukluk yılları, anne babaları hakkındaki bilgiler retrospektif planda sunulur. Böylece yazarlar kendi beyanlarıyla okuyucularının canını sıkmadan, düğüm olarak karakterlerin çelişkilerle, çekişmelerle, fırtınalarla dolu sanat hayatının, diğer bir deyişle, acı ve coşkularının başladığı anı seçerler. Okuyucu direk olaylar girdabına itilir. *Izdıraplar ve Coşku*'nun ilk sayfalarında fresk yapma konusunda ilk hocası Ghirlandaio ile ilk görüşmeye hazırlanırken heyecandan gece uyuyamayan Michelangelo'nun duyguları tasvir edilir. Daha sonar Michelangelo'nun doğduğu Floransa'nın köhne sokakları, kemerli ve kubbeli binaları, mermer oymacılığı ile yaratılan cepheler, heykeller, çarşılar sergilenir.

İbni Sina'da olaylar Buhara-i Şerif'in kubbeli yapılarının, çarşı ve dükkânlarının tasviri ile başlar. Sonra bilge İbni Sina'nın kitapçıdan Farabî'nin *İlahiyat* adlı risalesini satın alarak gece uyumadan "*zeki muallim*" le sohbete dalması ile devam eder. Eserin ilk bölümlerinde her iki bilginin anne babası, aile fertleri hakkında bilgiler sunulur. Bu bilgilerle Michelangelo'nun kardeşleri, öz annesi ve doğum olayı, üvey annesi, onun güzel yemekler yaptığı, İtalyan yemekleri; İbni Sina'nın anne babası ve onların büyük evlatlarına karşı aşırı sevgisi, tek kardeşi, Efşane'deki bahçeli evleri, çocukluk hatıraları bildirilir.

İki eserin olay örgüsü arasında da fark vardır. İrving Stone'un eserinde olay örgüsü Michelangelo'nun hayatı ve faaliyeti ile ilgili tek çizgiden (bu özellik daha çok biyografik

eserlerde görülür) ibarettir; *İbni Sina*'da ise bu birkaç çizgiden oluşur. Yazar, ateşperestler dinine tapan Sanem'le ilgili süjeyi yaratır. Eserde İbni Sina'nın kavuşamadığı sevgilisi ve sıradan halkın yaşam tarzı ele alınırken halk arasında yaygın olan İbni Sina efsanelerinden yararlanılmıştır. İbniSina'nın ölüme karşı ilaç icat etmesi, öğrencisinin bir kaza sonucu bu ilacı elinden düşürmesi ile insanoğlunu ölümden koruyan âlem şümul icadın gerçekleşmemesi, bilginin vefatı gibi rivayetler Sanem'le ilgili olay örgüsü çizgisinden yer alır. Eser başında aynı noktada bulunan bu iki çizgi olaylar geliştikçe ayrı ayrı istikamette ilerler.

Romanları insanın büyüklüğü ve gerisinde bıraktığı mirasın ebediliği ile ilgili konu birleştirir. *Izdıraplar ve Coşku*'da da *İbni Sina*'da da iki büyük ismin hayatı, faaliyeti ve kendisinden sonar bıraktığı ölümsüz eserleri edebî şekilde hikâye edilir. Okuyucu bu olaylar zincirinde düşünceleri, amaç ve çabaları, hayalleri ile çağını geride bırakan, görüşleri ile tüm dönemlere seslenen büyük düşünürle karşılaşır.

Izdıraplar ve Coşku ve *İbni Sina* romanlarının ana karakterleri düşünürler olmakla birlikte mesleki açıdan farklı alanların temsilcileridir. Buna rağmen söz konusu eserlerde tipolojik benzerliklerin yanında konu ve mefkûre, olay örgüsünün gelişmesi ve muhteva açısından ortak noktalar vardır. Her iki eserde kelime sanatının eşsiz örnekleridir. Irving Stone'un *Yaşama Tutkusu* ve Nadir Narmatov'un *Ruzi Çariyev'in Son Vasiyeti* adlı biyografik romanları arasında konu ve mefkûre, olay örgüsü ve muhteva açısından benzerlik gözlemlenir. *Yaşama Tutkusu*'nda ana karakter olarak Hollandalı ressam Vincent van Gogh karşımıza çıkar. Ünlü ressamın hayat ve sanat yolu olay örgüsünün temelini oluşturur.

Nadir Narmatov'un eserinde ise Özbek ressamı Ruzi Çariyev'in yaşam ve sanat yolu kaleme alınır. Ünlü yazar Erkin Azamov eserin ortaya çıkışı hakkında şunları kaydeder: *"Bu kitabı yazmak N. Narmuratov'un boyun borcuydu. Ruzi Çariyev böylesi güzel bir esere kahraman olmaya layık bir iisimdir. Nadir, ressamı yakından tanırdı. Eser, yazar dostumun büyük ressama karşı beslediği samimi ihtiramın sembolü olmuş."*⁸⁴

Ressam'ın çocukluk yıllarından vefatına kadar geçirdiği meşakkatli, aynı zamanda anlamlı ve verimli hayatını kaleme alan söz konusu eserin yazılış nedenini yazar romanın hemen başında kaydeder. Ressamın *"Keşke birlikte bir kitap yazsak ve bu kitap onların (okurların) sorularına (Nasıl ressam oldunuz?) cevap olsa..."*⁸⁵ teklifi biyografik romanın dünyaya gelmesine neden olur.

Romanların muhtevasına dikkat edildiğinde onların birbirinden farklandığı anlaşılır. Biri, (*Yaşama Tutkusu*) muhteva açısından geleneksel, sarmal yani olayların kronolojik olarak geliştiği tek olay örgüsü çizgisine sahiptir. Eser, Van Gogh'la ilgili olup eserde izlenimci (empresyonist) ressamın hayatı, sanatsal kemali, ruh hali, sanat sevgisi ele alınır. Geleneksel biyografiden farklı olarak *Yaşama Tutkusu*'nda süje çizgisi VanGogh'un doğumu ile başlamaz. Van Gogh'u biz hayat yolunu bulma arifesinde olan, resim galerisinde çalışarak geçimini sağlayan yirmi yaşındaki bir genç olarak tanırız. Ursula adında bir kıza âşık olan Van Gogh'un maceraları, yani esas olaylar onun aşkının reddedilmesi ile başlar. Ümitsizliğe kapılan genç ne

⁸⁴ Abdulla Ulugov, "Ulug'rassom haqida roman", **Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı**, S.27, 2009, s.2.

⁸⁵ Nadir Narmatov, **Ro'zi Chorievning so'nggi vasiyati**, Taşkent, 2008, s.4.

yapacağını şaşırır ve papazlığı Kabul ederek ömrünü fakir fukaraya yardım etmekle geçirmek ister. Madencilerle birlikte çalışırken vakit öldürmek için kömürle onların resmini çizer. Çizdiği resimlere maden işçilerinin suratı ile birlikte karakteristik ve mesleki özellikleri de yansır. Bunu gencin kendisi de fark eder. Ondan sonra Vincent'te ressam olma isteği doğar. Ön deyiş (prolog) ve sekiz bölümden oluşan esas olay örgüsü Van Gogh'un ikamet ettiği şehirlerin ismiyle (Londra, Borinage, Etten, Hague, Nuenen, Paris, Arles, Saint-Remy, Auvers gibi) adlandırılır. Her şehirle ilgili olaylarda gerçek tarihî isimler kullanılır. Van Gogh'un hayat ve sanatı ile ilgili hadiseler süjeyi geliştirir. Yazar, aynı zamanda Avrupa'nın farklı köy ve şehirlerinde ikamet eden sanat kişileri ve sanat ocakları, ressamcılık okulları hakkında da bilgiler paylaşır. Van Gogh'un çizdiği tablolar vasıtasıyla okuyuculara fakir çiftçilerin, sıradan halk temsilcilerinin yaşam tarzı, ev ve iş hayatı tanıtılır. Böylece ressamın ait olduğu sosyal tarihî dönemin manzarası çizilir. Bu da roman süjesinin en önemli özelliklerinden biridir. Söz konusu tarihî toplumsal ortam zemininde ressamın yarattığı tablolar tarihi aktarılır.

Özbek yazarı Nadir Narmatov'un eserinde ressamın edebî biyografisi geleneksel olmayan bir tarzla kaleme alınır. Roman üç kısma ayrılır ve her kısmın beyan tekniği diğerinden farklıdır. Yazarın olay örgüsü ve karakter yaratma tekniğini yazar İ.Gafurov şöyle tanımlar: *"O, doğal hadiselerin doğal makamını bularak çizer. O kadar. Çizmek kelimesi Nadir Narmatov'un edebî usulüne tam olarak uygundur ve bu usulü tam anlamıyla karakterize eder. O, detaylı ve uzun uzun betimlemektense çizmeyi tercih eder. Ama her çizilene de çizmek denmez. Nadir, karakterini kesikli çizgi ile çizer.*

Hadiselerden böyle kesikli çizgiyle diğer hadiseler doğarak birbiriyle bağlanır gider. Burada, doğal olarak, beyanda perakendelik de ortaya çıkabilir. Olayların başı, ortası, sonu birbirinden kopuk hale gelebilir. Yalnız, yazar sadece kendisine malum olan öyküleme şeklini çaktırmadan devreye sokarak olay örgüsü ve muhtevada bir bütünlüğü yakalar. Kesikli çizme vasıtasıyla beyanda elde edilen bütünlük Nadir'in yazarlık mahareti ve edebî tarzının özgün ve göze çarpan yönüdür.”⁸⁶

Karşılaştırılmakta olan eserler yapısal açıdan tamamen farklı olsalar da kronik süjeden yararlanmış olmaları ve eserde ele alınan konu ve mefkûre bakımından örtüşürler. Her iki eserin de ana karakteri bir ressam olduğundan eserlerde sanat ve onun gizemli dünyası geniş ve detaylı olarak beyan edilir. Eserlerde büyük ressamlar, sanat ekolleri, resim sanatının özellikleri ve kuralları anlatılır. I.Stone XX. Yüzyılın başlarında Batı Avrupa’da yetişen birçok ressam hakkında bilgi sunar. Örneğin, izlenimciliğin mahiyeti ve onun diğer akımlardan farkını aktarırken onun mahiyetinin ressamlığın genel kurallarına uymadığını, gerçeği izlenimler prizması ile ve ressamın edindiği izlenim neyse öyle yansıtmak olduğunu Van Gogh sanatı örneğinde, canlı olarak ortaya koyar.

Yaşama Tutkusu ile *Ruzi Çariyev’in Son Vasiyeti* arasında bir ortak nokta daha var. O da eserlerde kaleme alınan insancılık ve sanatseverlik mefkûresidir. Söz konusu ortaklık edebî etkileşim neticesi olmayıp, her iki ana karakterin yaşam ve sanat faaliyetinden, roman yazarlarının edebî amaçlarından doğmuştur.

⁸⁶ İbrahim Gafurov, “Nodirning Oytoshi yoki Surxon ruhi”, **Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı**, S.52, 2010, (4087).

I.Stone'un kaleme aldığı Gogh, sanata kendini deliler gibi kaptırmıştır. Okuyucu onun fedakârlığından hayrete düşer. Çünkü o, sanatı hayatından üstün görür. Bütün ömrü boyunca sadece tek tablo satabilen ressam, türlü başarısızlıklara rağmen sanata sadık kalır. Herkesin hoşuna giden fakat gerçekçi olmayan tabloları çizmekten kendini uzak tutar. Kendi çalışmalarını Van Gogh şöyle tanımlar: *"Mine are better... Mine are truer, deeper. I'll take my life of reality and hardship. That is not the road on which one perishes."* (Benimkiler daha iyi... Benimkiler daha gerçekçi ve daha derin. Ben gerçek ve meşakkat yolunu seçerim. Bu, insanın heder olacağı bir yol değildir.)⁸⁷

Van Gogh, izlenimcilik akımına ait bir ressamdı. Yeni şekillenen akımı ve onun temsilcilerini, dünyanın diğer yerinde olduğu gibi Avrupa'da da hemen kabullenemediler. Çünkü onlar *"eserlerinde çirkinlik ve ahlâksızlığı ele alırlar"* ve böylece *"acı gerçeği, onunla da gerçek güzelliği"* göstermeye çalışırlar. İlk bakışta paradoksal olan bu sözler aslında romanın mahiyeti ve mefkûrevî özünü oluşturur.

Eserde şiddetli heyecan ve abartı üstünlük taşır. Van Gogh karakterine ait özellikler olaylar eşliğinde bildirilir. Eserde her zaman parasız, aç ve derbeder gezen Van Gogh'un ömrü alt sınıf üyeleri olan madenciler, fahişeler, fakir çiftçiler arasında geçer. Onlarla birlikte acılı yaşam sürer. Her zaman onlarla sevgisini paylaşarak onlardan yardımını esirgemez. Madencilerin sefil halini görünce elindeki son kıyafeti de onlara verir. *"The suit of clothes he left with the old man who had fragile written across his back. The underwear and shirts he left for the children, to be cut and made into little garments."*

⁸⁷ Stone Irving. **Lust for Life**, Pocket books, New York, 1945, pp.181-182.

The socks were distributed among the consumptives who had to descend Marcasse. The warm coat he gave to a pregnant woman whose husband had been killed a few days before by a cave-in, and who had to take his place in the mine to support her two babies.” (Kıyafetini sırtına gevrek bir yazı ile yazılan ihtiyara bıraktı. İç çamaşırları ve gömleğini çocuklara küçük gömlekler dikilmesi üzere hediye etti. Çoraplarını Marcasse madeninde çalışarak vereme yakalananlar arasında paylaştırdı. Sıcacık paltosunu birkaç gün önce madende yaşanan kazada hayatını kaybeden erkeğin hamile duluna verdi; çünkü kadın iki öksüzüne bakmak için kocasının yerine çalışmak zorundaydı.)⁸⁸

Görüldüğü üzere Vincent’in tabiatı onun davranışlarıyla ifade edilir. Yazar böyle bir tasvirle Vincent’teki özveri ve şefkat duygusu ile karakterize edilen insancılık hissinin her şeyden üstün olduğunu ortaya koyar. Daha sonraki bölümlerde kaleme alınan olaylar da yazarın bu özelliğine dikkat ettiğini kanıtlar.

Eserde Van Gogh karakteri ile insancılık ve fedakârlık övülür. Ana mefkûre de budur.

N.Narmatov’un eserinde Özbek ressamın insanseverliği ve özverisi milli zihniyet çerçevesinde betimlenir. Yazar, kahramanını daha çok kendi değerlendirmesi ve beyan vasıtası ile ortaya koymaya çalışır.

Bunun yanında kahramanını, Özbek halkına özellikle de Surhan halkına özgü insan sevgisiyle yoğrulan olayların tasviri ile tanıtmaya çalışır. Ruzi Çariyev de tablolarında sıradan insanları işlemiştir. Çünkü sanatın özünü tüm âleme ve onun merkezinde bulunan insana karşı sevgi duygusu

⁸⁸ Stone Irving, **Lust for Life**, Pocket books, New York, 1945, p.69.

oluşturur. Böyle bir sevgisiz âlemi de âdemi de gerçek olarak yansıtmak imkânsızdır. Yazar, bu gerçeği derin bir şekilde idrak ederek kahramanlarının insana karşı sevgisini ön plana çıkarır.

Özetle, I. Stone'un *Yaşama Tutkusu* ve N. Narmuratov'un *Ruzi Çariyev'in Son Vasiyeti* adlı romanları ana kahraman seçme, konu ve mefkûre açısından ortak noktalara sahiptir. Ama tarihî toplumsal koşullar, milli zihniyet, tarihî kişi olan ana karakterin iç dünyası, yaşam tarzı, hayalleri ve çabaları arasındaki farktan dolayı ortaya çıkan ayrımın dışında yazarların tasvir ve olayları seçmedeki bireyselliği de bulunmaktadır.

Ruzi Çariyev'in Son Vasiyeti'nde *Yaşama Tutkusu*'ndan farklı olarak yer yer beyan, yazarın yaklaşımı, gazete yöntemi ağır basar; olaylar ardışık olarak gelişmez. Yazar, eserin üç noktasında üç farklı yapıdan yararlanır. Bu bölümlerde olaylar birbirinin devamı değildir. Ama onlar birbirini tamamlar nitelikte olup hadiseler farklı açılardan yaklaşmaya, farklı idrak kapılarını açmaya yöneliktir.

Nadir Narmuratov'un eserinde geleneksel ve modern romanın sentezi görülür. Kısacası söz konusu roman, Özbek edebiyatında özgün bir hadisedir.

7.6. Jack London ve Abdulla Kahhar'ın Sanatında Edebî Psikolojizm

XIX. Yüzyılın sonu XX. Yüzyılın başlarında faaliyeti ve eserleri ile dünya kamuoyunun dikkatini çeken Amerikalı yazar Jack London, onunla hemen hemen aynı dönemde yaşamış, aile ortamı ve hayat yolu ile ona yakın olan Abdulla Kahhar'ın da takdirini kazanmıştır. Edebiyat uzmanlarının kayıtlarına göre, Abdulla Kahhar Jack London'un sanatından

etkilenmiş bir yazardır. Abdulla Kahhar birçok hikâyesini, *Serap* adlı romanını kaleme alırken Amerikalı yazarın *Martin Eden*'inden, ayrıca da yazarın biyografisinden yararlanmıştır.⁸⁹

Jack London hayatta bir sürü zorluklarla, çelişkilerle karşılaşır ve daha sonra bütün yaşadıklarını eserlerinde yeniden canlandırır. Hayat gerçeklerini ele almış olmasından dolayı onun romanları, hikâyeleri ve oyunları tüm dünya okurlarının beğenisini kazanmıştır. Jack London'un hikâyelerinde kahramanın türlü ruh hallerine rastlarız. Yazar, âdeta kahramanın içinde bulunarak onun iç dünyasını keşfetmeye çalışır.

Abdulla Kahhar'ın hikâyeleri kısa hacimlidir. Abdulla Kahhar, Jack London gibi bir ya da birkaç olayın ayrıntılarına girmez. Yazarın hikâyeleri tabiatın bir karesinin yakalandığı fotoğrafa benzer. Hikâyelerde her sözcük, öge ve ayrıntı klâsik Doğu şiirinde olduğu gibi kuvvetli sembol yüklüdür ve bunlar vasıtası ile kahramanın iç dünyası keşfedilir.

Her iki yazarın eserleri arasında edebî psikolojizmin yapısal esası seviyesinde olan birer hikâye vardır. Bunlar Jack London'un *Büyük Sihirbaz*, Abdulla Kahhar'ın *Kör Gözün Açılışı* hikâyeleridir. Her iki hikâyede de kahramanlar, insan psikolojisine dayanarak amaçlarına ulaşırlar. Hikâyeler, psikolojik motifin yapısal esas seviyesine yükselmiş olması, olay örgüsü ile birbirine yakındır. *Hayat Sevgisi* ve *Bin Bir Can* hikâyeleri ise ortak mefkûreye sahiptir. Bu hikâyelerde hayat ve ölüm arasında bulunarak yaşam mücadelesi veren karakterler kaleme alınır.

⁸⁹ Nergisebigim Kabilova, **Jek London va Abdulla Qahhor ijodida badiiy psixologizm**, PhD tez özeti, Taşkent, 2020, s.24.

Martin Eden ile *Serap* arasında birçok ortak nokta bulunmaktadır. Bu ortak noktalar karakter seçme ve olayların gelişmesinde göze çarpar. Her iki romanın da ana karakteri bir sanatçıdır. Her ikisi de fakir bir ailenin evladıdır.

Eserin başlangıcında Martin de Seidî de anne babasını kaybederek yetim kalır. Her ikisinin de dünyadaki en yakın kişileri ablalarıdır. Seidî'nin bir ablası, Martin'in iki ablası vardır. Kan bağı olan ablalar öz kardeşlerine bir anne gibi şefkat duysalar da onlar Martin ve Seidî'nin yüksek hayallerini anlayamazlar. Babası, annesi, ağabeyleri ile birlikte tam bir aileye ve varlığa sahip Ruth gibi Minishan da annesi ve ağabeyinin yanında sevgi, koruma ve varlık içinde büyümüştür.

Her iki romanda da enişte karakteri vardır. Martin'in eniştesi Bernard Higginbotham ile Seidî'nin eniştesi Muhammed Receb ticaretle uğraşırlar. Her ikisi de karısını şefkatsizce aşağılar, kardeşleri yüzünden evde kavgalar yaşanır. Gertrude'un kaderi Martin'i ne kadar üzerse Seidî de ablasına bakarak kederlenir. Martin de Seidî de belli bir süre çaresizlikten dolayı eniştelерinin evinde kalmak mecburiyetinde kalırlar. Onlarla enişteleri arasında başkalarının asla anlayamadıkları hayaller yüzünden yani Martin'in yazar olma, Seidî'nin de okuma isteği yüzünden geçimsizlik yaşanır. Kahramanların hayatındaki önemli değişiklik ilahi aşkla sevecekleri sevgilileriyle karşılaştıktan sonra başlar. Ruth da Münishan da üst sınıfa ait olduklarından Martin ve Seidî için ulaşamayacak kadar uzaktadırlar.

Olaylar romanlarda birbirine benzer halde gelişir. Üst sınıfa ait varlıklı kızla evlenme arzusu Martin ve Seidî'yi aynı ızdıraba sokar, içlerinde uyuklayan gücün uyanmasını sağlar.

Martin de Seidî de sevgililerine layık olabilmek için tüm imkanlarını seferber eder. Martin ile Ruth arasındaki aşkı Ruth'un yakınları kabullenemedikleri gibi Münishan'ın ağabeyi Muhtarhan da iki genç arasındaki ilişkiye ciddi bakmaz. Olayların daha sonraki gelişmesi yazarların edebî amaçlarına göre farklı istikamete yönelir. Martin, kapitalizm ortamında müsait olan beklenmedik başarıya, büyük bir servete ulaşır. Seidî de müstebit rejimin binlerce kurbanından birine dönüşür. Çözüm, eserlerde birbirine benzer: doğanın büyük potansiyel hediye ettiği ve yüksek hayallerle yaşayan iki delikanlı sonunda benliğini kaybederler.

Martin Eden ile *Serap'ta* motifler arası ortaklık da söz konusudur. Nitekim, olaylar Martin ve Seidî için yeni olan ortama, yani birinin yabancısı olduğu kesime, diğerinin okul hayatına adım atması ile başlar. Hem Ruth'u hem Münishan'ı Martin ve Seidî'deki o ilk bakışta anlaşılan sağlam gençlik ruhu kendine çeker. Yani kızlar; aralarındaki sosyal uçurumu düşünmeye, delikanlıların yüksek manevi dünyası ile tanışmaya fırsat bulamadan doğal isteklerinin esiri olurlar. Her iki romanda da ilk görüşte aşk motifi vardır. Roman karakterlerinin işlenişinde de ortaklık göze çarpar. Delikanlılar sevgililerinin gözüne girmek için fırsat kollarlar. Martin ile Ruth'un, Seidî ile Münishan'ın görüşmelerinde vasıta olan şey, kitaplar ve mütalaadır. Bu durum romanlarda birbirine benzer tablo çizer. Romanlarda bisiklet detayı, bisikletle şehir dışına çıkma, yayımladıkları eserlerin değerini manşetlerle ölçme, yazarlık isteğinin sevgilisine kavuşmak yolunda bir vasıta olduğu, hayal kırıklığına uğrayan âşığın vaktiyle ulaşamayacağını zannettiği sevgilisini baş eğerek huzuruna geldiğinde reddetmesi gibi motifler ortaktır.

Yalnız, söz konusu ortak noktalar Abdulla Kahhar'ın romanının özgün olmadığı anlamına gelmez. Çünkü benzer olaylar farklı yazarlar tarafından işlenebilir.⁹⁰

Romanlarda dönemin psikolojisine uyum sağlayamayan karakterlerin dramı kaleme alınır. Karşılaştırdığımız romanlarda birbirinden tamamen farklı iki milli psikoloji vardır. Milli psikoloji daha çok aile içi ve yaşamla ilgili meselelerde kendini gösterir.

Jack London, kahramanın iç dünyasını ayrıntılı biçimde ve tedrici büyüme çizgisinde gösterir ve edebî psikolojizmin monolog, halüsinasyon, psikolojik paralellik gibi şekillerinden geniş çapta yararlanır. Abdulla Kahhar ise karakterlerinin ruh hallerini daha çok onların davranışları ile göstermeye çalışır. Düşünceler, duyguların aralıksız akımı ve diyalektiğini göstermeye (analitik ilke) fazla rastlanmaz.

7.7. Aman Muhtar ve Oscar Wilde'in

Edebî Estetik Dünyası

Karşılaştırmalı edebiyat biliminin esas konusu olan, edebî ilişkiler, etkileşim, benimseme, tipolojik benzerlikler ve milli edebiyatların gelişmesine yönelik çalışmalar filoloji için büyük önem arz etmekle birlikte büyük merak konusudur da. Edebiyat alanında son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalara baktığımızda komparativistiğin ne kadar geniş bir alan olduğunu müşahade ederiz. Biz de bir tek çalışmayla ayna, portre, sembol ve motiflerin nesir ve şiirdeki yerini araştırmanın yetersiz olduğu kanısıyla edebî eserlerdeki ayna, resim sembollerinin mefkûrevî estetik vazifesini Özbek ve Batı edebiyatına ait birkaç nesrî eser örneğinde işlemeyi

⁹⁰ Umarali Narmatov, "Adabiy o'xshashliklar xususida" // "Narmatov U. Yetuklik", **Edebiyat ve Sanat**, Taşkent, 1982, s.120-133.

çalışmamızın esas amacı olarak seçtik. Bu doğrultuda karşılaştırma yönteminden geniş çapta yararlandık.

Çalışmamızda Özbek edebiyatında ilk defa Oscar Wilde'nin sanatı ele alınmakta. Bunun yanı sıra Aman Muhtar'ın eseri ilk defa Oscar Wilde'in eseri ile kıyaslanarak araştırılmaktadır. Çalışmamızın ana konusu olarak farklı dönem, coğrafi konum, toplumsal siyasal düzen ve edebî-estetik ortamda yetişen iki yazar seçildi. Onlardan biri sanat hayatının büyük bir kısmı XX. Yüzyılın son çeyreği ve XXI. Yüzyılın başlarına rastlayan, Özbek modern edebiyatının temsilcisi Aman Muhtar; diğeri de daha çok XIX. Yüzyılın son çeyreğinde eserler veren ve estetizm akımının kurucusu, İngiliz yazarı Oscar Wilde'dir.⁹¹

Araştırma için bu yazarların seçilmesinin nedeni onlara ait *Ayna Karşısındaki Adam* ile *Dorian Grey'in Portresi* romanlarıdır. Aman Muhtar'ın romanında ayna (Sirac öğretmenin aynadaki aksi), Oscar Wilde'in romanında da portre (Dorian Grey'in gençken çizilen resmi) esas semboller olarak karşımıza çıkar. Her iki roman da yazarların sanatsal poetik hayatında büyük öneme sahip olup her yazar söz konusu eserleri ortaya çıkana kadar belli bir evrim serüveni yaşamıştır. Yani ayna ve portre sembollerine esas teşkil eden eserler sanatsal arayışın meyveleridir.

XX. yüzyılın 90'lı yıllarına gelindiğinde hem şekil hem anlam açısından farklı olan, halk efsaneleri ve masalları motifi ile geliştirilen gerçekçi nesirden farklı romanlar verildi. *Bin Bir Kılık* (1994), *Ayna Karşısındaki Adam* (1996), *Kadınlar Ülkesi ve Saltanatı*, *Öf* (1997), *Eflâtun* (1998) gibi

⁹¹ Nergize Tairova, **Badiiy adabiyotda ko'zgu va surat ramzlarining g'oya-viy-estetik vazifalari (Omon Muxtor va Oskar Uayld asarlari asosida)**, PhD tez özeti, Taşkent, 2018, s.68-79.

eserler bu cümledendir. *Bin Bir Kılık* biri diğerinin devamı olmayan, sadece edebî mefkûrevî mantık noktasında birbiriyle buluşan üç ayrı hikâyeden oluşmaktadır.

Aman Muhtar'ın birçok eserinde semboliklik önemli yer tutar. Tarihî konunun işlendiği *Eflâtun* bunun örneği olabilir. "*Eserde sehra, kuyu, tas, sandık, su gibi semboller bulunur. Demek ki şartlılık baskındır.*"⁹² Eserde efsane ve masallara özgü unsurlar da net biçimde göze çarpar.

Aman Muhtar'ın *Yokuştaki Harabe*, *Bin Bir Kılık*, *Ayna Karşısındaki Adam* romanları birlikte *Dört Taraf Kible* (2001) üçlemesini oluşturur.⁹³ *Doğu Defteri* olarak adlandırılan bu üç romanda, yazarın sanat hayatının önemli evresi nitelendirilir.

Aman Muhtar'ın eserleri birbirini tekrar etmez. Bu eserlerde insan düşüncesinin farklı yönleri; edebî karakterler, semboller yardımıyla aydınlatmaya çalışır. "*İnsanın doğasında hem iyilik hem kötülük vardır.*" felsefesine dayanan yazar geleneksel "*iyi ve kötü karakter*" görüşünden vaz geçer.

Aman Muhtar'ın *Ehli Aşk* ve *Büyük Temizlikçi* adlı romanlarından oluşan *Nevaî ve Ressam Ebulhayr* kitabı 2006 yılında yayımlandı. 2009'da yayımlanan *Adamlar Gülmeli* adlı kitabına yazarın aynı adı taşıyan romanı ve küçük eserleri alınmıştır. 2010 yılında yayımlanan *Karı Padişaktır* kitabından *Kadın Padişaktır*, *Eğilmiş Baş* ve *Meydan* romanları yer almaktadır. Aman Muhtar ayrıca *Ağaçlar Pervazı*, *Şöhret Hoca* adlı eserlerin de yazarıdır.

Aman Muhtar'ın sanatıyla karşılaştırmak üzere seçtiğimiz İngiliz yazarı Oscar Wilde Avrupa ve dünya edebiyatında

⁹² Muhammed Ali, Quntu sabot bilan tiklangan qasr, **Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı**, S.23, 1998, s.3.

⁹³ Sabir Mirveliyev ve Rıhsiy Şakirova, **O'zbek adiblari**, Fan Yay., Taşkent, 2007, s.176.

estetizm akımının parlak temsilcisi, şair, nasir, deneme ve oyun yazarı olarak bilinir. Oscar Wilde oftalmoloji doktoru ailesinde dünyaya gelir.

Oscar, çocukluktan fenomenal yetenek sahibi olup çevresine ciddiyet ve titizlikle bakar, üstüne başına çok dikkat eder, güzel ve çekici kıyafetler giymeyi severdi. 1871-1874 yıllarında Dublin Üniversitesi'nde öğrenciyken eski dilleri ve Ellada kültür mirasını öğrenmeye gayret etti. Bu da Oscar Wilde'nin estetik bilgilerinin gelişmesinde temel rol oynadı. Daha sonra (1874-1877) eğitimine İngiltere'nin Oxford Üniversitesi'nde devam etti ve tüm sosyal derslerde başarı göstererek hassas edebî zevkini geliştirdi.

Oscar Wilde, 1875 yılında İtalya'ya seyahat gerçekleştirdi. Bu seyahata ait izlenimlerini döktüğü *Ravenna* adlı şiiri için 1878'de Oxford Üniversitesi'nin en başarılı mezunlarına takdim edilen Newdigate Ödülü'ne layık görüldü.

Oscar Wilde'nin muasırları olan Balzac, İvan Turgenev, Lev Tolstoy, Fedor Dostoyevskî'lerin sanatını takdir etmekle birlikte kendi sanatında gerçekçilik ilkelerini kullanmak istemedi. *Yalanın Yozlaşması* başlıklı makalesinde “*hayat, sanatı taklit eder*” diye vurgulamıştır. Böylece sanatı hayattan üstün tutar, hayattansa sanatın güzelliği, çekiciliği ve füsunkârlığını tercih eder.

Rus edebiyatında Oscar Wilde'nin sanatını araştıran A.Volinskî'ye göre “*yazar, dış dünyayı cansız ve kaba olarak inkâr eder.*”⁹⁴ Genel olarak, Oscar Wilde'nin düşünceleri çok çelişkili olarak görülür. Bazı yazılarında estetizm ve bireycilik mefkûrelerini desteklerken, diğerlerinde İngiltere'deki burjuva toplumunu sertçe eleştirir. Başka eserlerinde,

⁹⁴ Boris Gilenson, *İstoriya zarubejnoj literaturı ot antiçnosti do seredinıXIX veka*, Yurayt Yay., Moskova, 2008, s.215.

özellikle masallarında şekil ve anlam bakımından estetizmden uzaklaştığı görülür. Aslında masal türü Wilde için daha kolay olup, yaşamsal problemleri yazarın yabancı olduğu naturalist detaylara inmeden kaleme almıştır. Onun masalları lirizm ve mistiklikle yoğurulmuştur. Wilde'nin masalları net ve güzel yapıya sahip olup, çoğunlukla içli bir ahenkle anlatılır. Bu yönüyle hikâyeye yakındır.

Oscar Wilde masallarında burjuva toplumunun anlamsız hayatına benzemeyen, parlak ve renkli yeni bir âlemi kaleme alır. Masallarda yazara özgü fantezi, üslup güzelliği anlaşılır. Oscar Wilde'nin bu dönemde yazdığı hikâyeleri *Kentervil Hortlağı* (1887), *Lord Arthur Savile'in Suçu* (1891) da özgünlüğü ile ayrılır.

Oscar Wilde'nin sanatını araştıran uzmanlar (R.Ellmann, Y.Kovalev, A.Zverev) onun masal dışındaki yapıtlarında da masalımsı-mitolojik karakterler, motifler, olay örgüsü ve üslubun kullanılmasını yazarın dünyayı mucizelerle dolu, masalımsı olarak kabul etmiş olması ile açıklarlar.

Yazarın estetik düşüncelerindeki çelişki tek romanı olan *Dorian Grey'in Portresi*'ne de yansımıştır. Romanın yazılış sebebi şöyledir: Günün birinde yazar ressam dostu Basil Ward (romanda Basil Hallward) atölyesinde kumral, yakışıklı bir genci görür ve böylesi eşsiz güzelliğin gün gelip zaman ve ihtirasın pençesinden kurtulamayacağını söyler. Buna karşılık ressam, onun asıl halini, zamanın etkisinden korumak için portreyi tekrar ve tekrar yaratmaya hazır olduğunu söyler. Roman kısa bir sürede, yani “bir çırpıda” tamamlanır. Eserde yazarın o güne kadar yazdığı masal, hikâye ve denemelerinde ileri sürdüğü mefkûreler ifade edilir. Yazar, roman üzerine gerçekleşecek tartışmaları sanki önceden bilmiş gibi eserin mukaddimesinde: “*There is no*

such thing as a moral or immoral book. Books are well written, or badly written. That's all." (Ahlâklı veya ahlâksız kitap diye bir şey yoktur. Kitaplar ya iyi yazılmıştır ya da kötü. Hepsi bu.) demiştir.⁹⁵

Oscar Wilde'nin sanatsal estetik dünyasının gelişmesinde sanat kuramcıları olan John Ryoscin, Walter Peyter'in görüşleri önemli yer tutmuştur. *Dorian Grey'in Portresi* yazarın geliştirdiği estetizm teorisinin sanata yansımasıdır. Aman Muhtar'ın 1990'lı yıllarda verdiği *Bin Bir Kılık*, *Ayna Karşısındaki Adam*, *Kadınlar Ülkesi ve Saltanatı*, *Öf*, *Eflâtun* gibi romanları şekil ve anlam açısından bu dönem edebî süreci için yenilik olmuştur. Bu romanlarda halkın efsane ve masallarına ait motifler, Doğu felsefesi ve edebiyatı, Ali Şir Nevaî mirası ve modern Batı edebiyatına özgü ruhsal âlem tabloları iç içedir.

Özetle, Oscar Wilde'nin *Dorian Grey'in Portresi* ile Aman Muhtar'ın *Ayna Karşısındaki Adam* yaklaşık bir asırlık süre içinde ve farklı toplumsal siyasal ortamda verilmiş olmalarına rağmen, onları insanın doğasına özgü iyilik ve kötülük savaşı, ruh özgürlüğü ve köleliği gibi konular, eserin mefkûrevî anlamda önemli yer tutan sembolik karakterler aynı noktada birleştirir.

7.8. Ali Şir Nevaî ve William Shakespeare'in Sanatının Karşılaştırılması

Edebî söz ustaları olan Nevaî ile Shakespeare'in mirasına ait tipolojik benzerliklerin önemli yönleri üzerinde dururken onların bakış açısında değeri yüksek olan aşk konusunu ihmal etmemeliyiz. Ali Şir Nevaî'nin eserini (*Leyla ile Mecnun*)

⁹⁵ Oscar Wilde, *The Picture of Dorian Gray* // www.planetebook.com.

Shakespeare'in eseri (*Romeo ve Juliet*) ile karşılaştırmak onun XVII. Yüzyıldan itibaren bilimsel analize tabi tutulmaya başlayan sanatını dünya edebiyatı genelinde araştırma yolunda bir deneme olduğunu söylersek, yanlış olmaz. Sanatçılar aşk konusunda yüksek değere sahip eser vermeye çalışırken esas konu olarak acıklı sevgi tarihini seçerler.⁹⁶

Aynı zamanda Romeo ve Juliet'in aşk tarihi de İtalyalı sanatçılar tarafından birkaç defa işlenen Matteo Bandello öyküsü (1554) gibi bu aşkı tüm Avrupa'ya meşhur kılmıştır. Bu aşkın tarihini Fransız dilinde Pierre Buato yarattı. (1559) Fransızcadan William Peytner İngilizceye çevirerek yayımladı. İngiliz şairi Arthur Brooke *Romeo ve Juliet'in Acıklı Tarihi* adlı destanı yazdı. Doğu düşünürü "Allah'ın kudretinin belirtisi" olan büyük duyguyu *Mahbubu-l kulub* adlı eserinde çok güzel tanımladı.⁹⁷ Leyla ile Mecnun'da da aşk meselesine ait düşüncelerin aktarıldığı beyitler ortaya konuldu:

*Ey aşk, garip kimyasın,
Bal ayine-i cihannümasın.
Hem zatına derc kimyalığ,
Hem ayine-i cihannümalığ.*⁹⁸

Açıklaması:

*Ey aşk, garip kimyasın,
Belki de ayna-yi cihannümasın.
Senin zatına kimya dercedilmiştir,
Cihannüma aynası derecesindedir.*

Nevaî'nin kaydettiğine göre aşk hem kimyadır hem ayna-i cihannümadır. Aşk yaklaşırsa vücudu çamurdan başkası

⁹⁶ Halide Mamatkulova, *Alisher Navoiy va Vilyam Shekspir ijodida badiiy tamoyillar mushtarakligi va o'ziga xoslik ("Layli va Majnun" dostoni hamda "Romeo va Julietta" tragediyasi misolidi)*, PhD tez özeti, Taşkent, 2009, s.24-49.

⁹⁷ Bakınız: Ali Şir Nevaî, *Mahbub ul-qulub*, Taşkent, 1983, s.49.

⁹⁸ Ali Şir Nevaî, *Mukammal asarlar to'plami*, Fan Yay., Taşkent, 1992, c.IX, s.293.

olmayan insanın yüzünü, tenini parlak bir altına dönüştürür. Bununla da yetinmez onu ateşte yakarak tamamen eritir. Bunun beraberinde onun vücudu ve ruhu altın gibi pak olur. Paklanma sürecinde onun vücudu tüm kusurlarından arınarak erdem kazanır ve kemale ulaşır.

Shakespeare'in eserinde de aşk konusu birçok yönden yorumlanır. Şairin karakterleri bu konuda farklı koşullarda farklı düşünür. Eserde aşk hakkında önce hizmetçiler konuşur. Onlar için aşk kızlarla birlikte yapılan bir eğlencedir. Dadının da Juliet'in çocukken düşmesi ile ilgili hatıralarına dayanarak söyledikleri onlarınkinden pek farklı değildir. Eserde Benvolio ve Mercutio aşkı konuşurlarken hizmetçilerin kaba ve bayağı sözlerinden farklı olarak genç asilzadeler böyle aşağılık duygudan nefret ederler ve Romeo'nun sevgisiyle dalga geçerler.

Batı düşünürü Shakespeare oksimorondan verimli bir şekilde yararlanarak aşk tavsifinin en güzel örneklerini ortaya koyar: a brawling love-kavgacı aşk; a loving hate-sevgili nefret; a heavy lightness-ağır hafiflik; a cold fire-soğuk ateş; a sick health-hasta sağlık. Bilgin şair aşk tarifine devam ederken poetik bir maharetle onun ateş gibi yakıcı olduğunu, bu ateşin âşığı göz yaşlarından oluşan denizde boğduğunu beyan eder.

Doğu ve Batı'da aşk konseptine yaklaşımda yakınlık vardır. Aşkın edebî çözümünde de fikrî benzerlik bulunmaktadır. Bunu V.M.Jirmunskî şöyle kaydeder: *"Dünyevi aşk (aşkı mecaz) konsepti Hakka olan aşkın mecazı olarak tasavvuf gelenekleri ile ilgilidir."*⁹⁹ Tasavvufun klâsik Doğu şiirine,

⁹⁹ Viktor Jirmunskî, **Sravnitelnoye literaturovedeniye**, Nauka Yay., Leningrad, 1979, s.182.

özellikle *Leyla ile Mecnun*'un aşk konseptine etkisi bilim dünyasında bilinen gerçektir.

Leyla ile Mecnun'da da *Romeo ve Juliet*'te de kahramanların dramı kaleme alınırken haksızlık ve adaletsizlik kınanır. “Çelişki kahramanların duygularından doğmaz... Dram, düşmanlık dünyası ile kahramanların güzel duygusunun çarpışmasından meydana gelir.”¹⁰⁰ Her iki eserde de kahramanların davranışlarını yönlendiren 5 ana kare vardır:

1. İlk görüşme.
2. Aşk itirafı.
3. Ayrılık.
4. İstenmeyen kişi ile evlenmeye zorlama.
5. Son.

Her iki eserde aşk, geleneksel ilişkiler kuralını çiğner. *Leyla ile Mecnun*'da sosyal eşitsizlik söz konusu olup Leyla'nın babası “divane” Kays'a kızını vermeye utanır.¹⁰¹ *Romeo ve Juliet*'te aileler arasındaki ezeli düşmanlık buna engel olur. Romeo ve Juliet gizlice nikâhlanırlar. Bu konuda anne babalarını haberdar etmezler. Onların onayını alamayacaklarını bildiklerinden gizlerler. *Leyla ile Mecnun*'da sadece Mecnun anne babasının isteğine karşı çıkar. Leyla ise anne babasının emrine tabi olur. Her iki yazar da kahramanlarının özgünlüğüne dikkat ederler.

Her iki eserde de sevgililer helak olur. Mecazi aşk vücudu yok der. Romeo'nun ölümü Juliet'in, Leyla'nın ölümü de Mecnun'un bedenen ölümüne sebep olur. Leyla'nın annesine vasiyeti gereği ikisini aynı kefene sararlar ve aynı mezara koyarlar. Sevgililer bu şekilde ebediyen birbiriyle kavuşurlar:

¹⁰⁰ Aleksandr Anikst, **Tvorçestvo Şekspira**, Nauka Yay., Moskova, 1963, s.228.

¹⁰¹ Necmiddin Kamilov, **Tasavvuf**, Birinci kitap, Yozuvchi Yay., Taşkent, 1996, s.225.

*Kirdi iki cisim bir kefenge,
Yok, yok, iki ruh bir bedenge
Danedek olub iki beden bir,
Dane kabuğu kibi kefen bir
Yaşurdi çu ay-u kün yüzün abr,
Çün gör bir irdi, boldi bir kabir. (s.292)*

Açıklaması:

*Girdi iki vücut aynı bedene,
Hayır, hayır, iki ruh aynı bedene,
Tane gibi oldu iki beden; bir,
Tane kabuğu gibi kefen bir.
Ay, gün ve bulut yüzünü gizledi,
Mezar bir idi, oldu bir kabir.*

Yukarıda beyan edilenlerden şu sonuçlara varabilir: Nevaî ile Shakespeare'in ileri sürdüğü fikirler arasındaki benzerliğin sebebi edebî ilişki ve üslupların etkisi değil, belki de eserlerin yazıldığı dönemin problemleri, halleri ve bunları edebî açıdan kaleme alma konusunda yazarların yeteneği, düşünce imkanlarına dayanır. Nevaî ve Shakespeare, insancılığı harekete geçiren tüm ilkeleri sanatsal, bilimsel, toplumsal faaliyetlerinde ifade etmeye çalıştılar. Bunu onların devlet başkanı ve milli dilin makamını yükseltme, milli dilin gelişmesini sağlama, bireyin hürriyeti ve insan sevgisi gibi meselelerde ileri sürdükleri ortak düşüncelerde net bir şekilde görebiliriz.

Ali Şir Nevaî'nin *Leyla ile Mecnun*'unu Shakespeare'in *Romeo ve Juliet*'i ile karşılaştırılması iki büyük sanatçının aşk konseptine yaklaşımda benzer fikre sahip olduklarını gösterir. Her iki sanatçıya göre kamilliğin muhteşem temeli de, zirvesi ve sönmez ışık kaynağı da aşktır. Batı Uyanış dönemi düşünürü dikkatleri insanın kendi güzelliğine, bedenî

ve batınî kamilliğine (yüksek erdem sahibi olmasına) çekerek bu kamilliği eserlerinde ifade etmeye çalışır. Ona göre güzel insan muhakkak güzel dünya hayatına sahip olmalıdır.

Doğu Uyanış dönemi düşünürü de tüm dikkatini insanın ruhsal kamilliğine yöneltir. Onun için güzel dünya hayatı ana hedef olmayıp baki ruhsal yükselme yolunda sadece bir sınav aracıdır. Ali Şir Nevaî ile Shakespeare'in analize çektiğimiz eserlerinin temelinde bu fikir ve ayırım vardır. Buna rağmen her iki şair de dünya güzellikleri arasında aşkı, güzelliğin ana kaynağı olarak bilir. Kahramanlar dünyadaki büyük manevi güç olarak aşkı bilirler. Onun ilahi kudretine dayanarak yaşarlar. Bu inanç onları insan olarak eşsiz yüksekliklere yani hayat, dönem, âlem ve âdem mahiyetinin kökenini belirleyen fikir genişliklerine götürür.

7.9. Bahçesaray Fıskıyesi ve Mirtemir'in Sanatı

Bahçesaray Fıskıyesi, A.S.Puşkin'e büyük ün kazandıran eserdir. V.M.Jirmunski'ye göre söz konusu eser J.Bayron'un *Korsar* adlı şiirinin etkisiyle meydana getirilmiştir.¹⁰² *Bahçesaray Fıskıyesi*, Özbek edebiyatında Mirtemir'in *Su Kızı* adlı şiirini kaleme almasına neden olmuştur.¹⁰³

Bahçesaray Fıskıyesi'nin *Tatar Koşuğu* adlı bölümünde tutsak Meryem'in hayatı hikâye edilir. Bu acıklı hikâye esere epik anlam kazandırmış, neticede kahramanların duygu ve düşünceleri bir bütün süjeyi meydana getirmiştir. Bu bağlamda bakıldığında Puşkin ve Mirtemir'in destanlarındaki ortak noktalar şunlarda görülür:

¹⁰² Dilraba Kuvvetova, ““Boqchasaroy fontani” poemasi va Mirtemir ijodi”, “Dünya Edebiyatı”, **Disiplinin Okutmanın Güncel Meseleleri Bilimsel Konferansı Kitabı**, 18 Kasım 2011, s.45-49.

¹⁰³ Viktor Jirmunski, **Bayron i Puşkin**, Nauka Yay., Leningrad, 1978, s.116.

1. Her iki şiir de masal ruhunda yaratılmıştır. *Bahçesaray Fıskıyesi*'nde masallara özgü geleneksel başlama yoktur. *Su Kızı* ise böyle bir başlangıca sahip. Her iki eserdeki karakterler masalımsı. Nitekim, Puşkin'in şiirinde padişah Taroy, Zarema, Meryem, Meryem'in babası, ağabey; Mirtemir'in eserinde ise sultan, ihtiyar, ihtiyarın kızı Arzu, harami Ali Baba gibi karakterlere rastlarız. Bu da ruhsal manevi açıdan benzer karakterleri meydana getirmiştir.

2. Her iki eserde de *şefkatli babalar ve kızlar karakteri* vardır. *Bahçesaray Fıskıyesi*'nde Meryem aşağıdaki dizelerle tasvir edilmiştir:

*Uning yumşak sevimli nazı,
Tabiati, leziz avazı.
Yanib turgan mavi közleri.
Dane-dane şirin sözleri
Bir-biriden cazibedardı;
Hemmeside acib küç bardı.¹⁰⁴*

Açıklaması:

*Onun yumuşak hoş nazı,
Tabiati, leziz sesi.
Parıldayan mavi gözleri,
Tane tane tatlı sözleri.
Birbirinden daha çekiciydi,
Hepsinde acayip bir güç vardı.*

Su kızı'nda ise Arzu şöyle tasvir edilmiştir:

*Bolar iken çalning bir kızı,
Şemşad uning boyige huştar.
Lebi piste, yüzi kırmızı,
Destar elma kibi zeb nakşdar.*

¹⁰⁴ Aleksandr Puşkin, "Seçilmiş Eserler", **Edebiyat ve Sanat**, Taşkent, 1999, s.171.

Saçlarig e ilhak mecnuntal.

Koşığıge bülbüller humar.

*Közi şehla ve tilleri bal.*¹⁰⁵

Açıklaması:

Bir ihtiyarın bir kızı varmış,

Şimşad ağacı onun boyuna hayran.

Dudağı fistic, yüzü kırmızı,

Kızıl elma gibi gayet süslü

Salkım söğüt saçlarını hasretti

Şarkısına bülbüller hayran

Gözü şehla ve dilleri bal.

Dikkat edilirse kahramanların portresindeki özgünlük millilikle ilgilidir. Puşkin, karakterini mavi gözlü olarak, Mirtemir de şeyla (büyük ve parlak) gözlü olarak betimler. Karakterler arasındaki ruhsal manevi yakınlık dış görünüşlerinin yanı sıra yeteneklerinde de göze çarpar. Çünkü Meryem de Arzu da şarkı söyler. Mirtemir klâsik Doğu edebiyatındaki geleneksel benzetmeleri (boyun şemşada, dudağın fıstığa, yüzün kırmızı elmaya benzetilmesi gibi) ustalıkla kullanır.

Bahçesaray Fıskıyesi'nde:

Ameldarlar, baylar izme-iz

Arkasidan izleb yürerdi.

Yigit-yeleng "Ah..." dib oyide,

Azab çeker idi koyide.

Açıklaması:

Yönetici ve zenginler onun

Peşinden yürür dururdu

Delikanlı gençler "Ah" diye,

¹⁰⁵ Mirtemir, "Asarlar", **Edebiyat ve Sanat**, Taşkent, 1971, c.2, s.385.

Onun yüzünden acı çekerlerdi.

Su Kızı'nda:

Körge közning kıvançı iken,

Körge yigit kalmas sevgisiz...

Açıklaması:

Gören gözün kıvancıydı,

Gören yiğit kalmaz sevgisiz.

Böylece kızların gâyet güzel oldukları ifade edilir.

3. Olay örgüsünde benzerlik. Meryem, Tatarların Polonya'ya saldırısı esnasında padişah haremine getirilir. Arzu'yu ise harami Ali Baba, çeşme başından kaçırarak saraya getirmiştir. Tutsak kızların haremdeki hayatında uygunluk vardır. Burada şairler, kadınların erksizliği konusunu hayat kareleri ile işlemeye çalışır. Bu, aynı zamanda iyilik ve kötülük arasındaki savaşı da yansıtır. Garov ve sultan kötülüğü temsil eder, Meryem ile Arzu ise erksizliğin kurbanı olarak karşımıza çıkar. Her iki eser de acıklı bir şekilde son bulur. Yani Meryem “*terk-i ömür*” eyler. Arzu da haremde çocuk sahibi olur ve kızıyla birlikte kendini deryaya atar.

4. Ortak epik mekan. Her iki eserde esas olaylar padişah haremde gerçekleşir.

Görülmektedir ki Mirtemir Puşkin'in *Bahçesaray Fıskıyesi* şiirinden etkilenmiştir. *Su Kızı*'nın özgünlüğü ise onun milli renklerle ifade edilmiş olmasındadır. Bu da Özbek edebiyatında, dünya edebiyatının estetik deneyimlerinin farklı şekillerde ortaya çıktığını gösterir.

7.10. Nâmatak (Kuşburnu) Şiirinin Rusça Tercümeleri Örneğinde Şiir Yorumunda Eşdeğerlik ve Yeterlilik

Şiir tercümesinde orijinalin poetik ölçüleri olan şekil (kafiye, vezin, hece sayısı, ahenk, musikilik) ve anlama (imge-

sellik, leksik kaynaklar ve sembolizm, leksik resurslar ve stilistik şekiller) yeterli veya eşdeğer derecede yaklaşılabilmek; şairin duygu, amaç ve fikrinin yeniden yansımaları sağlar.¹⁰⁶

Tercümanın orijinal metnin tüm poetik unsurlarını koruyarak *yeterli* veya *eşdeğer* tercümeyi ortaya çıkarması özellikle şiirlerde oldukça zor bir süreçtir. Burada zorluk özgün metindeki şiir sanatları, ifade unsurları gibi işlevsel birimlerin başka bir dil çerçevesinde tam bir eşdeğerlik kazanamamasında görülür. Edebiyatçı Ş.Siraciddinov bu durumu şöyle tanımlar: *“Tercümenin ana görevi; tercüme metnin orijinal metne iletişimsel açıdan tam olarak uymak ve orijinal okurunun imkanlarına eşit derecedeki edebî zevki anlamsal ve yapısal uygunlukta tercüme okuruna takdim etmektir.”*¹⁰⁷

Şiir tercümesinde bu tür zorlukları geçmek amacıyla asıl metin deformasyonuna (kaybedişler, eklenmeler, değişiklikler vb.) ve tanımlama açığına (işlevsel birimlerin uyumsuzluğu) yol verilir. Yani şiir tercümesinde yukarıda sayılanlardan herhangi birine ihtiyaç duyulur. Bunları dikkate alarak tercüman şekil ve anlamı yeniden yaratmak üzere serbest yaklaşım yolunu seçebilir. Bu durum, tercüme nazariyesinde serbest yaratıcılığa imkan tanır ve bu imkânın yanında belli ölçülere uyulması gereklidir. Tercümeye çevirmen tarafından poetik anlam ve şekli yeniden yaratmak üzere serbest yaklaşım yolu seçilirken orijinalin eşdeğer ve yeterli tercümesinin gerçekleştirilmesi çevirmenin tereddüde

¹⁰⁶ Dilnavaz Selimova, **She'riy tarjimada muallif badiiy niyati va poetik mahoratining qayta ifodalanishi (G'afur G'ulom va Oybek she'rlarining tarjimalari misolida)**, PhD tez özeti, Taşkent, 2018. s.159.

¹⁰⁷ Şuhrat Siraciddinov ve GülnazAdilova, **Badiiy tarjima asoslari**, Mumtoz So'z Yay., Taşkent, 2011, s.16.

düşmesine neden olur. Çevirmen, şiir tercümesinin yeniden yaratılamaması durumunda değişiklik ve kaybedişlere yol vermeden eşdeğer ve yeterli tercüme sonuç verir mi, sorusunu cevaplamaya çalışır. Oysa yeterlilik orijinalle tercümenin birbiriyle eşit olan “*tam*” neticesidir.

Yeterli tercümede orijinal metin anlamsal, estetik ve işlevsel bakımdan değişikliğe uğramadan azami derecede yeniden işlenir. *Yeterlilik* kavramı özgün metinle tercüme metni arasına konulan eşitlik işareti sonucudur. Bu durumda iki metin birbiri ile şekil ve anlamca, kelime kelime yakınlık oluşturarak pragmatik, üslup açısından aynı görünüşe sahip olur. Bu tür tercümede ekleme, yok etme gibi serbestilere yol verilmemesi esas şartlardan biridir. Dil bilimciler, edebiyat ve çeviri uzmanlarının eşdeğer ve yeterli tercüme kavramının birkaç konsepti üzerinde çalışmış olmalarına rağmen tercüme teorisinin bu iki önemli kategorisi hâlâ bilimsel tartışmalar dairesi içinde kalmaktadır. Ünlü Rus dil bilimcisi Prof. L.Nelyubin eşdeğer ve yeterli terimlerini hazırlamış olduğu *Tercüme Bilimi Terimlerinin Açıklamalı Sözlüğü*’nde, uzmanların ileri sürdükleri tanımların ortak noktalarını alarak eşdeğer ve yeterli kavramların genel tanımını birkaç versiyon şeklinde takdim eder. Bu tanımların birinde “*eşdeğerlik mahiyet itibarı ile üç bileşenden oluşur*” denir. Bu bileşenler:

1. Orijinalin anlamını tercümede doğru, net ve tam bir şekilde geliştirme;
2. Orijinal dil birimlerini doğru bir şekilde ulaştırma;
3. Tercüme edilmekte olan dilde ilk metin (orijinal) dilinin tam olarak yeniden yaratılması olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Lev Nelyubin, **Tolkoviı slovar po perevodovedeniyu. Trete izdanie, pererabotannoe, Flinta**, Nauka Yay., Moskova, 2003, s.253.

L.Nelyubin'in vurguladığı gibi, *eşdeğerlik* tercüme metni ve orijinal metnin azami derecede uygunluğu, eşitliğidir. Kanaatimizce, *eşdeğer tercüme* orijinal anlamın eşdeğerlik türlerinden birinde yeniden yaratılmasıdır. Görüldüğü üzere L.Nelyubin'in tanımladığı yeterlilik mahiyeti eşdeğerlik mahiyeti ile genel anlamda uyum sağlar, yani *“orijinal anlamın doğru, net ve tam ulaştırılması”* eşdeğerliğin *“orijinal anlamın tercümeden azami derecede uyum sağlamasını”* gerektirir. Dil bilimi kaynaklarında eşdeğerlik dereceleri, çeşitleri hakkında uzmanların farklı açıklama ve nitelendirmeleri sunulur. Ş.Siraciddinov yeterlilik ve eşdeğerliği tercümenin vazifeleri olarak nitelendirir: *“Tercüme metninin orijinal metne iletişimsel açıdan tam olarak uymak ve orijinal okurunun imkanlarına eşit derecedeki edebî zevki anlamsal ve yapısal uygunlukta tercüme okuruna takdim etmektir.”*¹⁰⁹

Uzmanlar; kısmen, tam, salt ve görece gibi eşdeğerlik çeşitlerini birbirinden ayırırlar. Nitekim Prof. Y.Retsker *Tercüme Nazariyesi ve Tercüme Uygulaması* adlı ders kitabında *“kısmen ve tam”* veya *“görece ve salt”* eşdeğerlik türleri hakkında bilgi aktarırken salt ve tam eşdeğerliği şöyle açıklar: Tam eşdeğerlik, tercümede kelimenin bütün anlamlarına tamamen uyan kelimeyi kullanmaktır.¹¹⁰ Y.Retsker'in teorisinde L.Nelyubin'in tanımladığı orijinal anlama azami derecede uygunluk salt eşdeğerlik şartları ile uygundur. Keza, yeterlilikte *“orijinalin dil birimlerinin doğru ulaştırılmasını”* gerektiren şartlar kısmen veya görece

¹⁰⁹ Şuhrat Siraciddinov ve Gülnaz Adilova, *Badiiy tarjima asoslari*, Mumtoz So'z Yay., Taşkent, 2011, s.16.

¹¹⁰ Yakov Retsker, *Teoriya perevoda i perevodčeskaya praktika. Očerki lingvističeskoy teorii perevoda (Naše naslediye)*, Valent Yay., Moskova, 2007, s.15.

eşdeğerlik ölçüleriyle örtüşür. Çünkü eşdeğerliğin *kısmen* veya *görece* kategorisi orijinalin kimi özelliklerini, unsurlarını eşdeğerlik derecesinde tercümeyle yaklaştırırken; *salt* ve *tam* eşdeğerlik bunun aksine, orijinalin tüm tür, vezin, anlam ve şekil unsurlarıyla eşit değerle eşleşebilmelidir.

Bu tahminlerden yola çıkarak şiir tercümesinde serbest yaklaşım sadece görece ve kısmî eşdeğerlikte sonuç verir. İki dil sistemi ve iki toplumsal kültürel hayat birbirinden farklı olduğundan vezin, şekil, ahenk, millilik, dönemin renkleri gibi şiir özelliklerinin tümünü olduğu gibi korumanın belli farklar sebebiyle yeterli-aynen ve *salt* eşdeğerlik tercümeyle aksettirmemesi doğaldır. Bu durumda herhangi bir şiir tercümesi kurallarının kati olarak belirlenmediğine dayanarak tercüman orijinalin bazı yönlerini değiştirmek zorundadır. Genelde şiirin şekli korunduğunda anlam, anlam korunduğunda da şekil belli miktarda değişikliğe uğrar.

Örneğin XX. Yüzyıl Özbek şiirinin ünlü çevirmeni şair Aleksandr Naumov'un çalışmalarında vezin transformasyonuna, şair ve tercüman Y.Neyman'ın çevirilerinde ise şekle sadık kalınarak anlamda değişiklik yapıldığına şahit oluruz. Burada, kanaatimizce, çevirmen poetik özellikler olan vezin, kafiye, hece, ahenk gibi unsurlar, şiirde dominant (baskın) geldiği için orijinal şekli korumaya gayret göstermiştir. Buna örnek olarak Aybek'in *Laleler, Dostum Düşün* adlı şiirlerinin Rusça tercümelerini gösterebiliriz:

*Kırlarda laleler güyaki meş'el,
Kutamen her bahor sizni, laleler!
Közler izingizde her bahor, her gel,
Yâdingiz köngilde, tinmes noleler...*¹¹¹

¹¹¹ Aybek. **Mükemmel Eserler**, C.2, Şiirler, Fan Yay., Taşkent, 1975, s.274.

Açıklaması:

*Kırlarda laleler güya meşale,
Beklerim her bahar size laleler!
Gözler izlerinizde her bahar, her sefer,
Gönülde hatıranız, dinmez naleler...*

A.Naumov tarjiması:

*Opyat vesna v holmı upala,
İ zemlyu v zelen oblekli,
I vı mignuli mne, tyulpanı
Kak malenkiye mayaki.*¹¹²

Oybek:

*Dostum, oy oyla, erinme, his kıl,
Hayaller dengizi misli hazine.
Hakikat dürige toladır çin dil,
İcat et, çekinme, ihtira izle.*¹¹³

Açıklaması:

*Dostum, düşün, üşenme, hisset,
Hayaller denizi sanki bir hazine.
Hakikat incisiyle doludur gönül,
Keşfet, çekinme, icadın peşinde ol.*

Y.Neyman tarjiması:

*Ni çuvstvovat, ni dumat ne lenis,
Puskay, bezbrejen okean poznanya,
Prilejno izuçay i dal i bliz.
Ne v poznavanye l naşe vozdayane?..*¹¹⁴

¹¹² Gafur Gulâm, **Aybek. Stixotvoreniya, Perevodi s uzbekskogo**, Detskaya Literatura Yay., Moskova, 1983, s.158.

¹¹³ Aybek. **Mükemmel Eserler**, C.2, Şiirler, Fan Yay., Taşkent, 1975, s.300.

Örneklerden anlaşılacağı üzere şiir çevirisinde yeterlilik-tense tam eşdeğerlik uygundur. Çünkü “*kısmen veya tam*”, “*görece veya salt*” (Y.Retsker), bazen de “*formal veya dinamik*” gibi eşdeğerlik türlerinden biriyle yaklaşmak şiir tercümesine özgü durumdur.

Yukarıda yeterlilik mahiyetinin eşdeğerlik mahiyeti ile genel anlamda uyum sağladığını vurgulamıştık. Bize göre tam bu sebepten dolayı kimi uzmanlar eşdeğerlik ve yeterliliği farklı terimler olarak değerlendirirler. (A.Şveyser, Y.Retsker, N.Garbovskî) Diğer bir gurup uzmanlar ise eşdeğerlik ve yeterlilik arasında ciddi fark gözetmeden onları eş anlamlı terimler olarak kabul ederler. (V.Vinogradov, J.Ketford, L.S.Barhudarov, İ.Alekseyeva, R.Levitskî) Örneğin Rus dil bilimci V.Vinogradov *eşdeğerliği*-eşit değerli, *yeterliliği*-aynılık, yani tam uygunluk anlamlarında kullanıldığı ve onların hemen hemen fark edilmediğinden eşdeğerlik ve yeterlilik terimlerini aynı kategoriye ait iki kavram olarak kabul eder. V.Vinogradov edebî eserin, özellikle şiirin tercümesinde mümkün mertebe orijinali tercümeyle yaklaştırmamanın önemli olduğunu vurgular. Yine V.Vinogradov’a göre şiir tercümesi orijinalin kusursuz özdeşi derecesinde değerlendirilemez çünkü şiirde yatay metin türleri olan ima, realiye, semboller eşdeğerlik tercüme seviyesini olumsuz etkiler. Bu yüzden yeterlilik ve eşdeğerliğe, görece hadiseler olarak bakarak bu tür göreceliliğin birkaç derecesini gösterir.¹¹⁵

¹¹⁴ Aybek, Moy golos. **Sobraniye soçineniy**, C.5, Stihotvoreniya i poemı, Literatura i iskusstvo Yay., Taşkent, 1987, s.94.

¹¹⁵ Viktor Vinogradov, **Vvedeniye v perevodovedeniye (obşie i leksiçeskiye voprosı)**, Izdatelstvo instituta obşego i srednego obrazovaniya RAO, Moskova, 2001, s.53.

Toplumsal siyasal koşulların değişkenliği tercüme biliminde de yeni görüşlerin ortaya çıkmasına yol açar. Amerikalı Yudin Nayda formal ve dinamik eşdeğerlik konseptinde, dinamik eşdeğerlik şartlarının orijinal ve tercüme metinleri birbiriyle karşılaştırma yoluyla değil, orijinali ana dilinde okuyan kişinin vereceği tepkisi ile tercüme metni okuyan kişinin tepkisini karşılaştırarak belirlenmesi gerektiği görüşünü ileri sürer.¹¹⁶ Ona göre eğer bu tepkiler entellektüel ve duygusal planda birbirine uyuyorsa tercüme eşdeğerliği yakalanmış olur. Dil bilimi açısından bakılan bu görüşte eşdeğerliğin genel kuralı sunulmuş olsa da söz konusu kural aynı zamanda yeterlilik için de geçerlidir. Y.Nayda'nın vurguladığına göre edebî esere ait kelime oyunları, deyimsel birimler yeterliliğe asla uymaz. Y.Retsker'in vurguladığı gibi, yeterlilik kriterinde orijinale ait vasıtaların eşitliği tercüme neticesini vermemekle birlikte olgunun sadece bir kısmına uygun gelmesi ile orijinalin maksimal derecede yakınlığını sağlamayı öngörür. Yüksek seviyede maharetle gerçekleştirilen tercümenin analizi onun eşitlik derecesini gösterir.¹¹⁷

Tercümeye ait fikirler her zaman salt gerçek olarak kabul edilemez. Çünkü herhangi bir tercüme eserin analizinde fikirler değişimi meydana gelebilir. Tercüme tenkidi filolojinin diğer alanlarından bu yönüyle ayrılır. Fikrimizin kanıtı olarak N.Tihonov'un çeviri deneyiminde, özellikle Aybek'in *Çimyan Defteri*'ne ait *Kuşburnu, Güle Güle Çimyan* adlı şiirlerinin tercümesinde rastlanan yeterli ve tam

¹¹⁶ Yudin Nayda, "Науке переводит", **Voprosı teorii perevoda v zarubejnoj lingvistike**, Moskova, 1983, s.114.

¹¹⁷ Yakov Retsker, **Teoriya perevoda i perevodčeskaya praktika. Očerki lingvističeskoy teorii perevoda (Naše naslediye)**, Valent Yay., Moskova, 2007, s.16.

eşdeğerli yaklaşımın işlevsel şekillerini getirebiliriz. Gerçekçi tercüme gelenekleri 1950'li yıllardan itibaren başlamış olsa da bazı şiirlerin henüz 1930'lu yıllardayken yeterli tercümeleri vardı. *İlk Kar, Güle Güle Çimyan, Yâr Gözlerinin, Kuşburnu* gibi şiirler bunun örneğidir.

Kuşburnu, eşsiz edebî güzelliği ile XX. Yüzyıl Özbek şiirinde önemli yere sahip şiir örneğidir. Şiirin fikrî amacında güzelliğin iyilik yarattığına dair edebî niyet mücessemidir. Şairin edebî niyetini ortaya koymaya yarayan tasvirî ve ifadevî vasıtalar, kelime oyunları, şiirin Rusça tercümesinde sadece fikir, cümle, şekil olarak değil aynı zamanda kafiye, ahenk olarak da Aybek'i tekrar eder. Eğer görece eşdeğerlik metnin şekil veya anlamını eşleştirmeyi amaçlıyorsa o zaman metne dinamik veya formal yaklaşım lazım olur. Yeterlilikte ve tam eşdeğerlikte her ikisi de orijinalle eşleştirilir. N.Tihonov *Kuşburnu* şiirinin tercümesinde hem formal hem dinamik olarak bu eşliği yakalayabilmiştir. Tercümanın çalışmasında formalizm şekli orijinalin dil bilimsel ve yöntemsel özelliklerini aynen kopyalamakla değil şairin dil ve üslup özelliklerini Özbek dilinin tabiatı ve doğal imkanları derecesinde yansıtabilme maharetinden ileri gelir :

*Nefis çaykaladı bir tüp nemetek,
Yüksekte, şamolning bilençegide,
Kuyaşga köterib bir savat ak gül !
Vıkar-la öşşaygan kaya lebide,
Nefis çaykaladı bir tüp nemetek...* ¹¹⁸

¹¹⁸ Aybek, **Seçilmiş Eserler**, C.1, Şiirler, Poemler, Badiiy Adabiyot Yay., Taşkent, 1957, s.182.

*Çudno kaçaetsya kust Na'mataka
Tam, naverhu v vetrovoy kolibeli,
Solnsu – korzina svetov belosnejnih.
Gordo nad krayem utesistoy şeli
Çudno kaçaetsya kust Na'mataka...¹¹⁹*

Açıklaması:

*Latif sallanıyor bir tek kuşburnu,
Yüksekte, rüzgârın beşiğinde,
Güneşe kaldırıp sepet dolusu ak gül!
Vakurla yükselen kaya lebinde-
Latif sallanıyor bir tek kuşburnu.*

N.Tihonov ve Aybek; şair, yazar, tercüman, edebiyatçı olarak faaliyette bulundular. Toplumsal siyasal hayatta hazırcevap gazeteciler de olan bu iki isim aynı görüş açısına sahipti. Duygularını şiire taşımada her ikisi de mahir sanatçılardı. Aybek kendisi de bir tercüman olduğundan yakın dostu N.Tihonov'un Rusçaya aktardığı *Kuşburnu* şiirinden, onun dilinden tatmin olmuş, tercümeyi takdir ettiğine dair bir yazı kaleme almıştı.¹²⁰ N.Tihonov'un tercümanlık faaliyetinde Aybek'ten çevirdiği *Güle Güle Çimyan, İlk Kar, Yâr Gözlerinin Aşkını Humarını Yâd Et* gibi şiirleri olgun tercümeler olarak değerlendirilebilir. Söz konusu çeviriler eşdeğerlik ve yeterlilik kurallarına tam olarak uyar. Dolayısıyla yıllar geçse de yukarıdaki şiirler

¹¹⁹ Gafur Gulâm. Aybek, Hamid Alimdjan. **Stixotvoreniya i poemı**. Bolşaya seriya, Leningrad, 1980, s.285.

¹²⁰ Bu konuda bakınız: Oybek zamondoshlari xotirasida, **Edebiyat ve Sanat**, Taşkent, 1979, s.19.

diğer çevirmenler tarafından yeniden tercüme edilmeye ihtiyaç duymaz. Nitekim *Yâr Gözlerinin Aşkını, Humarını Yâd Et* şiirinin tercümesi ile karşılaştıran kişinin, şiir Özbekçeden Rusçaya mı aktarıldı yoksa Rusçadan Özbekçeye mi aktarıldı, diye tereddüde kapılması çok doğaldır. Çünkü orijinalle tercüme arasındaki bire bir benzerlik G.Salamov'un vurguladığı gibi bir mucizedir:

Yâr közlerinin aşkını, humarini yâd et!
Miloy glaza, çto vlekut tak bezuderjno,
(*Yani: Durmadan cezbeden yâr gözlerinin*)
Kök gülşeni dürler kibi parlaydı bu akşam.
Neba veçerniy svetnik-slovno jemçujina krasa,
(*Yani: Gök gülşendir-güya inciler gibi güzel*)
Her tağda ve kırdada yatar nazlı bir ârâm,
Na ravninah, v gorah vsyo nejnee pokoy, vsyo ukromney,
(*Yani: Kırlarda, dalarda nazlı, تنها sükûnet*)
Dünyadaki közler ara şehlasını yâd et.¹²¹
Sredi glaza vsego mira vspomni miloy glaza.¹²²
(*Yani: Dünyadaki gözler içinde yâr gözlerini yâd et*).

Görüleceği üzere, tam eşdeğerlik derecesi şiirin tercümesinde kendini tam olarak ispatlar.

¹²¹ Aybek, **Seçilmiş Eserler, C.1, Şiirler, Poemler**, Badiiy Adabiyot Yay., Taşkent, 1957, s.184.

¹²² Gafur Gulâm, Aybek, Hamid Alimdjan, **Stihotvoreniya i poemı**, Bolşaya seriya, Leningrad, 1980, s.307.

7.11. Sedd-i İskenderî (Nevâî) ile İskendernâme'nin (Nizamî) Dibaceleri

Konu ve işleyeceğimiz bilimsel mesele çerçevesinde iki destanın dibaceleri tam karşılaştırmaya tabi tutulabilir. Ama edebî maharet ve sanatsal bireysellik hadiselerinin daha net anlaşılması için karşılaştırmakta olduğumuz konularda yeterlilik ve tipolojik yönlerin olması amacımıza daha uygun olur. Destanların ilk dört bölümü bu bakımdan talepleri karşılar nitelikte. Bu yüzden dikkatimizi esasen bu bölümlere çevireceğiz.

İskendernâme'nin dibacesinde giriş ve ana bölüm veya tasvir ve ana konu arasındaki uygunluk *Sedd-i İskenderî*'de olduğu kadar güçlü değildir. *İskendernâme*'de başlıklar kısa ve esas mânâyı ifade etmeye yöneliktir. Başlıklarda kafiye, ritim ve imgesellik yoktur. Nevâî ise büyük çaba ve maharet sarf ederek başlıkları bölümün anlamına ve tüm eserden beklenen amaca uygun halde sunmaya çalışır.¹²³

Edebî komparativistiğin önemli parçalarından olan tematoloji bakımından hamsecilik dairesinde meydana getirilen iskendernâmelerin konuları da dikkate değerdir. Her ne kadar iskendernâmeler konu itibarı ile kahramanlığa ait ise de zamanla yazarın bireysel yaklaşımı neticesinde sadece konu olarak değil anlam yapısı bakımından da özgünlük kazanmıştır. Firdevsî'nin *İskendernâme*'si kahramanlık niteliğine, Nizamî'nin *İskendernâme*'si cenknâme özelliğine sahiptir. Nizamî aynı zamanda eserine lirik, ahlâki, manevi ruh da katmıştır. Husrev'in *Ayna-i İskenderî*'si kısmen cenknâme, daha çok da ahlâki didaktik özelliğe sahiptir.

¹²³ İlyas İsmailov, Ali Şir Nevâî "Saddi Iskandariy" dostonining qiyosiy tahlili, PhD tez özeti, Taşkent, 2019, s.162.

Camî'nin *Hirednâme-i İskenderî*'si de cenknâmelik özelliğini tamamen kaybederek salt didaktik özellik kazanmıştır. Nevaî'nin esere verdiği isim konuyu bir nesne veya motife bağlar gibi görünse de anlamca kahramanlık ve ahlâki marifîlik eşit orandadır. Yani eserlerin adlarındaki farklılık konulardaki değişimi de yansıtmaktadır. Aynı özelliği fatiha beyitler örneğinde de görebiliriz.

Doğu'da meydana getirilen iskendernâmelerde beraati istihlal konusunda bir gelenek söz konusu olup onların birçoğu neredeyse aynı beyitle başlar.

Firdevsî'de: Ber an aferin, k-o cihan aferid,
Zemin-u, zaman-u mekan aferid.

Nizamî'de: Hüdaya, cihan-padşay tur-ast,
Zi ma hidmet ayed, hüday tur-ast.

Amir Husrev'de: Cihan-padşaha, hüdayi tur-ast,
Ezel ta ebed padşayı tur-ast.

Camî'de: İlahi, kemal-i ilahi tur-ast,
Cemali cihan padşah-i tur-ast.

Nevaî'de: Hüdaya, musellem hüdalık senge,
Birav şah ki, de'b-i gedalık senge.

Abdîbek Şirazî'de: Cihan-aferina, ilahi tur-ast,
Be mülk-i cihan padşah-i tur-ast.

Y.E.Bertels bu geleneğe dikkat çekerek Nizamî, Husrev, Camî ve Nevaî'nin beyitlerini birbiriyle karşılaştırmış, aradaki farkı daha çok toplumsal siyasal etkenle ilişkilendirmeye çalışmıştır.

Sadece hamsecilik dairesinde meydana getirilen iskender-nâmelerde değil diğer iskendernâmelerin dibaceleri de geleneksel özelliğe sahiptir. Nizamî ile Nevaî'nin destanları

geleneksel hamt ile başlar. Epik hamtlar kapsam, ifade, karakter açısından lirik hamtlardan ayrılır. Tevhidin edebî fonksiyonu Nizamî ve Nevaî'ye kadar çoktan belirlenmiştir. Dolayısıyla söz konusu bölümler aynı amacın farklı yazarlar tarafından ele alınması ve sanatsal özgünlüğün takip edilmesi bakımından büyük avantajdır.

Nevaî'nin destanındaki münacaatta vakıa değilse de bir teorik düşünce, bu düşüncenin uygulamalı ispatı gibi parçalar, bu parçalar arasında içsel bir bağ vardır. Ardıcılık yazarın fikirlerinin etkisini sağlamıştır. Nizamî'nin destanında bu özellik pek hissedilmez. Nizamî, Nevaî gibi düşüncelerine kanıtlar sunmaz. O sadece *"iyi de kötü de olsam senin sayende öyleyim"* fikrinin altını çizer. Nevaî, fikirlerine ilaveten kulların günahlarının affedildiğine dair büyüklerin görüşünü, Harun hakkındaki rivayeti ve başka mantıksal esasları sunar. Bunun nedeni de ümitlilik duygusunun altını çizmektir. Buna göre Nevaî'de Nizamî'ye nazaran umutluluk üstündür. Nevaî, bölümdeki tüm tasviri Allah'ın kerim sıfatı çerçevesinde birleştirir ve başlığı bile bu noktaya getirir. *"Ekremü-l Ekremi"* ifadesinin farklı anlamlarını şerh ederek mantıksal sonuçlar çıkarır. Nevaî'nin münacaatında hidayet isteme ön plana çıkar.

Nizamî, Allah'ın kerim ya da rahim gibi herhangi bir sıfatı üzerinde durmaz, direk Allah'a başvurur, O'nun kudreti hakkında konuşmaya çalışır. Nizamî'de de son beyit iki bölümü bağlamaya hizmet etmiştir. Karşılaştırma, peygamber gerçeği konusunda iki yazarın birbirine yakın bakış açısına sahip olduğunu gösterir:

Nizamî	Nevâî
Fikirler daha çok edebî tarzla beyan edilir.	Fikirler görece daha açıktır. Âdem Aleyhisselam ve daha sonraki peygamberlerin Muhammed Aleyhisselam’a gore makamı kaydedilir.
Peygamber Aleyhisselam’ın İslam’ın gelişmesi yolunda sergilediği cesaretini ve onun ulu zat olduğunu, şerifini vurgulamaya çalışır. Fikrinin kanıtı olarak Peygamber Aleyhisselam’ın mucizelerini, örneğin “şakkalkamer” hadisesini, onun askerî hareketlerini beyan eder.	İlahi mucizeleri beyan etmekle birlikte daha çok Peygamber Aleyhisselam’ın yeni bir din inşa ettiği ve bunun sonuçları üzerinde durur.
Nâтта, Muhammed Aleyhisselam’ın kişiliği ve kendisine Kur’an-ı Kerim nazil olana kadar geçen sürenin sebep netice olarak ifadesi bulunmamaktadır.	Edebî tasvirlerdeki düzeni sağlamak dışında evrenin yaratılmasında belli düzene sahip olduğu, Muhammed Aleyhisselam’ın bu süreçte önemli yer kat ettiğini belirtmeye muvaffak olur.

Nizamî ve Nevâî’nin Miraç gecesini konusundaki görüşleri birbirleriyle örtüşür. Yalnız, Nevâî bu bölümde de sanatsal ilkesine sadık kalarak yeni yol izlemiştir.

Yazarlar, Peygamber Aleyhisselam’ın Allah’ın huzurundan dönüşü ile ilgili tasvirlerinde özgün davranmışlardır. Nevâî, Muhammed Aleyhisselam’ın bu seferden ulu himmetini ortaya koyarak ümmetinin muradını hasıl ettiğine dikkat çeker. Nizamî, Miraç olayından sonar dört halifeye sena söyler. Nizamî’nin bu tasvirleri dibace yazma geleneklerine

uygundur. Çünkü Doğu dibacelerinde menkıbe onun bir parçası sayılır.

Ali Şir Nevaî'nin sanatsal mahareti, icadını doğru ve tam olarak ortaya koyabilmek için onun dayandığı kaynaklarla yakından tanışmak, onların bağlanış özelliklerini incelemek gerekir. Bu, bir olgunun seçilmesinden başlayarak onun gelişmesi, edebî tasviri ve yorumuna kadar sure boyunca yazarın sanatsal özgünlüğünü daha net kavrama imkanını sunar.

Hamsecilik dairesine ait iskendernâmeler Doğu'da meydana getirilen İskender kıssalarının altın halkası sayılır. Onlar en eski dönemlerden yazarın yaşadığı tarihe kadar sure gelen sözlü, dinî, tarihî, edebî, felsefî mirasın ansiklopedik genellemesi ve hasılası olarak ortaya çıkar.

Nevaî, *Sedd-i İskenderî*'de de dibaceyi eserin içeriğine uygunlaştırma ilkesine uyar. Destanlar, tevhit, münacaat, tavsifnât, Miraçnât gibi bölümler geleneksel olduğu için birbiriyle ortaktır. Diğer bölümler amacı, içeriğine göre farklıdır. Bu ayrımların ortaya çıkışı aradan yılların geçmiş olması ile açıklanabilir.

Nizamî'nin dibacesi bölümlerini birbirine bağlayan “ardıcılık” Nevaî'de “organiklik” derecesine yükselmiş ve bu yüzden giriş bölümü farklı bir yapıya sahip olmuştur. Nevaî'nin düşünce tarzı ve tasvir üslubuna özgü sistemli yaklaşım bölümlerin tertibi ve tasvirinde net olarak görülür.

Nevaî'nin tasvir üslubunu, farklı şiirsel ifadelerle ortaya koyması, poetik varyasyona özgüdür.

Söz konusu hadise tasniflenebilme özelliğine sahip olup bu varyasyonların bazıları karışık, bazıları da basittir. Poetik varyasyonun çeşitli olması her seviyedeki okura hitap edebilmesini sağlar.

7.12. Ali Şir Nevaî Sanatının Azerbaycan Edebiyatına Etkisi

Dünya edebiyat biliminde Ali Şir Nevaî sanatının araştırılması yaklaşık altı yüzyıllık geçmişe sahiptir. Bu süre boyunca Doğu ve Batı ülkelerinde konuyla ilgili birçok önemli eser meydana getirildi ve büyük şair ve düşünürün bilimsel sanatsal mirasının dünya kültür tarihindeki yeri takdir edildi.

Özbek Azeri edebî ilişkileri, Ali Şir Nevaî şiiri, şairin sanatının klâsik Azeri edebiyatına etkisi ve edebî mirasının Azerbaycan'da araştırılması gibi meseleler B.Valihocayev, A.Hayitmetov, Y.Ishakov, N.Kamilov, A.Hacıahmedov, A.Rüstemov, M.Muhiddinov, A.Kayumov, S.Ganiyeva, R.Vahidov, M.Hekimov, İ.Hakkulov, A.Abdukadirov, M.Akbarova, N.Bazarova, K.Mollahocayeva, M.Şeripov gibi uzmanların bilimsel çalışmalarında işlenmiştir.¹²⁴

Ortak dil, kültür ve geleneklere sahip olan Özbek ve Azeri halklarının eskilere dayanan edebî ilişkileri XV. Yüzyılda Ali Şir Nevaî sayesinde zirve noktaya ulaşmıştır. Nizamî Gencevî, İmamiddin Nesimî, Eşref Meragî, Kasım Envar gibi Azeri şairlerin eserlerinden beslenen Nevaî kendi döneminden bugüne kadar Kişverî, Hatayî, Füzulî, Rahmetî, Sadıkî, Amanî, Zafer, Saib, Kavsî ve birçok Azeri şairlerin anlayışını etkilemiştir. Özbek şairinin sanatındaki insancılık, derin anlam, yüksek sanatkârlık mahareti eserlerinin geniş coğrafyaya yani Türkistandışında Azerbaycan, İran, Türkiye ve Hindistan'a yayılmasına neden oldu. Şinas Parsa Şemsiyev'in vurguladığına göre Nevaî el yazmalarının tüm

¹²⁴ Tolkin Sultanov, **Ali Şir Nevaî va Ozarboyjon edebiyatı: tarixiy ildizlar, an'analar, vorisiylik (Kishvariyy va Sodiqiy asarlari misolida)**, PhD tez özeti, Taşkent, 2020, s.198.

dünyaya yayılmasında Ebdul Cemil ve Sultan Ali Meşhedî gibi hattatların katkısı büyük olmuştur.

Birçok kaynağa dayanarak söyleyebilirizki Nizamî mirası Nevaî dönemine kadarda yaygındı. Ali Şir Nevaî Azeri şairi Nizamî Gencevî'nin *Penc Genc* adlı eserinden esinlenerek *Hamse* eserini meydana getirir. Aynı şekilde Azerbaycan'da Nimetullah Kişveriy, Muhammed Füzulî, Sadıkbek Efşar Sadıkî, Ahdî Bağdadî ve diğer sanatçılar Nevaî'nin eserlerinden ilham alarak nazire, tahmis, tezkire ve destanlar yarattılar.

Nevaî sanatının Azeri edebiyatına etkisini kanıtlayan en önemli kaynaklardan biri Çağatay sözlükleridir. Bu tür sözlüklerin büyük çoğunluğunun İran ve Azerbaycan'da hazırlanmış olması dikkat çekicidir. Sözlük hazırlayanlar arasında sadece Fezlullah Han ve Muhammed Yakub Çingî'ler Hindistanlıdır. Söz konusu sözlüklerin Hindistan'da yapılmış olması Nevaî eserlerinin etki seviyesinin anlaşılmasında büyük öneme sahiptir. Bu sözlükler arasında *Bediyü'l Lügat* Çağatay dilinin en eski sözlüğüdür. Irak ağzı ve Azeri dilinin kaleme alınmış olması sözlüğün özgünlüğünü belirler. Bir diğer önemli sözlük olan *Senglah*'ta Azeri şairi Füzulî eserlerinden örnekler sunulur.

XVI. yüzyılda Safeviler iktidara geldiler. Azerbaycan edebiyatının altın çağı olan bu yüzyılın ünlü şairleri Hatayî (Şah İsmail) ve Füzulî'dir. Hatayî (1486-1524); Füzulî ve Saib'den önce Nevaî'nin yolunu takip ederek eserlerini ana dilinde yazmakla Azeri edebî dilinin gelişmesinde önemli katkı sağladı. Divanı dışında *Dehnâme*, *Nasihathnâme* adlı destanları da basit ve anlaşılır dille kaleme alınmıştır.

Hatayî'nin şiirlerinde Nevaî şiirlerine benzer yönler çoktur. O da Nevaî gibi insan varlığını, onun samimi, gerçek

ve hayati aşkını ele almak, hayattan zevk almak, ömürden verimli faydalanmak fikirlerini ileri sürdü. Örneğin onun “*Gəlmədi*” (Gelmedi) redifli gazeli vezin, redif ve üslup bakımından Nevaî’nin meşhur “*Kelmadi*” (Gelmedi) redifli gazelini anımsatır:

Ali Şir Nevaî:

*Kiçe kəlgumdur diban, ol serv-i gülru kəlmədi,
Közlerimge kiçe tang atkunça uyku kəlmədi.*

Açıklaması:

*Gece geleceğim diye ol serv-i gülyüzlü gelmedi,
Gözlerime gece tan atana dek uyku gelmedi.*

İsmail Hatayî:

*Dəmbədəm yol gözləmə, ol sevgi yarım gəlmədi,
Qalmışam qış möhnətində, novbaharım gəlmədi.*

XVI. Yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. Yüzyılın başlarında Azerbaycan’da ikamet eden ünlü şair, nasir, membaşinas, hattat ve minyatürcü Sadıkbek Efşar Sadıkî de Ali Şir Nevaî gazellerinden esinlenerek nazireler ayrıca *Mecalisü-n Nefais*’in etkisiyle *Mecma ü-l Havass* adlı tezkire yazmıştır. Sadıkî’nin Şiirler’inden yer alan 40 adet Azerice gazel Nevaî’nin *Hazayinü-l Meânî*’sindeki 2600 tane Özbekçe gazelle anlam, şekil ve tarz bakımından karşılaştırıldığında Sadıkbek Efşar’ın Nevaî gazellerinden büyük ölçüde etkilenecek 21 adet nazire gazel yazdığı ortaya çıkar.

Ali Şir Nevaî eserlerinin Azeri şairlerinin sanatına etkisi sonucunda klâsik Azeri edebiyatında eşsiz eserler meydana geldi ve “*altın çağ*” dönemi başladı. Ali Şir Nevaî’nin Azeri edebiyatına etkisi ve edebî mirasının araştırılması,

gazellerinin Nimetullah Kişverî sanatına etkisi ve Sadıkbek'in sanatında Ali Şir Nevaî gelenekleri gibi meseleler Özbek ve Azeri edebiyat bilimi için önemli araştırma meydanı olmaya devam eder.

7.13. Gustav Rasch, G.Max Müller ve Dostoyevski'nin Oryantalizm'e Yönelik Eserlerinin Karşılaştırılması

Bu başlık altında, 19. yüzyılın tanınmış Seyyah ve yazarları olan Gustav Rasch'ın (1825-1873), Georgina Max Müller'in (1835-1916) ve Dostoyevski'nin (1821-1881) eserlerindeki, İstanbul ve Türklere yönelik bakış açıları karşılaştırmalı edebiyat açısından incelenecektir. Her üç yazarın da aynı zaman dilimleri içerisinde yaşamış olmaları ve Batılı Oryantalist bir bakış açısı ile eserlerini ele almış olmaları, onları bir noktada buluşturmaktadır. Bu bağlamda eserlerden yola çıkılarak, batılı yazarların İstanbul ve Türkler hakkında düşüncelerini sübjektif bir şekilde nasıl dile getirdikleri görülmektedir.¹²⁵

Gustav Heinrich Wilhelm Rasch 1825 yılında Hannover'de doğmuş ve 1878'de Schöneberg Berlin'de vefat etmiştir. Rasch hukuk okumuş ve avukat olarak uzun süre çalışmıştır. 1878 yılında yayınlanan eseri "*Avrupa'da Türkler*" adlı başyapıtı içerisinde, birden çok bölümde İstanbul temasına değinmiştir. Bunlardan bir tanesi de İstanbul Gezintileridir. Bu bölümde İstanbul'u coğrafi, topografi, kültürel ve toplumsal olarak ele almıştır. O dönemin İstanbul yaşantısını, kadınlara bakış açısını, azınlıklarla ilgili düşüncelerini,

¹²⁵ Filiz İlknur Cuma, **Gustav Rasch'ın, G. Max Müller'in ve Dostoyevski'nin eserlerinde yabancılaştırmanın ötekileştirmesi** // VII Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi Bildiri Kitabı. Ed. Bekir Zengin. Sivas, Kriter Yayınevi, 2018, s.269-280.

Osmanlı ticaretini ve kültürünü batılı oryantalist tavır ile yazmıştır.

Georgina Max Müller 1853 yılında İngiltere’de doğmuş ve 1911 yılında Londra’da vefat etmiştir. Bayan Müller’in eşi Friedrich Max Müller’dir. Bayan Max Müller hakkında çok fazla bir bilgi bulunmadığından, Friedrich Max Müller’in hayatından elde edilen bilgiler doğrultusunda, edebi kişiliği ve eserlerine yer verilmiştir. Georgina Max Müller Londra’ya döndükten sonra, yazmış olduğu mektupları derleyip 1897 yılında *Letters From Constantinople* seyahatnamesine aktarmıştır. 16 mektuptan oluşan kitabının 12’sini kendisi kaleme almış, 4 mektubu da Freidrich Max Müller yazmıştır. Daha sonra bu kitabı 1978 yılında Afife Buğra adında bir İngilizce öğretmeni Türkçeye çevirerek “*İstanbul’dan Mektuplar*” adıyla eseri yayınlamıştır.¹²⁶

Dostoyevski 20. yüzyılın tanınmış Rus yazarlarından biridir. 1821 yılında Moskova’da doğan yazar, 1881 yılında Sankt Petersburg’da vefat etmiştir. Babası Yoksullar Hastanesinde cerrah doktor, annesi de bir tüccarın kızıdır. İlk romanı *İnsancıklar*’ı 1846’da kaleme alır. Dostoyevski eserini büyük uğraşlar sonucu bir arkadaşının yardımı ile yayınlar.

Gustav Rasch birçok eserinde olduğu gibi “*Avrupa’da Türkler*” adlı yapıtında da İstanbul’u konu edinmiştir. Yazarın bu eserinde çoğunlukla İstanbul’u ötekileştirdiği görülmektedir. Bunu eserden birkaç örnekle göstermek mümkündür. Örneğin yazarın Türklerin yaşam biçiminden bahsederken özellikle üzerinde durduğu husus tembellikleridir. Rasch’a göre Türkler’i Avrupalılardan ayıran en önemli özellikleri tembel olmalarıdır. Rasch, Türklerin yaşam

¹²⁶ Abraham, www.: 7.10.2018.

biçimleriyle ilgili düşüncelerini aktarırken onların tembelliklerine şöyle vurgu yapmaktadır:

*“Keyif yapmak demek Müslüman’ın en yüksek derecede rahatlığı, afiyette olması demektir, gevşek bir rahatlık, telaşsız ve huzurlu olma durumu ki, bu durum Türk karakterine, Türk bireyselliğine çok uygun düşüyor. Altı saat kahvede divanın üzerinde bağdaş kurup oturan, çubuk tüttüren, ya da nargile içen, küçük bir fincan kahvenin birini bitirince öbürünü içen ve rahat ve huzur içinde caddeye bakan Müslüman keyif yapmaktadır.”*¹²⁷

Yazar burada Türk karakterini tembel, keyfine düşkün ve gamsız olarak tasvir etmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere yazar, Türk karakteri hakkında olumsuz bilgi vermektedir. *“Bu tembel göçebe soyunu Avrupalılaştırmak için herhangi bir marifeti ne büyük güçler, ne de dünyanın tüm reformları ortaya koyabilir ve bu uğurda bin sene uğraşsalar bile Avrupalılaşamaz.”*¹²⁸ Görüldüğü gibi yazar, geçmişten günümüze kadar gelen süreç içerisinde Türklerin tembel olduklarını dile getirirken Avrupalıların Türklere oranla daha çalışkan olduklarını vurgulayarak yabancılaştırıp ötekileştirmektedir. Türk ve Avrupalı sözlerinden de Doğu ve Batı ayrımını dile getirirken, doğunun tembel, batının da çalışkan olduğunu vurgulayarak ötekileştirmektedir. Bu bağlamda yazar Batılı oryantalist tavır ve alaycı bir üslup ile Türk karakterini ve Türk Kültürünü yabancılaştırarak ötekileştirmektedir.

Rasch, *“Avrupa’da Türkler”* adlı eserinde İstanbul’daki Türklerin yaşam biçimlerini tasvir ederken Osmanlı Devleti

¹²⁷ Gustav Rasch, **19. Yüzyılda Avrupa’da Türkler**. (Çev.: Hüseyin Salihoğlu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004, s.65.

¹²⁸ Rasch, **a.g.e.**, s.196.

ile Avrupalıları karşılaştırma gereği duymaktadır. *“Bizim sandalyelerimiz, masalarımız, sofralarımız, koltuklarımız ve dolaplarımız onlar için bilinmeyen nesnelerdir. Onlar da bir divan hepsinin yerini tutuyor. Ve Pera’nın derviş tekkesindeki keşiş hücrelerinin duvarlara bitişik divanlardan başka mobilyaları yoktur.”*¹²⁹ Bu satırlardan da anlaşıldığı üzere Rasch kendisi gibi olmayana, olumsuz bir bakış açısı getirmiştir. Rasch’ın ayrıca bu eserde özellikle Avrupa yakası için Pera kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Beyoğlu’na verilen ad olan ve ayrıca Yunanca’da öteki anlamına gelen Pera bu eserde çok sık kullanılmıştır. Örneğin: *“Köprü’nün öbür tarafındaki Türk şehri İstanbul, gece zifiri karanlığa gömülürken, Pera gazla aydınlatılıyor.”*¹³⁰ Alıntıdan da anlaşılabacağı üzere Rasch doğunun kötü, batının ise iyi yaşam standartlarına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Buradan da hareketle iyi ve kötü karşıtlığı, Doğu ve Batı ifadeleri verilerek ötekileştirmeye vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi yabancılaştırılarak ötekileştirme, insanlık tarihi boyunca süre gelen bir eylem olmuştur ve günümüzde insanların yaşam tarzlarında, giyinişlerinde, örf ve adetlerinde, kadına bakış açılarında kendini göstermektedir. Bu durum Rasch’ın eserinde, kadına bakış açısı ile de yansıtılmaktadır. Rasch eserde, kadınlara ayırdığı bölümde Türk kadınlarını öncelikle Avrupalı kadınlar ve sonra da Arap ülkelerindeki kadınlar ile karşılaştırmaktadır. Türk kadınları ve kızları başlıklı bölümünde, kadınların sadece yaşam biçimleri değil aynı zamanda kılık kıyafetleri de yazar tarafından Avrupalı kadınlarla karşılaştırılmıştır. Yazar bu

¹²⁹ Rasch, **a.g.e.**, s.78.

¹³⁰ Rasch, **a.g.e.**, s.59.

bölümünde sürekli olarak Türk kadınlarını özgürlük ve eğitim konusunda yoksun olarak tasvir etmektedir. Yaşam biçimlerinde ise hiçbir şekilde söz haklarının olmadığını ve saraydan dışarıya çıkmadıklarını vurgulamaktadır. Giyim tarzlarını tasvir ederken, yüzlerinin hiçbir şekilde görülmediğini, sadece gözlerinin görüldüğünü ve günde beş vakit namaz kılmalarına rağmen pis olduklarını yazmıştır. Avrupalı kadınlarla Türk kadınlarını sürekli karşılaştırarak Türk kadınlarını aşağılamaktadır. Avrupalı kadınların temiz, Türk kadınların ise pis olduğunu vurgulaması da aslında yazarın temiz ve pis karşıtlıklarını kullanarak yine bir ötekileştirmeye başvurduğunu göstermektedir.¹³¹ Batı ve Doğu sentezini Rasch Avrupalı ve Avrupalı olmayan olarak ayırıştırıyor. Tasvirlerinde de çoğu kez hep aynı ayrım, Avrupalı ve Avrupalı olmayan yaşam biçimi, Avrupalı kadın ile Türk kadını, Avrupa kentleşmesi ile Osmanlı şehir yapılanması hep karşılaştırmalı bir şekilde anlatılmaktadır.¹³²

Gustav Rasch eserinde İstanbul'u tasvir ederken Batılı Oryantalist bir tavır sergileyerek, Batıyı hep övmüş, doğuyu ise sürekli aşağılamıştır. Bu iki karşıtlığın sürekli eserde vurgulanması Türk Kültürünün, Türk insanının ve Türk kadınının yabancılaştırılarak ötekileştirilmesine sebep olmaktadır.

Bayan Max Müller'in eserinin adı "*Letters from Constantinople*" (1897) Türkçe çevirisi ise "*İstanbul Mektupları*" (2010) dır. Görüldüğü gibi eserin asıl adında İstanbul yerine Constantinople adı geçmektedir. Bu eser Afife

¹³¹ Rasch, a.g.e., s.67.

¹³² Filiz İlknur Cuma, "Gustav Rasch'ın "Avrupa'da Türkler" Adlı Eserinde İstanbul Panoraması" Dünya Edebiyatında İstanbul, **Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları**, Ankara, 2010, s.98.

Buğra tarafından Türkçe'ye uyarlanarak çevrilmiştir. Oysa 1453'ten beri şehrin adı İstanbul'dur. Batılı Oryantalist yazarların çoğunluğu İstanbul adını kullanmamaktadırlar. Bilindiği gibi şehir isimleri orijinal oldukları için aynen kullanılması gerekmektedir. Bu durumu Çetin şu şekilde ifade etmektedir: *“Bir kısım Batılılar, burasının İstanbul olmasını bir türlü hazmedememiş ve ısrarla Constantinople olarak zikretmeye devam etmişlerdir.”*¹³³

Bayan Max Müller'in *“İstanbul Mektupları”* adı ile ele anılan bu eser, hem bir seyahatname hem de mektup tarzında yazılmış edebi bir eserdir. Bayan Max Müller ve eşi Friedrich Max Müller İngiliz elçiliğinde kâtip olarak görev yapan oğullarını 1893 yılında İstanbul'a ziyarette gelirler. Friedrich Max Müller aynı zamanda İngiliz milletvekili olarak görev yapmaktadır. Böylelikle Georgina Max Müller ve Friedrich Müller 1893 yılında kaldıkları üç aylık bir süre zarfında İstanbul'u tanıma şansına sahip olmuşlardır. Bu yıllar arasında İstanbul'da yaşadıklarını gözlemleyerek mektup şeklinde yazıp İngiltere'ye yollayan yazar, daha sonraları bu mektupları derleyip kitap haline getirmiştir. Kitap 12 tane mektuptan oluşmaktadır, sekiz tanesini kendisi, dört tanesini de eşi yazmıştır. Eser Müller ailesinin ortak bir seyahatnamesi olarak ortaya çıkmıştır.

1893 yılında İstanbul'da üç aylık bir süre zarfında Müller çifti o dönemin padişahı II. Abdülhamid'in ve Osmanlı Devlet yönetimi tarafından çok iyi bir şekilde ağırlandıklarını dile getirmişlerdir. Müller çifti o dönemde kendilerine rehber olarak görevlendirilen tercüman olan saray yaveri Sadık Bey,

¹³³ N, Çetin, Mrs. Max Müller'in “İstanbul Mektupları” Adlı Eserinde İstanbul Algısı, **Dünya Edebiyatında İstanbul**, (1. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s.117.

Müller çiftine İstanbul'un en güzel yerlerini gezdirmiş ve onlara rehberlik etmiştir. Bu eserde de Batılı Oryantalist bir tavır sergileyen yazar, gördüklerini, yaşadıklarını ve hislerini Doğu ve Batı sentezi olarak yansıtmıştır.

*“Özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren batılı seyyahlar, edebiyatçılar, diplomatlar genellikle Türk dünyasına oryantalistçe yaklaşma eğilimi içinde olmuşlardır. Eserlerinde Avrupa merkezli bir bakış açısı hâkimdir. Bu da Avrupa'nın ileri, gelişmiş, medeni, doğru, iyi, güzel; ama öbür taraftan Doğu dünyasının geri, ilkel, kötü, pis, çirkin, yanlış olduğu inancına dayanan bir bakış açısıdır. Oryantalist tavır, Doğuyu Batılı bir gözle tanımlama anlayışıdır.”*¹³⁴

Yazar eserinde Türklerin kişiliği, karakteri ve kimliği hakkında bilgi vermektedir. Örneğin: *“Seyyah çift, Türklere dair çeşitli tespitler yapmışlardır. Onlara göre Türklerin belirgin kişilik özellikleri şunlardır: Vatanseverlikleri, renk vermemeleri, ketumlukları, sessiz oluşları, asil, kibar ve merhametli olmaları, içki içmemeleri, hırsızlık yapmamaları, kavgacı oluşları, Hristiyanlık karşısındaki tavırları, Avrupa medeniyeti karşısındaki tavırları, din ve geleneklerine bağlılıkları.”*¹³⁵ Bayan Max Müller burada Türkleri gördüğü şekilde tasvir etmiştir. Yani bir yabancının gözünden bakılarak Türk kişiliği tasvir edilmiştir. Kimi zaman olumlu kimi zamanda olumsuz tasvirler yer almaktadır: *“Eğitim, günümüz Türklerinin Tatar ve Moğol atalarından miras aldıkları yırtıcı ruhu ehlileştirmekte çok da etkili olamamıştır. Biri onları camilerinin yakınında bir araya toplanmış gördüğünde, hemen her an ve en ufak bir tahrikte aslan ve kaplanların üzerine atlayacağını sanar. Hasta adam hakkında*

¹³⁴ Çetin, a.g.e., s.118.

¹³⁵ Çetin, a.g.e., s.124.

ne söylenmiş olursa olsun, Türk'ün henüz ölmeye niyetinin olmadığına ve kendisini yutmak isteyenlere ne kadar sert bir lokma olduğunu ispat edeceğine dair pek çok işaret vardır. Saf Türk güçlü ve metanetlidir ve 400 yıldır kendine ait bellediği şeyi teslim etmeden önce sonuna kadar savaşımaya azimlidir.”¹³⁶

Yazar mektuplarında sıklıkla Hristiyan ve Müslüman ayrımını dile getirir. Bununla ilgili olarak Çetin, yazarın ırkçı oryantalist bakış açısını şu şekilde dile getirmektedir: *“Bazı ırklar yüceltilmiş, bazıları da aşağılanmıştır. Mesela: Afrikalılar her türlü çirkinliğe sahip, Yunanlılar ise çok yakışıklı. Diğer topluluklar da çul çaput içinde, eğri büğrü, kaba saba insanlardır.”¹³⁷* Bayan Max Müller eserinde İstanbul'u tasvir ederken, her türlü milletten insanların birlikte yaşadıklarına vurgu yapmıştır.

Müller çifti kitabın daha ilk satırlarında İstanbul'a gelir gelmez ilk gözlemleriyle ilgili cümleler kullanmış olup, bunların dışında Osmanlı İslam milletlerinin giyim kuşamı, davranış şekillerini, hayat tarzlarını ve başka özelliklerini de oryantalist bir bakış açısını kullanarak ötekileştirmiştir. Seyyah çift, eserlerinde Osmanlı toplumunu ötekileştirici tavır içerisinde bir bütün olarak değil de ırklar, kavimler, etnik gruplar halinde görme ve gösterme eğilimlerini çok belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedirler:

“Sami ırkını temsil eden her çeşit Yahudi'nin yanı sıra derin yüz çizgileri, dik burunları, çıplak ayakları ve sarındıkları, kahverengi veya beyaz peştamalları, başlarında kalın beyaz

¹³⁶ Max Müller, **İstanbul'dan Mektuplar Mrs. Max Müller**, 1. Baskı, (Çev.: A. Buğra), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 2010, s.138.

¹³⁷ Çetin, **a.g.e.**, s.122.

sargılarıyla Araplar da vardı. Afrika ise her çirkinlik derecesindeki kadın ve erkeğini buraya yollamıştı. Yuvarlak yüzlü, küçük gözlü, basık burunlu hakiki Moğollar da eksik değillerdi.

Çinliler ve Malaya'lılara pek fazla rastlanmamakla beraber bu sarı yüzlü, düz siyah saçlı, mukaddes krallık mensuplarında da tek tük tesadüf etmek mümkündü. Aryan ırkının Avrupa ve Asya'dan gelme pek çok mümessilini görüyorduk. En çok göze çarpanlar ise beyaz kısa etekleri, sırma işlemeli ceketleriyle yakışıklı Yunanlılar, bol elbiseleri ve siyah başlıklarıyla İranlılar, kaba koyun pöstekileri içinde Arnavutlar ve ekseriye Türkler gibi giyinmiş fesli Ermeniler idi. Bunlardan başka göğüsleri fişeklerle süslü, yanları kılıçlı, belleri bıçaklı Çerkezler, uzun kahverengi külahlı dervişler, milli kıyafetleri içinde fesli Türkler ve bunların arasına karışmış Hintliler ve Buharalılar da vardı.”¹³⁸

Görüldüğü gibi ırkçı oryantalist bakış açısıyla bazı ırklar yüceltilmiş, bazıları da aşağılanmıştır. Ayrıca onlara göre İstanbul'da Türklerden fazla Yunanlılar olduğunu düşündükleri için Türklere adeta bir sığıntı gözüyle bakmaktadırlar. Gerçek olmamakla beraber buradaki Batılı oryantalist tutumları olumsuz bir şekilde görülmektedir. Burada yazarlar Doğu ve Batı ayrımı ile Türkleri yabancılaştırarak ötekileştirmektedirler.

Bayan Müller İstanbul izlenimlerini aktarırken, kitabında Türk Hanımları adlı bir bölümde, Türk kadınlarının yaşam biçimlerini kendi perspektifinden bakarak aktarmaktadır. Türk kadınlarının sosyal hayatla hiçbir bağlantılarının

¹³⁸ Müller, **a.g.e.**, s.24.

olmadığını ve sanki bir hapishanede yaşıyormuş gibi evlerinden hiçbir yeri görmediklerini vurgulamaktadır:

“Türk kadınlarının dış dünyanın gözlerinden uzak bulunduklarını düşünerek onların sosyal hayatta hiçbir rolleri ve tesirleri yok sanmak, çok büyük bir hata olur. Bilakis sokak gezmeleri ve ziyaretlerle harcanmayan vakitleri o kadar bol ki, rahat rahat planlar kurmaya ve entrikalar çevirmeye fırsat bulurlar. Vakıa bugünün harem dairesindeki padişah zevceleri ve odalıkları, bütün vakitlerini ve enerjilerini sadece giyecekleri güzel elbiseler ve yiyecekleri şekerlemelere hasreden birer süs bebeği iseler de, birçok paşa hanımları ince zekâları sayesinde, kocalarının mallarını ve işlerini büyük bir başarı ile idare eden kadınlardır. Ve yine bilinmektedir ki padişah anneleri olan valide sultanlar birçok defalar hükümetlerinde mühim tesirler icra etmişlerdir.”¹³⁹

Müller çiftinin İstanbul izlenimlerini yazdıkları bu kitap, bir bakıma yabancının gözündeki Türk imajını yansıtmaktadır. Eserde, Türklere bakış açısı hep Doğu ve Batı perspektifinden bakıldığı için ötekileştirmenin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski’nin İstanbul Yansımaları eserine göz atığımızda ise, yazarın hiçbir şekilde İstanbul’a gitmeden, İstanbul hakkında beyanda bulunduğu görülmektedir. 19. yüzyılın en önemli romancılarından biri olan Dostoyevski’nin eserlerinde İstanbul, politik ve dini bir merkez olarak ele alınmıştır. Dostoyevski eserleriyle I. Petro’dan itibaren yürütülen “Şark siyaseti”nin edebi bir dili olmuştur. Dostoyevski’nin eserlerinde İstanbul, tarihi ve kültürel özellikleriyle değil, 19. Yüzyıl Rus düşünüş biçiminin

¹³⁹ Müller, a.g.e., s.118.

dini, politik ve stratejik bakış açılarıyla ele alınmıştır. Yazar, “*Karamazov Kardeşler*”¹⁴⁰ ve “*Bir Yazarın Günlüğü*”¹⁴¹ adlı eserlerinde İstanbul’u Rusya tarafından ele geçirilmesi gereken bir şehir olarak ilan eder. Genel olarak Dostoyevski’nin bu yapıtında bu konular sıkça dile getirilmiş olup bununla beraber ötekileştirmeye de yer verilir.

Rus edebiyatının tanınmış yazarlarından olan Dostoyevski’nin İstanbul’u bu kadar dile getirmesi ve hiçbir şekilde orada bulunmamış olması, gerek siyasi açıdan gerekse politik bir cepheden ele almış olması da çok ilginçtir. Rus edebiyatında İstanbul her zaman doğuya açılan bir kapı olarak görülmektedir. Bununla ilgili Çitçi şunu ifade etmektedir: “*İstanbul, Ruslar tarafından Ortodoksluğun başkenti olarak görülür ve Rus çarlarına izafeten “Tsargrad” (Çarın Şehri) olarak adlandırılır. Tsargrad, İstanbul’un Slavik-Provaslavyan ismidir. Arkaik bir kelime olmasına rağmen Slav halklarının edebiyat ürünlerinde sıklıkla yer almıştır.*”¹⁴²

Alıntıdan anlaşılacağı üzere, Rusların İstanbul’u kendilerinin gibi görmeleri, Türklerin ise buraya ait olmadıklarını ifade etmeleri, Türk halkını yabancılaştırarak ötekileştirilmesine neden olmaktadır.

Gustav Rasch’ın, Bayan Max Müller’in ve Dostoyevski’nin eserlerinde ırkçı, oryantalist bir tavırla ötekileştirmeye başvurduklarını açıkça görmekteyiz. Gustav Rasch, eserinde Türklerden bahsederken “*barbar*” kelimesini kullanmakta, aynı zamanda Türklerin yaptıkları her şeyin eğreti olduğunu dile getirmektedir. Rasch, İstanbul’u anlatırken Doğu-Batı

¹⁴⁰ Fyodor Dostoyevski, **Karamazov Kardeşler**, Çev.: Nihal Yalaza Taluy, İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.49.

¹⁴¹ Fyodor Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, Çev.: Kayhan Yükseler, 2005, s.411.

¹⁴² S. Çitçi, **Dostoyevski’nin Eserlerine Yansıyan İstanbul, Dünya Edebiyatında İstanbul**, (1. Baskı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s.131.

kavramlarını sıkça kullanarak Avrupa yakası ile Asya yakasındaki İstanbul'u tasvir ederken Avrupa yakasını hep övdüğünü ve Asya tarafını da aşağılayıcı bir biçimde yorumladığını açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca yazar, İstanbul içinde bile Doğu-Batı ayrımında bulunmuş olup doğu ve batı sentezini Avrupalı ve Avrupalı olmayan olarak ayırtmıştır. Müslümanlığı ve Hristiyanlığı net bir şekilde birbirinden ayıran Rasch'ın bu tutumu koyu bir Katolik olmasından kaynaklanmaktadır.

Buna karşın Max Müller'in İstanbul'a karşı olan tutumu ise Rasch'a göre daha ılımlı ve objektiftir. Müller çifti İstanbul'un tabii ve mimari güzelliklerini itiraf etmekten çekinmemişlerdir. Bir turist rehberi olarak eser, turistleri İstanbul'a davet eden çekici ve sürükleyici bir üsluba sahiptir.

Dostoyevski ise İsa'nın düşmanları dediği Türklerle savaşmayı kutsal bir vazife olarak görmekte ve İstanbul'u alma hayallerinin coşkusuyla kan dökmeyi kutsallaştırmaktadır. Dostoyevski Türkleri sevip onlara hak veren ve olaylara daha rasyonel ve hümanist bakan Rus aydınlarını amansızca eleştirmektedir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KOMPARATİVİST BİLGİNLER

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi alanında bilimsel çalışma gerçekleştirmeyi amaçlayan araştırmacıların komparativist uzmanlar ve onların bilimsel teorik görüşleri, karşılaştırmalı edebiyat biliminin gelişmesine katkılarından haberdar olması gerekir. Bu amaç doğrultusunda ilgili bölümde ünlü Avrupa ve Rus komparativistleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

8.1. Johann Gottfried Herder (1744-1803)

Şair ve yazar, karşılaştırmalı edebiyat alanında ilk teorik fikirleri ileri süren Alman bilgini. *İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üstüne Düşünceler* (1784) adlı eserinde ilklerden olarak tüm Avrupa halkı için ortak ve yegane tarihî süreç birliği fikrini ileri sürdü. *Alman Edebiyatından Tablolar* adlı kitabında ise fikrine devam ederek tüm Avrupa halkı için ortak edebî hadiseler, gelenekler gibi meseleleri kaleme aldı. *Halk Şarkıları* adlı antolojisinde (1778-1779) edebî eserlerde folklorun yeri ve Avrupa halkı için ortak yönleri hakkında fikirler verdi.

8.2. Johann Wplfgang von Goethe (1782-1832)

Şair, bilgin, tercüman, J.G.Herder'in ortak kültürel özelliklerle ilgili teorisini devam ettirerek bilime “dünya edebiyatı” kavramını kazandırmıştır. Meşhur *Faust*, *Doğu-Batı Divanı* ve diğer eserlerin yazarıdır. Özellikle *Doğu-Batı Divanı* karşılaştırmala metodolojiye dayanarak yazılan bir

eserdir. Eserde Batı ve Doğu'nun dünya edebiyatını oluşturan iki büyük kaya olduğu vurgulanır. Ayrıca Batı ve Doğu'nun devamlı edebî ilişki içinde bulunduğu ve onların ortak edebî kurallara sahip olduğu dile getirilir.

8.3. Theodor Benfey (1809-1881)

Alman bilgini, sanskritolog, karşılaştırmalı edebiyat bilimi kuramcısı. T.Benfey bilim dünyasında ilk olarak “*süje göçü*” yani süjelerin dünya edebiyatı boyunca seyir halinde olduğu teorisini ileri sürdü. T.Benfey eski Sanskrit eseri sayılan *Panchatantra*'yı tercüme ve tetkik ederken eserdeki süjelerin seyyar süjeler olduğunu, muhtelif halkların folklorunda onlara rastlamak mümkün olduğunu karşılaştırmalı yöntem yardımıyla kanıtlamıştır. T.Benfey bilim dünyasına *Orient und Occident* (Doğu ve Batı) dergisini kazandırmıştır. Söz konusu dergide karşılaştırmalı araştırmalar yayımlanır. Günümüzde onun ileri sürdüğü “*süjeler göçü*” teorisi temelinde birçok bilimsel projeler gerçekleştirilmektedir.¹⁴³

8.4. Alexander Potebnya (1835-1891)

Teorik poetik temelini işlemiş bilgin, dil bilimci, filozof, tercümandır. A.A.Potebnya, *Teorik Poetik* adlı eserinde nazım ve nesir, edebî tasvir vasıtaları, poetik ve mitolojik düşünce, stilistik figürler hakkında ilk nazarî görüşleri beyan eden kişidir.

Bilginin edebiyat bilimine ait bazı çalışmaları daha sonra M.Bahtin tarafından devam ettirilir.

¹⁴³ Vechniye syujeti i obrazı v literature i iskusstve russkogo modernizma // mo-dernista.moscow/

8.5. Georg Morris Brandes (1842-1927)

Danimarkalı edebiyatçı, gazeteci, birçok bilimsel eserlerin yazarıdır. XIX. Yüzyıl Avrupa Edebiyatında *Önde Gelen Akımlar* adlı kitabında ilklerden olarak gerçeği, yani bir halk dehasının diğer bir halk dehasına ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyacın ona büyük güç ve gayret verdiğini ileri sürer. Onun bilimsel çalışmaları esas itibarı ile dünya edebiyatı dehalarının sanatının analizine aittir.

8.6. Hans Georg Gadamer (1900-2002)

Alman filozofu ve edebiyatçısı. Hermeneutik yani yorumbilgisi teorisinin kurucusu. *Hakikat ve Metot, Güzelliğin Aktüelliği* adlı eserlerin yazarı. Onun eserleri karşılaştırmalı edebiyat biliminde tercüme ve yorum, analiz ve yorum gibi meseleler için temel görevini üstlenir.

8.7. Kurt Weis (XX. yüzyıl)

Alman komparativisti, Tübingen Üniversitesi profesörü. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi alanında verilen *Avrupa Halklarının Çağdaş Edebiyatı* (1939), *Karşılaştırmalı Edebiyat Biliminde Araştırma Problemleri* (1948) gibi bilimsel çalışmalara önyak olmuştur.

8.8. Dioniz Dyurişin (1928-1997)

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi teorisi tarihinde önemli yere sahip Slovak bilgini, edebiyatı tipolojik açıdan araştırma dalının en büyük temsilcisidir. D.Dyurişin'in *Slovak Realist Öykücüsü ve N.V.Gogol* (1966), *Edebî Komparatistik Meseleleri* (1967), *Edebî Komparatistik Tarihi ve Teorisi* (1970), *Edebiyatı Karşılaştırarak Öğrenme* (1972), *Edebî Komparatistik Teori* (1975), *Slovak Edebî Komparativistiği*

Tarihi (1979), *Slovak Edebî Komparativistiği Bibliyografyası* (1980) gibi birçok kitabı birçok dile çevirilmiştir. D.Dyurişin'in *Edebiyatı Karşılaştırarak Öğrenme Teorisi* adlı eserinde dünya edebiyatında karşılaştırmalı analiz yönteminin ortaya çıkışı, gelişme süreci kaleme alınmıştır. Bilgin, tipolojik analizin edebiyat bilimi için çok önemli olduğunu vurgulayarak onun vazifesinin edebî etkinin tipolojik ve genetik (edebî eserler, yazarların sanatsal mirası, edebî ekoller, türler, üslupların gelişmesi vb.) mahiyetini tespit etme, bunların iç kurallarını belirlemekten ibaret olduğunu kaydeder.

8.9. Aleksandr Dima (XX. yüzyıl)

Romanyalı edebiyatçı, akademi üyesi, Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Birliği üyesidir. Aleksandr Dima'nın meşhur *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi İlkeleri* adlı risalesinde dünya komparativistiğinin tedrici gelişmesi, Romanya karşılaştırmalı bilimi, uluslararası edebî ilişkilerin tür ve şekilleri, komparativistiğin teorik ve pratik önemi gibi meseleler üzerinde durulur. Bilgin, uluslararası edebî ilişkilerin türlerini ele alırken genetik açıdan yakın olmayan, toplumsal ve tarihî bakımdan birbirinden uzak halkların edebiyatında bile tipolojik benzerliklerin olabileceğini savunur.¹⁴⁴ Aleksandr Dima'nın geliştirdiği teori türlü halklar edebiyatının benzer ve farklı yönlerini analiz ederek onlar arasındaki ortak kuralları tespit etme imkanını sağladı. (Örneğin, Mark Twain ve Gafur Gulâm eserlerinin komparativistiği).

¹⁴⁴ Aleksandr Dima, *Prinsipı sravnitel'nogo literaturovedeniya*, Moskova, 1977, s.121.

8.10. Aleksandr Veselovskî (1838-1906)

Rus edebiyatçısı, akademi üyesi. Tarihî poetik teorisinin kurucusu, karşılaştırmalı tarihî edebiyat biliminin yetenekli uzmanı olarak Slavyan, Bizans, Batı Avrupa halkları edebiyatını dünya edebiyatı genelinde araştırmıştır. *Roman ve Kıssa Tarihi*, *Tarihî Poetik* gibi bilimsel eserlerin yazarıdır.

8.11. Viktor Jirmunskî (1891-1971)

Rus edebiyatçısı, komparativist bilgin, dünya ve Özbek edebiyatı araştırmacısıdır. Farklı halklar edebiyatı tipolojisini, örneğin *Odissey* ve *Alpamış* destanlarını karşılaştırmalı araştırarak seyyar motifler nazariyesini geliştirmiştir. *Türkçe Epos*, *Kafiye Tarihi ve Teorisi*, *Edebiyat Teorisi*, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, *Bayron ve Puşkin* gibi bilimsel eserlerin yazarıdır. Türk kahramanlık destanının ortaya çıkışı, gelişmesi ve kardeş olmayan diğer halkların eposuna etkisi meselesini bilimsel açıdan kanıtlamıştır.

8.12. Nikolay Konrad (1891-1970)

Rus doğu bilimcisi, filozofu ve tercümanıdır. Japon, Çin ve Türk halkları edebiyatını dünya edebiyatı genelinde araştırarak önemli bilimsel çalışmalara imza atmıştır. Edebî ilişkiler ve edebî etkileşim meselelerinin karşılaştırmalı edebiyat biliminin konusu olduğunu teorik açıdan delillemiştir. *Batı ve Doğu*, *Edebiyat ve Tiyatro*, *Ali Şir Nevaî ve Rönesans* gibi birçok eserin yazarıdır.

8.13. Yevgeniy Bertels (1890-1957)

Rus-İran bilimcisi ve Nevaî konusunda uzman bir şahsiyettir. *Firdevsî*, *Nevaî ve Attar*, *Nevaî ve Camî*, *Tasavvuf ve Tasavvuf Edebiyatı*, *Nizamî*, *Camî* adlı onlarca bilimsel

eserlerin yazarıdır. Bilim dünyasında ilk olarak Avrupa uzmanlarının “Nevaî Fars edebiyatının taklitçisidir” şeklindeki metodolojik hatasını bilimsel eserleri ile ispatlamıştır. Hemen hemen tüm eseri dil bilimci ve edebiyatçı İ.Mirzayev tarafından Özbekçeye aktarılmıştır.

8.14. İrina Neupokoyeva (1917-1977)

Rus komparativist bilgini, edebî ilişkilerin karşılaştırmalı edebiyatın konusu olduğunu kaleme aldığı makaleleri ve risalesinde ispatlamıştır. İ.G.Neupokoyeva, edebî ilişkilerin tarihî ihtiyaç ve deneyim teatisi meydana olduğunu kaydederek bir edebiyatın hiçbir zaman diğer edebiyatlardan ayrı halde gelişemeyeceğinin altını çizer. *Çağdaş Edebiyatların Karşılıklı Etkisi Meseleleri* (1963), *Sistemli ve Karşılaştırmalı Analizin Temelleri* (1976) gibi eserlerin yazarıdır.

8.15. Mixail Alekseyev (1896-1981)

Rus ve Avrupa edebiyatını karşılaştırarak araştıran bilgin, akademi üyesi. *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi* adlı kitabında Romen Alman halkları edebiyatında paraleller teorisini geliştirmiştir. Ayrıca Emil Zolya va Çernişevskî, Gogol ve Tomas Mur, Monteske ve Kantemir gibi sanatçıların görüşlerini karşılaştırarak araştırmıştır.

8.16. Pavel Topper (1923-2010)

Rus edebiyatçısı, tercümandır. *Dış Ülkeler Edebiyatı* dergisinin yayın kurulu üyesi. P.M.Topper'in bilimsel çalışmaları daha çok savaş konusunu Rus ve dünya edebiyatı genelinde araştırmaya yöneliktir. Bunun dışında tercüme teorisi, tercüme bilimi eleştirisi ile ilgilenmiştir. Tercümenin karşılaştırmalı edebiyat bilimi konusu olduğunu bilimsel

teorik açıdan kanıtlayarak *Tercüme Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim Sisteminde* adlı temel eserini yaratmıştır.

8.17. Boris Reysov (1902-1981)

Avrupa edebiyatı uzmanıdır. XIX. Yüzyıl Fransız tarihî romanlarını dünya edebiyatı genelinde araştırmıştır. Stendal, Romancı (1939) konulu kapsamlı bilimsel eseri bulunmaktadır.

8.18. Yuriy Borev (1925)

Akademi üyesi, Rus edebiyatçısıdır. 50'den fazla bilimsel makale yazarıdır. Eserleri dünyanın 41 küsur diline çevrilmiştir. *Akademi Defterleri* adlı derginin yazı işleri müdürü. Bilim dünyasında meşhur olan *Estetik* adlı eserinde estetik ve sanatsal faaliyeti karşılaştırarak araştırmıştır. Yazarın üslubunu estetik kategori olarak işlemiştir.

8.19. Rüdiger Zymner (1961)

Alman komparativist bilgini. Almanya'nın Bergische Üniversitesi profesörüdür.¹⁴⁵ Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, teorisi ve metodolojisi üzerine birçok kitap telif etmiştir. Rüdiger Zymner'in 2013 yılında ortaklaşa yazdığı bilimsel çalışması (Handbuch Komparatistik: Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis) bu konuda temel eserlerden biri olmuştur.¹⁴⁶

8.20. Venera Amineva (XX. yüzyıl)

Rus komparativist bilgini. Rusya'nın Kazan şehrinde bulunan Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü'nün

¹⁴⁵www.germanistik.uni-wuppertal.de/de/teilfaecher/neuere-deutsche-literatur/perso-nen/ruediger-zymner.html

¹⁴⁶ Handbuch Komparatistik: Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis / Hrsg. von Zym-ner R., Hölter A. – Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, 2013, s.406.

profesörü. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi üzerine ders kitapları, edebî eser poetiği, semiyotiği ve semantiği üzerine birçok makale yazarıdır.¹⁴⁷

¹⁴⁷ https://scholar.google.ru/citations?user=I_id2N4AAAAJ&hl=ru

SONUÇ

Karşılaştırmalı Edebiyat; analoji ve etkileşim bağlarının araştırılması suretiyle, edebi metinleri birbirine yaklaştırmayı amaçlayan yöntemsel bir sanattır. Karşılaştırmalı edebiyat; edebiyatı insan ruhunun hususi fonksiyonu olarak daha iyi anlayabilmek için tarih, eleştiri ve felsefe aracılığı ile yapılan analitik tasvir, yöntemsel ve ayrımsal bir karşılaştırma, dil bilimler arası ve kültürler arası edebi hadiselerin suni bir yorumudur.

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi; iki ya da daha fazla ulusal edebiyatı gerek konu, gerek üslup, motif, ve dilsel özellikler veya metin yapısı bakımından karşılaştırma çabalarını kapsamaktadır. Bu karşılaştırmalar ulusal kültür, dil ve coğrafi bölgelerin edebiyatları arasında yapılabileceği gibi, farklı dil, coğrafi bölge ve farklı kültürlerle sahip edebiyatlar arasında da gerçekleştirilmektedir. Karşılaştırmalı Edebiyat, bir yöntem ve bilim dalı olarak çoğulcu ve kültürlerarası analiz ve sentezlerin yapıldığı günümüzde bu gerekleri karşılayacak çoklu perspektifleri ve çeşitliliği içinde barındırdığından disiplinlerarası çalışmalar yapılmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır.

Avrupa merkezli başlayan ve gelişen dünya ile şekillenen karşılaştırmalı edebiyat, içinde bulunan yüzyılda disiplinler arası yöntemlerle kapsamını genişletmektedir. Küreselleşme, çok kültürlülük ve disiplinler arası çalışmalar gibi olguların kabul gördüğü XXI. yüzyılda bu bilim dalı, farklı bakış açısı ve özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Son yıllarda ulusal ve

uluslararası edebiyatlar arasında karşılaştırma yöntemi ile yapılan çalışmalar artmakta ve etkileşim konusunda somut veriler ortaya konulmaktadır. Dünya edebiyatında çeviriler, tercümeler, yayımlar ve yazarlar gibi birçok konuda çalışmalar yapılmasına karşın, henüz karşılaştırmalı edebiyat incelemeleri istenilen seviyeye ulaşmış bulunmamaktadır.

Bu çalışma ile Doğu ve Batı edebiyatına ait kaynaklar, karşılaştırmalı edebiyat çerçevesinde ortaya konulmuştur. İlgili eser ile karşılaştırmalı edebiyat bilimine katkı sağlamak, bu alanda çalışma yapacak kişilere bir yol açmak hedeflenmiştir.

SÖZLÜK

Sentetizm: Fransızca “eklemek”, “toplamak” demektir. Empresyonizmin (sanatın tüm türlerinde izlenim bırakmak) bir şeklidir. Edebiyatta sentetizm farklı sanatsal yöntemlerden verimli kullanmak, toplamak, anlam ve şekil açısından özgün eser yaratmaktır.

Zihniyet: Herhangi bir millete özgü özelliklere dayanan düşünce tarzı, âlemi milli temellere dayanarak idrak etmektir. (Cengiz Aytmatov, Ötkir Haşimov, Muhammed Yusuf gibi sanatçıların eserlerinde kabarak görünür.)

Reseptif estetik (kabullenme): Estetiğin bir dalı, metin ve okuyucu arasındaki diyalog ve eserin okuyucu tarafından kabullenmesidir.

Entertekstüellik: Metinlerin karşılıklı ilişkisi. 1967’de Fransız bilgini Yuliya Kreteva bilime kazandırmıştır. Edebî metinlerin karşılıklı ilişkisi.

Paratekstüellik: Epigraf, konu, genel olarak metin etrafındaki unsurlar arasındaki bağıllık.

Metatekst: Ana metin veya edebî eserle ilgili metinlerin ve kitapların (eserlerin) karşılıklı ilişkisi. Shakespeare’in *Romeo ve Juliet* adlı eseri benzeri eserler için metatekst görevini yerine getirebilir.

Hipertekst: İlk defa bilgisayar dil biliminde kullanılmıştır. Göndermeler yardımıyla büyük metinlere veya göndermelere geçme.

Arkitekst: Metinlerin tür bakımından bağıllığı. Tipolojik benzerlikleri ve farkları.

İmagoloji (image-imaj): Bir halk edebiyatında başka bir halkın imajını yaratma. (Rusların bakışıyla Nevaî, Rusların gözünde Almanlar gibi.) Bahtin, imagolojinin temellerini

geliştirerek “*Başkanın, kendimizindir.*” teorisini geliştirmiştir. *Estetika Slovesnogo Tvorčestvo* adlı kitabında açıklanmıştır.

Varislik: Geleneklere sadık kalma (Nevaî sanatında antik gelenekler, Hamsecilik.)

Semiyotik: Gösterge bilimi. Edebiyatta semiyotik edebiyatın tüm unsurlarını ayrıntılı analize tabi tutmak, onların ortak ve farklı yönlerini tespit etmektir. İ.Stebleva’nın *Semantikaa Gazelya Babura* adlı kitabı semiyotik analizin bir örneğidir. Kurucusu Yuriy Lodman’dır. (Letonya XX. asır)

Tipoloji: Ortakgenetik kökene sahip olmayan, dili, tarihi, kültürü farklı halkların edebiyatında ortak yönleri bulmaya yardımcı olan komparatistik bir kavramdır.

Karşılaştırma tipolojisi: Genel özelliklerine göre (aynı dil ailesine ait olması, tür, etnik özellikleri ile) edebiyat örneklerinin karşılaştırılması. Tipoloji sonucunda bazı dil ve edebiyata özgü genel kurallar gelişir.

Motif: Psikolojide herhangi bir davranışı tetikleyen sebep, edebiyatta süjenin tekrarlanan unsurudur. Örneğin, aşk motifi, dostluk motifi. Edebî kavram olarak ilk defa A.N.Veselovskî’nin *Süjeler Poetiği* (1906) adlı eserinde bilimsel açıdan kanıtlanmıştır. Bilgine göre motiflerin kombinasyonu süjeyi oluşturur.

Edebî arketip: Edebî eserlerde sık sık rastlanan ve tekrarlanan karakterler, olay örgüleri, motiflerdir. Örneğin, polisiye eserlerinde katil ve maktul karakterleri, hazine arama süjesi, aşk motifi vb.

Seyyar süjeler: Bir halk edebiyatından diğer bir halkın edebiyatına özellikle folkloruna geçen süjeler. Örneğin, üç kardeşler, uyuyan güzel, gizemli ada ile ilgili süjeler. Seyyar süje terimi ilk defa Alman bilgini T Benfey tarafından kullanılmıştır. T.Benfey 1859 yılında klâsik Hint edebiyatı örneği olan *Panchatantra*’yı araştırırken eserdeki her hikâyeye paralel olan, yani diğer halkların edebiyatında da benzeri süjelerin bulur ve “süjeler göçü” nazariyesini ortaya koyar. Seyyar süjeleri edebî hadise olarak araştırmak, Doğu

ve Batı edebiyatı ilişkilerini aydınlatmak amacıyla T.Benfey *Orient und Occident* adlı dergi yayımlamaya başlar. Onun bu alandaki görüşlerini Rus bilgini V.M.Jirmunskî devam ettirir.¹⁴⁸ Seyyar süjeler vasıtasıyla muhtelif milli edebiyatlar çerçevesinde meydana getirilen nesir ve nazım örneklerinin genişçe araştırılması, edebî işbirliğinin önemli özelliklerinin belirlenmesi mümkün olur.

¹⁴⁸ Viktor Jirmunskî, **Sravnitelnoye literaturovedeniye: Vostok i Zapad**, Nauka Yay., Leningrad, 1979, s.495.

KAYNAKÇA

Abdullacanov Ekmelhan, **Navoiy lirikasi badiiyatini nemischa tarjimalarida qayta yaratish va tatbiq etish**, PhD tez özet, Taşkent, 1998.

Abdullayeva Roviyaon, "G'arb olimlari Navoiy va Bobur ijodi haqida", **Özbek Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.1 (2007), s.40-45.

Abdullayeva Roviyaon, **Nemis-o'zbek edebî aloqalarining shakllanishi, taraqqiyot tarixi va ilmiy asoslari (edebî aloqa, tarjima va ta'sir masalalari)**, DSc tez özet, Taşkent, 2020.

Açilov İrgeş, **Nemis poeziyasidan o'zbek tiliga tarjimaning ba'zi masalalari**, PhD tez özet, Taşkent, 1974.

Açilov İrgeş, **XX asr fransuz she'riyati o'zbek tilida (tarjimada mazmun va shakl birligi masalasi)**, PhD tez özet, Taşkent, 1994.

Adiblarning Nobel ma'ruzalari, Gafur Gulâm Yay., Taşkent, 2008.

Adilova Gulnoza, **Ingliz va o'zbek mumtoz she'riyati tarjimalarida adekvatlik muammolari**, PhD tez özet, Taşkent, 2011.

Akademiçeskiye şkoli v russkom literaturovedenii, (Ed.: Pyotr Nikolayev), Moskova, 1975.

Alekseyev Mihail, **Puşkin i Şekspir**, Leningrad, 1972.

Alekseyev Mihail, **Sravnitelnoye literaturovedeniye**, Nauka Yay, Moskova, 1983.

Alimov Sultanmurad, **Problemy vossozdaniya i transformatsii poeticheskikh figur v perevode proizvedeniy Alişera Navai**, PhD tez özet, Taşkent, 1985.

Amineva vd., Venera, **Sravnitelnoye i sopostavitelnoye literaturovedeniye. Hrestomatiya**, Kazan, 2001.

Amineva Venera, **Teoritiçeskiye osnovı sravnitelnogo i sopostavitelnogo literaturovedeniya**, Kazan, 2014.

Atabekova Bahtli, **Printsipy peredaçi svoeobraziya uzbekskoy poezii v russkih perevodah**, PhD tez özet, Taşkent, 1975.

Averinsev Sergey, **Drevnegreçeskaya poetika i mirovaya literatura // Poetika revnegreçeskoy literaturi**, Moskova, 1981.

Azizov K. ve Kayumov O., **Jahon edebiyati tarixi (XVIII – XX asrlar)**. O'qituvchi Yay., Taşkent, 1987.

Babayeva Selime, **Sravnitelno-tipologičeskiye issledovaniya proizvedeniy M.Tvena i G.Gulyama. Filologiya i iskusstvovedeniye // Vestnik ChGPU**, 2011.

Bahronova Dilraba, **Literatura comparada**, Turan Yay., Taşkent, 2019.

Bahtin Mihail, **Problemy poetiki Dostoevskogo**, Moskova, 1963.

Bahtin Mihail, **Romanda zamon va xronotop shakllari**, Çev.: U.Corakulov, Akademnashr Yay., Taşkent, 2015, s.288.

Bahtin Mihail, **Voprosy literaturi i estetiki**, Moskova, 1975.

Bahtin Mihail, **Estetika slovesnogo tvorčestva**, Moskova, 1979.

Bakayeva Muhabbet, **Angliya, AQSH edebiyatidan o'zbek tiliga she'riy tarjima va qiyosiy she'rshunoslik muammolari**, DSc tez özeti, Taşkent, 2004.

Baynazarov Feyzulla, **Jahon adabiyoti**, Zarqalam Yay., Taşkent, 2006.

Bekmetov Rinat, "Literaturnaya komparatistika kak metodologičeskaya problema", **Filologiya i kultura Dergisi**, S.22 (2010), s.62-69.

Berkaliyev Timur, "Osobennosti komparatistiki kak nauki i metoda issledovaniya", **Bibliosfera Dergisi**, S.1 (2009), s.10-16.

Berkov Pavel, **Problemy istoričeskogo razvitiya literaturi**, Leningrad, 1981.

Bogatkina Margarita, "O formirovaniy novoy paradigmy v sovremennoy komparatistike", **Mejdunarodnaya naučnaya konferensiya**, Kazan, 2004. s.302-304.

Bolşakova Alla, "Tipologiya i mentalitet (K probleme russko-zapadnih mejliteraturnih shojdений" **Filologičeskiye nauki Dergisi**, S.6 (1996)

Borev Yuriy, **Estetika**, Moskova, 1969.

Broytman Samson, **Istoričeskaya poetika**, Moskova, 2001.

Brunel Pierre, **Claude Pichois, André – Michel Rousseau. Qu'est-ce que la Littérature Comparée?** Armand Colin, Paris, 2006.

Cenett Cerar, **Rabotı po poetike. Figuri**, Moskova, 1998.

Clemens R. J. Comparative Literature as Academic Discipline. A Statement of Principles, Praxis, Standards, – New York, The Modern Language Association of America, XXII.

Comparative Literature in an Age of Globalisation, The Johns Hopkins University Press, 2006.

Comparative Literature in an Age of Multiculturalism, dir. **Charles Bernheimer-Baltimore**, The Johns Hopkins University Press, 1995.

Corakulov Uzak, **Hududsiz jilva**, Fan Yay., Taşkent, 2006.

Corakulov Uzak, **Ali Şir Nevaî «Xamsa» sida xronotop poetikasi**, DSc tez özetı, Taşkent, 2017.

Corayev Jaloliddin, **Sharafiddin Ali Yazdiyning “Risolai muammo”si tekstologik va qiyosiy-tipologik tadqiqi**, DSc tez özetı, Taşkent, 2019.

Çernets Liliya, **Literaturnıye janrı (problemı tipologii i poetiki)**, Moskova, 1982.

Dadabayev Alimcan, **G’arb va Sharq edebî kontekstida Amir Temur shaxsi talqini**, PhD tez özetı, Taşkent, 2019.

Danilina Galina, **Sravnitelnoye literaturovedeniye. Hrestomatiya**, Tyumen, 2011.

Dima Aleksandr, **Prinsipı sravnitel'nogo literaturovedeniya**, Moskova, 1977.

Djurayev Kamilcan, **Sopostavitelnoye izucheniye poetıcheskih perevodov v kontekste mejliteraturnıh i mejfolklornıh svyazey. Na materiale russkih perevodov “Hamsı” A. Navai i uzbekskogo eposa “Alpamış”**, DSc tez özetı, Taşkent, 1991.

Dostmuhamedov Kudret, **Nobel mukofotini olgan adiblar**, Ma’naviyat Yay., 2002.

Dyurişin Diyoniz, **Teoriya sravnitel'nogo izuçeniya literaturi**, Progress Yay., Moskova, 1979.

Esalnek Asiya, **Tipologiya romana**, Moskova, 1991.

Fin d'un millénaire. Rayonnement de la littérature comparée, textes réunis par Pascal Dethurens et Olivier – Henri Bonnerot. – Strasbourg : Presse Universitaire de Strasbourg, 2000.

Gafurova Gülnara, **Razvitiye perevoda v Uzbekistane**, Fan Yay., Taşkent, 1973.

Gilenson Boris, **İstoriya zarubejnoj literaturı ot antiçnosti do seredinı XIX veka**, Yurayt Yay., Moskova, 2014.

Grintser Pavel, **Epohi vzaimodeystviya literatur Vostoka i Zapada**, Moskova, 1997.

Haciyeva Firüze, **Biografik roman janri xususiyatlari (I.Stoun, M.Qoriev va N.Normatov asarlari asosida)**, PhD tez özetı, Taşkent, 2018.

Halikov Bahadır, **Detektiv romanlarda voqelikning badiiy talqinini tizimli modellashtirish (Mario Pyuzoning “The Godfather” va Tohir Malikning “Shaytanat” asarlari misolida)**, PhD tez özetı, Taşkent, 2018.

Halliyeva Gülnaz, **XX rus sharqshunosligida o‘zbek mumtoz edebiyatı tadqiqı**, DSc tez özetı, Taşkent, 2016.

Hamrayeva Dilaram, **Boborahim Mashrab g‘azallari poetikasi**, PhD tez özetı, Taşkent, 2005.

Hamrayev Hamidcan, **Vossozdaniye natsionalnogo kolorita proizvedeniy uzbekskoy sovetskoy prozi vo frantsuzskih perevodah (na materiale proizvedeniy Aybeka i A. Kahhara)**, PhD tez özetı, Taşkent, 1988.

Haqqul İbrahim, **Ijod iqlimi // Shekspir mash‘ali**, Fan Yay., Taşkent, 2009.

Hasan Nadirhan, “Yeseviliğe dair bazı kaynak eserler hakkında”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkic**, C. 4/2 Kış 2009, s.618-633.

Hasan Nadirhan, “Mevlânâ’nın Mesnevî’si Tesirinde Yazılan Çağatayca Bir Eser: Baba Rahim Meşreb’in Mebde-i Nûr Adlı Eseri”, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**. 2010, S.25, s.239-250.

Hasanova Şefaät, **To‘tinoma va Qush tili turkumidagi asarlarning kiyosiy-tipologik va tekstologik tadqiqı**, DSc tez özetı, Taşkent, 2017.

Haşimova Dildara, **“Boburnoma” matnidagi tasviriy vositalarning ingliz tiliga tarjimalari tadqiqi**, DSc tez özeti, Taşkent, 2018.

Holbekov Muhammedcan, **Uzbeksko-frantsuzskiye literaturniye vzaimosvyazi (v kontekste perevoda, kritiki i vospriyatiya)**, DSc tez özeti, Taşkent, 1991.

Ishakov Yakubcan, **“Xamsa” poetikasining ba’zi masalalari**”, **Özbek Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.1 (1985), s.10 – 15.

Ilin İlya, **Sovremenniy konsepsi komparatistiki i sravnitel’nogo izučeniya literatur**, Moskova, 1987.

Ismailov İlyas, Ali Şir Nevaî **“Saddi Iskandariy” dostonining qiyosiy tahlili**, PhD tez özeti, Taşkent, 2019.

Işanbabayev Abduresul, **“Qiyosiy-tarixiy metod haqida”**, **Özbek Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.4 (2008), s.38-46.

İstoričeskaya poetika. Literaturniye epohi i tipi hudojestvennogo soznaniya, Moskova, 1994.

Jahon adiblari adabiyot haqida, Çev.: A.Şerefiddinov, Haz.: M.Şarafutdinova ve Ş.Toyçiyeva, Manaviyat Yay., Taşkent, 2010.

Kabilova Nergisebigim, **Jek London va Abdulla Qahhor ijodida badiiy psixologizm**, PhD tez özeti, Taşkent, 2020.

Kamilova Saadet, **Razvitiye poetiki janra rasskaza v russkoy i uzbekskoy literature konsa XX – načala XXI veka**, DSc tez özeti, Taşkent, 2016.

Kamilov Necmiddin, **“Ibn Sino va Dante”**, **Edebiyat ve Sanat Dergisi**, Taşkent, 1989.

Kasimov Abdugafur, **Adabiyotda tipologik o’xshashliklar va o’zaro ta’sir**, Fan Yay., Taşkent, 2004.

Kasimov Abdugafur, **Tipologik o’xshashliklar va o’zaro ta’sirning nazariy muammolari (A.de Sent-Ekzyuperi va A.Kamyu ijodi misolida)**, DSc tez özeti, Taşkent, 2007.

Kasimov Abdugafur vd., **Qiyosiy adabiyotshunoslik**, Akademnashr Yay., Taşkent, 2019.

Kasimov Abdugafur, **Adabiyotda bolalik ma’naviy-axloqiy kategoriya sifatida (A. de Sent-Ekzyuperining “Kichkina Shahzoda” va Ch.Aytmatovning “Oq kema” asarlari asosida)**, PhD tez özeti, Taşkent, 1999.

Kerimov Rahimcan, **“Boburnoma” dagi she’rlar xorijiy tarjimasining qiyosiy tahlili**, PhD tez özetı, Taşkent, 1994.

Kerimov Naim, **Pushkin va o’zbek she’riyati**, Fan Yay., Taşkent, 1980.

Kayumov Artık, **Jahon adabiyoti tarixi (V – XVIII)**, O’qituvchi Yay., Taşkent, 1979.

Kerimov Şevket, **Nemis adabiyoti tarixi**, Mumtoz So’z Yay., Taşkent, 2010.

Kerimov Bahadır, **Adabiyotshunoslik metodologiyasi**, Muharrir Yay., Taşkent, 2011.

Klimenko Aleksandr, **K voprosu ob ukrainsko-uzbekskih literaturnih svyazah**, PhD tez özetı, Taşkent, 1967.

Kokorin Anatoliy, **Sravnitelniy analiz: teoriya, metodologiya, metodika**, MGOU Yay., Moskova, 2009.

Konrad Nikolay, **Zapad i Vostok**, Vostochnaya literatura Yay., Moskova, 1966.

Konrad Nikolay, “O nekotoryh voprosah istorii mirovoy literaturı”, **Narodı Azii i Afriki Dergisi**, S.1 (1966).

Konrad Nikolay, **Problemy sovremennogo sravnitelnogo literaturovedeniya**, SSSR Bilimler Akademisi Yay., C.18, 1959.

Kotenko Vitaliy, “Komparatistika – novoye napravleniye metodologii analiza nauchnoy deyatel’nosti i razvitiya nauki”, **Bibliosfera Dergisi**, S.3 (2007). s.21-27.

Kurambayeva Gülendäm, **Mirtemirning “Qoraqalpoq daftari” turkumi va o’zbek qoraqalpoq edebî aloqalarning taraqqiyoti**, PhD tez özetı, Nukus, 2005.

Kurbanov Perde, **Bayron ijodida Sharq va sharqona motivlar tavsifi (qiyos va tarjima)**, PhD tez özetı, Taşkent, 2020.

Literaturniye arxetipy i universalii, (Ed. Yelezar Meletinskiy vd.), Moskova, 2001.

Lotman Yuriy, **Statyi po semiotike kultury i iskusstva**, Saint-Petersburg, 2002.

Lusenko Yuriy ve Şaytanov İgor, **Problemy sovremennoy komparatistiki**, Moskova, 2011.

Mamatkulova Halide, **Alisher Navoiy va Vilyam Shekspir ijodida badiiy tamoyillar mushtarakligi va o’ziga xoslik**

(“Layli va Majnun” dostoni hamda “Romeo va Juletta” tragediyasi misolida), PhD tez özeti, Taşkent, 2009.

Meletinskî Yelezar, **Vvedeniye v istoriçeskuyu poetiku eposa i romana**, Moskova, 1986.

Meletinskî Yelezar, **Poetika mifa**, Moskova, 1995.

Metkerimova Salamet, **An’ana, yangilik va badiiy mahorat (Xorazm shoirlari ijodida Navoiy an’analari misolida)**, DSc tez özeti, Taşkent, 2020.

Mirzayeva Zülhumar, **XX asr o’zbek edebiyatining Amerikada o’rganilishi**, DSc tez özeti, Taşkent, 2017.

Meletinskî Yelezar, **Ot mifa k literature**, Moskova, 2001.

Meli Suvan, “Navoiy va Dante Yuksak fazolarda uchrashuv”, **Cihan Edebiyatı Dergisi**, S.2 (1998), s.6-12.

Mineralov Yuriy, **Sravnitelnoye literaturovedeniye (Komparatistika)**, Yurayt Yay., Moskova, 2018.

Mirzayev Abdugani, **Foniy va Hofiz // Navoiy va adabiy ta’sir masalalari**, Fan Yay., Taşkent, 1968.

Nadirhan Hasan, “Yesevilikle ilgili önemli bir kaynak: “Bahr ul-ulum”, **Geçmişten geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, 2016, C.2, s.1011-1023.

Nadirhan Hasan, **Yesevilikle ilgili yeni bir kaynak: Tenzil us-salihin**, II. Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 25-26 Nisan 2018), Ahmed Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara, 2018, s.555-565.

Nadirhan Hasan, “XVI. yy. Tasavvuf Edebiyatında Hazini eserlerinin yeri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya, 2008, no:20, s.501-509.

Nadyarnih Nina, **Tipologičeskoye issledovaniye (printsipi, zadaçi, perspektivi) // Voprosi literaturı narodov SSSR**, Kiev, 1975.

Narmatova Şaire, **Jahon adabiyoti**, Ma’naviyat Yay., Taşkent, 2008.

Namazov Nesim, **Uzbeksko-russkiye literaturniye svyazi (H. Alimdjani i A. Tolstoy)**, PhD tez özeti, Semerkand, 1981.

Naslediye Aleksandra Veselovskogo, İssledovaniya i materialı, (Ed. Pyotr Zaborov vd.), Saint-Petersburg, 1992.

Neupokoyeva İrina, **İstoriya vsemirnoy literaturı. Problemi sistemnogo i sravnitel'nogo analiza**, Moskova, 1976.

Nikolayev Pyotrr, "Tipologiya i komparatistika: sovremennaya jizn ponyatiy", **Filologicheskie nauki Dergisi**, S.3 (1996), s.3-13.

Pospelov Gennadiy, **Problemi istoricheskogo razvitiya literaturı**, Moskova, 1972.

Prutskov Nikita, **İstoriko-sravnitel'nyy analiz proizvedeniy hudojestvennoy literaturı**, Nauka Yay., Leningrad, 1974.

Reizov Boris, **Sravnitel'noye izucheniye literaturı // İstoriya i teoriya literaturı**, Leningrad, 1986.

Riftin Boris, **Tipologiya i vzaimosvyazi srednevekovıh literatur // Tipologiya i vzaimosvyazi srednevekovıh literatur Vostoka i Zapada**, Moskova, 1974.

Rüstemov İrgeş, **Nekotoriye voprosı sravnitel'nogo izucheniya uzbekskoy literaturı XV veka s drugimi vostočnımi literaturami**, DSc tez özeti, Taşkent, 1996.

Satimov Ömürbek, "Nemis adabiyotida Bobur va Ali Şir Nevaî ijodi", **Edebî Miras Dergisi**, S.2 (1984), s.63-64.

Satimov Ömürbek, **İssledovaniya jizni i tvorčestva Alişera Navai v zapadnoevropeyskom vostokovedenii**, DSc tez özeti, Moskova, 1988.

Satimov Ömürbek, "Navoiy xususida akademik A. Kurella fikrlari", **Gülistan Dergisi**, S.7 (1990), s.8-9.

Seidov Uluğbek, **Yevropa ma'rifatchiligi va milliy uyg'onish**, Taşkent, Akademi Yayınları, 2004.

Silantev İgor, **Poetika motiva**, Moskova, 2004.

Sravnitel'noye Literaturovedeniye, **Hrestomatiya**, (Ed. Galina Danilina), TyumGU Yay., 2011.

Sravnitel'noye literaturovedeniye, **teoretičeskiy i istoričeskiy aspektı**: Materialı mejdunarodnoy konferensii "Sravnitel'noye literaturovedeniye" (V Pospelovskiye čteniya) / (Ed.: Pyotr Nikolayev vd.), Moskova, 2003.

Suleymanova Fazıla, **Sharq va G'arb**, O'zbekiston Yay., Taşkent, 1997.

Suleymanova Fazıla, **Shekspir O'zbekistonda**, Taşkent, Fen Yayınevi, 1978.

Sadikov Zahid, Yusuf Xos Hojib “Qutadg’u bilig” asarining nemischa va inglizcha tarjimalari qiyosiy tahlili, PhD tez özet, Taşkent, 2020.

Sapayeva Firüze, Maxtumquli she’rlarining o’zbekcha tarjimalari qiyosiy tahlili, PhD tez özet, Taşkent, 2018.

Saydaliyev Tolkin, Bobur lirikasi badiiyatining ruscha tarjimalaridagi talqini, PhD tez özet, Taşkent, 2007.

Selimova Dilnavaz, She’riy tarjimada muallif badiiy niyati va poetik mahoratining qayta ifodalanishi (G’afur G’ulom va Oybek she’rlarining tarjimalari misolida), PhD tez özet, Taşkent, 2018.

Sıdıkov Kasım, “Qutadg’u bilig” asarining inglizcha badiiy tarjimalari tadqiqi, PhD tez özet, Taşkent, 2009.

Siraciddinov Şuhrat, Ali Şir Nevaî manbalarining qiyosiy-tipologik tekstologik tahlili, Akademnashr Yay., Taşkent, 2011.

Siraciddinov Şuhrat ve Adilova Gülnaz, Badiiy tarjima asoslari, Mumtoz So’z Yay., Taşkent, 2011.

Sultanov Tolkin, Ali Şir Nevaî va Ozarboyjon edebiyati: tarixiy ildizlar, an’analar, vorisiylik (Kishvari va Sodiqiy asarlari misolida), PhD tez özet, Taşkent, 2020.

Suvanov Zevkiddin, Tog’ay Murod nasrida obrazlar poetikasi, PhD tez özet, Taşkent, 2019.

Şamusarov Şarüstem, İstoriko-sravnitelnyy analiz arabskogo i uzbekskogo folklora, DSc tez özet, Taşkent, 1997.

Şaytanov İgor, Triada sovremennoy komparatistiki: globalizatsiya – intertekst – dialog kultur // Problemy sovremennoy komparatistiki, Moskova, 2011.

Şerefiddinova Muhabbet, Osobennosti poetiki uzbekskogo romana XX veka v kontekste mirovoy hudojestvennoy traditsii, DSc tez özet, Taşkent, 2010.

Şirinova Raime, Olam milliy manzarasining badiiy tarjimada qayta yaratilishi, DSc tez özet, Taşkent, 2017.

Tadjihodjaev Musa, O’zbek edebiyati namunalari Martin Xartmann tarjimasi va talqinida, Bayoz Yay., Taşkent, 2016.

Tadjihodjaev Musa, O’zbek mumtoz edebiyati namunalari Martin Xartmann tarjimasi va talqinida, PhD tez özet, Taşkent, 2020.

Tairova Nergize, **Badiiy adabiyotda ko'zgu va surat ramzlarining g'oya-viy-estetik vazifalari (Omon Muxtor va Oskar Uayld asarlari asosida)**, PhD tez özet, Taşkent, 2018.

Teşabayeva Ziyade, **"Boburnoma" inglizcha tarjimalaridagi frazeologik birliklar va ularning milliy madaniy xususiyatlari**, PhD tez özet, Taşkent, 2017.

Toper Pavel, **Perevod v sisteme sravnitel'nogo literaturovedeniya**, Moskova, 2000.

Umurzakov Bahriddin, **Aliy Safiyning ilmiy-edebî merosi va uning "Rashahot aynu-l hayot" asarining qiyosiy-tipologik tadqiqi**, PhD tez özet, Taşkent, 2019.

Umurova Gülçehre, **Zulfiya ijodi va rus edebiyati**, PhD tez özet, Taşkent, 1993.

Vahidov Rahim, **"Majolis un-nafois" tarjimalari**, Fan Yay., Taşkent, 1984.

Veselovskî Aleksandr, **İstoričeskaya poetika**, Moskova, 1989.

Viktor Jirmunskî, **Epіcheskoe tvorčestvo slavyanskix narodov i problemı sravnitel'nogo izučeniya eposa**, Issledovaniya po slavyanskomu literaturovedeniyu i folkloristike, Moskova, 1960.

Vipper Yuriy, **"Tipologičeskiye shojdeniya" v izučenii mirovogo literaturnogo protsessa // Klassičeskoye naslediye i sovremennost**, Leningrad, 1981.

Vladimirova Ninel, **Nekotoriye voprosı hudojestvennogo perevoda s russkogo yazıka na uzbekskiy yazık**, PhD tez özet, Taşkent, 1957.

Volkov İvan, **Tvorčeskiye metodı i hudojestvenniye sistemi**, Moskova, 1989.

Vostočnaya poetika, Spetsifika hudojestvennogo obraza, Moskova, 1983.

Vostok-Zapad, İssledovaniya, Perevodı, Publikatsii, Moskova, 1989.

XX asr jahon she'riyati, Haz.: Habib Abdiyev, Taşkent, 2011.

Vzaimosvyazi i vzaimodeystviye natsionalnih literatur: Materialı diskussii 11-15 yanv. 1960 (Ed. İvan Anisimov), Moskova, 1961.

Yakubov Islomcan, **Mustaqillik davri o'zbek romanlari poetikasi**, DSc tez özetı, Taşkent, 2018.

Yakubov Sadırcan, **K probleme vzaimovliyaniya i vzaimo-obogaşeniya literatur na osnove materialov literaturnih svyazey Uzbekistana i Germanskoy Demokratiçeskoı Respubliki**, 1960 – 1975 gg., PhD tez özetı, Taşkent, 1981.

Yusupova Dilnavaz, **Temuriylar davridagi aruzga doir risolalarning qiyosiy tahlili. Monografi**, Ta'lim-Medya Yay., Taşkent, 2019.

İnternet Siteleri

[https:// www.ziyouz.uz](https://www.ziyouz.uz)

[https:// www.e.adabiyot](https://www.e.adabiyot)

<https://www.khurshid.davron.uz>

<https://www.kitobxon.com>

<https://www.tashgiv.uz>

<https://cyberleninka.ru>

<https://www.cairn-int.info/journal-revue-de-litterature-comparee.htm>

<https://www.imli.ru>

<https://www.elle.ru/stil-zhizni/books/mirovaya-klassika>

<http://elibrary.ru/>

<http://www.philology.ru/>

<http://biblioclub.ru/>

<http://www.tmnlib.ru/>

<http://znanium.som>

TAŞKENT DEVLET ŞARKŞINASLIK ÜNİVERSİTESİ

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT

YAZAR

Prof.Dr. Gulnoz XALLIYEVA

Sayfa tasarımcısı: Umid Rakhmatov

Sanat editörü: Oygul Fozilova

“Effect-D” Limited Şirketi

Effect-Publishing ekibi tarafından yayınlandı.

Lisans numarası № AA 0016. 19.08.2019.

11.11.2020 tarihinde baskı izni verildi. Bichimi 84x108₁\³².

Baskı plakası 10,75. “PT Serif” garniturası.

Ofset baskı. Sayı 100 kopyadır.

Adres: Taşkent, Cebzor bölgesi 1.

Tel.: +998 97755-99-07; +998 94673-99-07.

E-posta: *effectnashr@gmail.com*